[illegible]

ડીટેકટીવ નોવેલ.

સન્મિત્ર કે શયતાન.

પ્રયોજક.

શંકરલાલ નાથજી શુકલ.

માતર નિવાસી.

પ્રકાશક:

હરિભાઇ દલપતરામ પટેલ.

શહાપુર—અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૨ જી. પ્રત ૫૦૦.

સંવત ૧૯૭૪. સને ૧૯૧૮.

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦.

અમદાવાદ—શહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિભાઇ દલપતરામે પોતાના “ગ્રન્થોદય” પ્રેસમાં છાપી.

પ્રસ્તાવના.

કુદરતને અનુસરી જેવી રીતે જગતમાં અનેક પ્રકારના ફેરફારો થયા કરે છે તેવીજ રીતે મનુષ્ય સ્વભાવો અને વૃત્તિયો પણ બદલાઇ જતાં ભાઈ ભાઈનું, પુત્ર પિતાનું, પત્ની પતિનું, તથા મિત્ર મિત્રનું પોતાના સ્વાર્થને અનુસરી અશુભ કરતાં ડરતાં નથી. તેમજ ઉપર ઉપરથી હિત દર્શાવનારાઓ પેટમાં વિષની જ્વાળાઓના સમુહને વિંટાળી રાખી પલકમાં ખલકમાં હતા નહતા બનાવી દેવાના પ્રયત્નો આદરે છે. તેવા મનુષ્યોથી દૂરતા રહેવા તથા સમય પરત્વે સાવચેત રહેવાનાં સાધનો મળે અને જનસમાજનું હિત સચવાય એટલા માટેજ આ ન્હાનકડું પુસ્તક લખવાનો પ્રયત્ન આદરી ત્હેને "**સન્મિત્ર કે શયતાન**" નું નામ આપી જનસમાજની સમક્ષ મૂકવામાં આવેલું છે. વાંચકવૃંદ તેને યોગ્ય સત્કાર આપી કુમિત્રોથી અને સ્વાર્થ સાધનારાથી આ પુસ્તક વાંચી સાવધ રહેવા પ્રયત્ન કરશે તો લેખકનો મનોભાવ સિદ્ધ થશે, એવી અભિલાષા છે. કિં બહુના.

મુંબાઈ–નિવાસ
તા. ૧–૯–૧૮

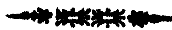

પ્રયોજક.

આ લેખકનાં બીજાં નોવેલો.

પ્રેમપિંજર કે ખૂની ખંજર	૧—૦—૦
અમરસિંહ	૧—૦—૦
ભેદક ખૂન	૧—૦—૦

અનુક્રમણિકા.

કર્મ-બન્ધન

યાને

વિધવાની કર્મકથા.

આ પુસ્તકમાં વિધવા ભગિનીઓ માટે વૈધવ્ય વ્રત—બ્રહ્મચર્ય સાધના અને ધાર્મિક વિષયો સાથે નારી જીવનનું અતુલનીય રહસ્ય દર્શાવવામાં આવેલું છે. ઉપરાંત, કર્મફળ, પુનર્જન્મ, આલોક તેમજ પરલોકનાં મનન કરવા યોગ તત્વોનો કરૂણાજનક ચિતાર આલેખી પુનર્જન્મના કર્મ—બંધનથી વિમુકત નહિ થતાં મનુષ્યને પોતાનાં સારાં નરસાં કર્મોથી આ જન્મમાં શું શું સહન કરવું પડે છે. સ્વામી સેવામાંથી વંચિત થનાર સ્ત્રીની કેવી અધોગતિ થાય છે. આધુનિક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી માત્ર આ લોકમાંજ મનુષ્ય જીવનની પૂર્ણાહુતિ થાય છે, એમ માનનાર કાન્તિલાલ જેવા નવ યુવકની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થાય છે. હિન્દુ સંસારમાં એક અનાથ વિધવાને કેટલું કેટલું કષ્ટ પડે છે—સાત્વિક પ્રેમ મનુષ્યના હૃદયને એક બીજા પ્રત્યે કેવી રીતે આકર્ષે છે-ઇત્યાદિ અનેક વિષયોનો કરૂણાજનક ચિતાર પત્થર જેવા હૃદયને પણ પીગળાવી નાંખ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વિધવા કિશોરીની હૃદય ભેદક કર્મકથા અને સાત્વિક વિષયોનું અવલોકન કરતાં કરતાં તમે એમજ બોલી ઉઠશો કે, અદ્યાપિ પર્યંત આવી નવલકથા અમે બિલકુલ વાંચીજ નથી ! કીંમત માત્ર રૂ. ૧—૮—૦

સન્મિત્ર કે શયતાન.

પ્રકરણ ૧ લું.

મૃત્યુ મુખે પડેલી મહિલા.

કરેલાં પાપ પાતાળે, ઉઘાડાં થાય છે પળમાં;
ગુન્હેગારો ગણે છાનાં, જુએ તે કોઇ જળ સ્થળમાં.

"ખોટી વાત ! ખોટી વાત ! તું તદ્દન જુઠું બોલે છે" એક સદ્‌ગૃહસ્થ જેવા જણાતા ત્રીસેક વર્ષની ઉમ્મરના પરદેશીય પહેરવેશમાં સજ્જ થયેલા, બૂટ, સ્ટોકીંગ અને સોનેરી ફ્રેમનાં ચસ્માં નાકે ચઢાવી, ઘરમાં કાંઈપણ અટકાવ સિવાય ચાલ્યા આવતા એક યુવકે ઘરનાં દ્વાર બંધ કરતાં કરતાં ક્રોધપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું. આ બોલનાર યુવક બીજો કોઈ નહિ પણ ડાક્તર ગોકળદાસ હતો.

"નહિ મહેરબાન નહિ ! ખોટી વાત નથી ! મારે જુઠું બોલવાનું કાંઇપણ કારણ નથી." એક વિશેક વર્ષની પરમ રૂપવતી રમણીએ ઉતાવળે ઉતાવળે તેના સ્હામે આવી દુઃખીત સ્વરે કહ્યું.

બન્નેના મુખ ઉપર અતિશય દારૂણ દ્રઢતા દેખાતી હતી. તેમના ચહેરા ઉપરથી બહારના જોનારને સહજમાં સમજાઈ આવે તેમ હતું કે ડાક્તર ગોકળદાસ તે સ્ત્રીના બોલવાથી

ભય પામ્યો હતો; છતાં પણ મહા મહેનતે પોતાના મનને મજબૂત રાખી, ગંભિરતા જાળવી રહ્યા હતો. એક અનિવાર્ય કારણને લીધે આજે તે આ રમણીના હાથમાં ફસાયો હતો.

ગોકળદાસને મૌન ધારણ કરી ઉભો રહેલો જોઈ, છંછેડાયલી નાગણ સમાન ગર્જતી તે રમણી બોલી:—"મિથ્યાવાદી! અવિશ્વાસી! ખૂની! ખોટું બોલોછો? શું મને ઠગવાનો પ્રયત્ન કરો છો?"

તે રમણીના હૃદયભેદક શબ્દો સાંભળી ડાક્તરનું હૃદય કંપાયમાન થવા લાગ્યું; તેના ઓઠ ફફડવા લાગ્યા અને કંઠ રૂંધાઈ ગયો. મહા કષ્ટે તેણે ઉત્તર આપ્યો "ખોટી વાત! ખોટી વાત! તું તદ્દન ખોટું બોલે છે."

તે રમણી મંદમંદ હાસ્ય કરતાં બોલી:—"બસ! જવાબ તો આટલોજ આવડે છે ને? બીજો કાંઇ ઉત્તર તો મળતો નથીને? વધારે તો કાંઇ બોલવાનું નથીને? વારૂ! એતો ઠીક, પરંતુ મેડા ઉપર જે સ્ત્રીનું શબ પડેલું છે, તેનું શું તમે ખૂન નથી કર્યું? ખરૂં કહેજો, હું સઘળું જાણું છું. જુઠાનો આવરદા કેટલી ઘડી રહેશે, તે બરાબર વિચારજો. તમે ધાર્યું હશે કે તે વખતે હું ભર ઉંઘમાં ઉંઘી ગઈ હોઇશ; પણ ના ના તેમ નહોતું. મેં તમારી સઘળી લીલા પડદે પડદે જોઇ હતી. વિશ્વાસઘાતી! તેણે પોતાના હાથેજ આત્મહત્યા કરી છે, એમ દુનિયાને દેખાડવા માટે તમે તેના મુખમાં કારબોલિક એસિડની શીશી શું ઉંધી વાળી નહોતી? તેના મુખની અંદર તમે તે શીશી બળપૂર્વક શું ખોસી દીધી નહોતી?"

"હં! શું તે મરી ગઇ છે?"

"મરી ગઇ નથી તો શું તે જીવતી છે? હું તમારી આગળ ખોટું કહું છું એમ સમજો છો?"

"ત્યારે તે ખરેખર મરીજ ગઇ છે ખરૂં ને?"

"હા! હા! તે મરી ગઇ છે, મરી ગઇ છે! હું કહું છું કે તે મરી ગઇ છે! તમારા હાથેજ તેનું મોત થયું છે, તમેજ તેનું ખૂન કર્યું છે, અને મેં તે સઘળું મારી પોતાની આંખેજ જોયું છે. હું કાંઇ આંધળી નહોતી, કે તમારા તે કૃત્યને જોઈ શકું નહિ. તમારા જેવાની સોબતે રહેનાર, તમારી સાથે ફરનાર, તમારી સાથે મિત્રતા કરનાર, અને તમારા ઉપર ઉપરના ખોટા પ્રેમમાં ફસાનાર, સઘળાંને તમે આંધળાં બનાવવાનું ચુકો તેમ નથી! જોકે આ સમયે હું (છું તેથી પણ અધિક) નઠારી બની છું, તો પણ તમારા જેવી દુષ્ટ તો બની નથી!"

"એનો ઠીક! પરંતુ હવે તું શું કરવા માગે છે?" ડાક્તરે બહુજ થડકતા અવાજે પૂછ્યું.

તેનું શરીર વધુ ને વધુ કંપવા લાગ્યું અને અંતરમાં તે અર્ધ મૃતાવસ્થા ભોગવવા લાગ્યો.

"શું કરવા માગું છું, અગર તો શું કરીશ તેનો સઘળો આધાર તમારાં વચનો ઉપરજ અવલંબી રહેલો છે!"

"તારૂં શું કહેવું છે?"

"હું જે કહીશ તે તમારે કબુલ છે?"

"તું જે કહીશ તે મારે કબુલ છે. જલદીથી કહી

નાંખ, કે મારે શું કરવાનું છે ?"

"ઠીક ! ત્યારે સાંભળો. જુઓ ! નરોતમદાસની સ્ત્રી મણીબાઈ સાથે તમે જાર કર્મમાં પડેલા હતા, નરોતમદાસ તમને પોતાના બંધુ સમાન ગણી તમારાપર બહુજ પ્રિતિ-ભાવ રાખે છે, દાક્તર સમજી તમારાથી કોઇ વાતે અંતર અગર અવિશ્વાસ નહિ રાખતાં તમને સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા સુધી તે તૈયાર રહે છે, વિદ્વાન્ અને કવિ તરીકે તમારૂં માન વધારવાને માટે તે તમારી પાસે પુસ્તકો લખાવી પોતાના મિત્રો પાસે પ્રગટ કરાવરાવે છે, અને તમને ઉદાર આશ્રય અપાવે છે. સ્નેહી તરીકે તેમના મિત્રવર્ગમાં તમારૂં માન વધારવાને માટે તે મહાન્ પ્રયત્ન કરે છે. તમને બે-પૈસાની સારી પ્રાપ્તિ થાય, તે માટે અન્ય ડીગ્રી ધારણ કરનારા દાક્તરો પાસે દવા લેવા જનારા તેમના સ્નેહી સંબંધીઓ, તથા લાગવગવાળાઓને તે તમારી પાસે દવા લેવા, અને દામ અપા-વવા મોકલે છે. આટલું બધું તમારા તરફ તેમના અંતરનું વલણ, પ્રેમ, અને પરોપકારવૃત્તિ હોવા છતાં, તેઓ ના જાણે તેવી રીતે તમે તેમની સ્ત્રીને વ્યભિચારીણી બનાવી, તેમના સર્વસ્વનો નાશ કર્યો છે કેમ ખરૂંને ? તમારાં આ પાપમય દુષ્કૃત્યોને હજી સુધી તેઓ જાણતા નથી. અદ્યાપિપર્યંત તેઓ તમને સદ્ગુણી તથા સહૃદ સમજી વિશ્વાસની નજરથી નિહાળે છે ! પોતાની સ્ત્રીને સતિ સમજી તેના મૃત્યુના શોકમાં મગ્ન રહે છે; અને ઘરનાં દ્વાર બંધ કરી તેને સાધ્વી સમજી વારંવાર સંભારી અશ્રુ સારે છે !"

"પછી આગળ ?"

એ શબ્દો મુખ બહાર નીકળતા પહેલાં ડાક્તરે અનેક ક્ષણ અગાઉથી પોતાના મનને કાબુમાં લીધું હતું. આત્મ-સંયમવડે તેણે મુખ ઉપર કલ્પીત્ હાસ્ય આણ્યું, અને ધીમે ધીમે તે રમણીની સમીપમાં આગળ વધવા લાગ્યો.

ડાક્તરને હાસ્ય કરતો તથા આગળ વધતો જોઇને તે રમણીના ક્રોધમાં અતિશય ઉમેરો થયો. તે બોલી:–"દુરાત્મા ! હજી પણ હસવું આવે છે ? શરમ આવતી નથી ? પાપી ! કરેલાં પાપનો પશ્ચાતાપ પણ થતો નથી ? ધિક્કાર છે !"

ડાક્તર તે રમણીના આ શબ્દો સાંભળી અતિશય હસવા લાગ્યો. પત્થર પર પડતા પાણીની જેમ પત્થરને કાંઇ પણ અસર થતી નથી તેમ તે રમણીના તિરસ્કાર ભરેલા શબ્દોથી તેના મનમાં કાંઈ પણ સંતાપ થતો હોય, તેવું દેખાતું નહોતું; પણ ઉલટો પોતાની બહાદૂરીનાં વખાણ થતાં સાંભળી જેમ મિથ્યાભિમાનીઓ મલકાઈ હાસ્ય કરે છે, તેમ અધિકાધિક શબ્દ પ્રહાર થતાં અધિકાધિક હસવા લાગ્યો. આ તેનું હસવું આનંદનું નહોતું, પરંતુ તેના પોતાના અંતરમાં છુપાયેલી દુષ્ટ વાસના, અને પૈશાચિક વૃત્તિના પ્રત્યક્ષ પૂરાવાનું હતું તેથી તેના અંતરના મનોરથના પ્રતિબિંબ રૂપે પ્રકટપણે દેખાઇ આવતું હતું.

તે રમણી તેનું વિચિત્ર પ્રકારનું હસવું જોઇ બહુજ ક્રોધે ભરાઇ અને બોલી:–"પાપાત્મા ! પાખંડી ગોકળદાસ ! શું તમે એમ સમજો છો, કે અજાણ હોવાનો ડોળ કરવાથી

મારે હાથે તમારૂં રક્ષણ થશે ? ના ! ના ! એમ સમજશો નહિ ?”

“ પછી ? ”

“ પછી, એજ કે એક વર્ષ પેહેલાં જ્યારે હું પવિત્ર દેવી સમાન હતી ત્યારે તમે મને મારી તે પવિત્રતાથી પતિત કરી છે. મારા સર્વસ્વ પવિત્રપણાનો નાશ કર્યો છે અને મારૂં સત્યાનાશ વાળ્યું છે, માટે આજે હું તમને જે જે કહું તે તે તમારે કબૂલ કરવું પડશે ! ”

“ ત્યાર પછી ? ”

“ જુઓ સાંભળો ! હું સઘળી હકીકત જાણું છું અને મારી પાસે તેનો પ્રબળ પૂરાવો પણ છે ! તમે જાતેજ રાક્ષસરૂપે મણીબાઇને ઝેર આપી તેનો પ્રાણ હર્યો છે. તેમજ મારે પેટે પણ તમારાથીજ ગર્ભ રહેલો છે. એ ગર્ભના રક્ષણ માટે તમે આજેજ મારી સાથે લગ્ન કરવાને કબૂલ થાઓ ! તમારે બે સ્ત્રીઓ છે, અને સંતાનો પણ છે. વળી નાત જાતમાં જરા આબરૂવાળા છો તેની પણ મને ખબર છે. છતાં તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવુંજ પડશે ! તમારી નાતમાં એક ઉપર બીજી અને બીજી ઉપર ત્રીજી બૈરી કરવાનો રિવાજ છે, તે મારા જાણવામાં છે. તમારી જ્ઞાતિના ઘણા લોકો તેમ કરે છે ! હું વિવાહ થયા પછી એક પળ પણ તમારી સાથે રહેવા માગતી નથી. તમે વચનના કેવા સાચા છો, તે હું બરાબર જાણું છું ! તમે તમારી પેહેલી સ્ત્રીને કહ્યું હતું, કે તારામાંજ સંતોષ માની બેસી રહીશ ! સુધારકોમાં ખપવા લખ્યુ હતું કે, એકથી વધુ સ્ત્રીઓ પરણનાર ઇશ્વરના અપરાધી

થાય છે, છતાં પોતાનાં તે વચનોનો ભંગ કરી જઈ, લોકની લાજને લોપી, મિત્રોનાં મ્હેણાં ટુણાં સહન કરીને તમે બીજી સ્ત્રી કરી છે, તો પછી ત્રીજી સાથે લગ્ન કરવામાં શું હરકત છે? જણાવશો કે વિષયવાસનાનું ઝેર અન્યને ખવરાવી, હવે પોતાને આરોગવામાં શું નડતર છે? સ્વહસ્તે વ્હોરી લીધેલું દુ:ખ ભોગવતાં અસંતોષ ધરવો, એ શું રીત છે? છતાં હું તમારી સાથે વિવાહ કરી રહેવા માગતી નથી કે ગર્ભમાં રહેલા તમારા બાળકને માટે તમારી મીલકતમાંથી ભાગ પડાવતી નથી; ફક્ત તમારી સાથે લગ્ન થયું છે, એટલુંજ કહેવરાવવા ચાહું છું. પછી તમે તમારે રસ્તે અને હું મ્હારે રસ્તે છું. લગ્ન પછી તમારૂં મુખ જોવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી તેમ તમારા જેવા નરાધમનું મુખ જોવામાં પણ મહાન પાપ છે એમ સમજુંછું. બોલો શું કહો છો? કેમ આજે રાત્રેજ વિવાહ કરવાને તૈયાર થાઓછોને? ચાલો જવાબ દો. પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તૈયાર થાઓ."

તે રમણીના શબ્દો દાક્તર ગોકળદાસની છાતીમાં તીરની સમાન સાલવા લાગ્યા. તેના મુખ ઉપર દેખાતી ખોટી હાંસી તદ્દન નાશ પામી. તેના મનમાં ખાત્રી થઇ કે આ સ્ત્રી જે પ્રમાણે કહે છે, તે પ્રમાણેજ કરશે. જ્ઞાતિ શું કહેશે? મિત્રો શું કહેશે? સમાજ શું કહેશે? એજ મહાન્ ચિંતામાં તેનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો. તે કાંઇપણ પ્રત્યુત્તર આપી શક્યો નહિ.

ગોકળદાસને મૌન્ય ધારણ કરી ઉભો રહેલો જોઈ તે રમણીના કોપની સીમા રહી નહિ. તે અત્યંત ઉત્તેજીત સ્વરે

બોલી:–"બોલો, શું કહો છો ? જવાબ આપો. કબૂલ નહિ થાઓ તો કાલે સવારેજ સઘળી વાત બહાર પડશે. તમને મણીબાઇના ખૂની તરીકે ખુલ્લા કરીશ. ફાંસીને લાકડે લટકાવરાવવાનો પ્રયત્ન આદરીશ. તમે તેને માટેજ લાયક છો. હજી વાત બહાર આવી નથી કે પોલિસે જાણ્યું નથી, ત્યાં સુધી તેનો માર્ગ છે. તે જાણશે તો પૂરાવો મેળવવા પ્રયત્ન કરશે. ખરા ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કરશે, અને પછીથી તમારી શું ગતિ થશે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો છે ? "

ડાક્તરે કાંઇપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. શું કહેવું તે તેને સૂઝયું નહિ. તે એકીદ્રષ્ટે તે રમણીના મુખ સામુંજ જોતો ઉભો રહ્યો અને કેવી રીતે આ આવેલી વિપત્તિના વાદળને દૂર કરવું એજ વિચારમાં મગ્ન બન્યો. વળી તે રમણીએ આગળ ચલાવ્યું:–

" યાદ રાખજો કે કેવળ મુખથી હા કહેવાથીજ મુક્તિ મળશે નહિ, ઠગીને છુટવા માગશો તો છુટાશે નહિ. જુઓ, આ ટેબલ ઉપર ખડીઓ, કાગળ અને કલમ પડયાં છે, તે વડે લખી આપો, કે આજેજ હું તારી સાથે પુનર્લગ્ન કરીશ, એટલુંજ નહિ પણ બીજું જે જે કહીશ તે લખવું પડશે નહિતો........" એ પ્રમાણે બોલતી બોલતી તે સ્રી ટેબલની તરફ કેટલાંક પગલાં આગળ ચાલી.

તે સ્રીને ટેબલના સ્હામું મુખ રાખી ચાલતી નિહાળી, સમયની રાહ જોતો ડાક્તર જેમ ભૂખથી વ્યાકુળ બનેલો વાઘ શિકાર નજરે પડતાં તેને પકડવાને માટે ફાળ મારે છે તેવી

રીતે એકદમ છલંગ મારી તે સ્ત્રીના ઉપર તુટી પડયો, ને તેનું ગળું બન્ને હાથથી પકડી તેને જોરથી દાબતો ઘરની અંદરના ભાગમાં ઘસડી જવા લાગ્યો.

તે સ્ત્રી પણ પોતાનામાં હતું તેટલા બળવડે પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. તેણે મોટેથી બૂમ મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો, કિન્તુ તેમ બની શકયું નહિ ક્રમે ક્રમે તેનાં ચક્ષુઓ ફાટવા લાગ્યાં; શરીર અને કપાળ પરથી પરસેવાનાં બિંદુઓ ટપકવા લાગ્યાં, પળે પળે પ્રાણાન્તની ઘડીઓ સમિપમાં દેખાવા લાગી, ગાત્રો શિથીલ થવા લાગ્યાં, શરીર શિતળ બનવા લાગ્યું, અને તદ્દન બળહિન થવા લાગી.

ગોકળદાસે તેને શિથીલ બની ગયેલી જોઇ તેને પૃથ્વી પર પટકી, અને તેના ઉપર ચઢી બેસી નિરાંતે તેના અંતની ઘડીઓ ગણવા લાગ્યો. તે રમણીની જીહ્વા બહાર નિકળી આવી. પ્રાણની ઘડીઓ ગણી થાકેલા ગોકળદાસના મુખ પર પુનઃ હાસ્ય પ્રગટ થયું અને બોલ્યો કે "આ સ્ત્રી હવે આ જીવનમાં તો પોતાના વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ કરી શકશે નહિ, એવી મારી ખાત્રી છે."

એટલામાં એકાએક વજ્ર સમાન કઠોર અવાજ તેને કાને પડયો. જે તરફથી તે અવાજ આવ્યો, તે તરફ તેણે પોતાની નજર ફેરવી તો તેને પોતાની પાછળ એક પુરૂષ હાથમાં પિસ્તોલ લઇ ઉભેલો દેખાયો.

તે ઉભેલી વ્યક્તિએ ગોકળદાસને કહ્યું:—"નરાધમ! દૂર ખસી જા, નહિ તો હમણાંજ ગોળી બ્હાર કરીશ?"

ડાક્તર હંમેશનો પરિચીત અવાજ સાંભળી વિચારમાં પડયો, અને તે સ્ત્રીને પડતી મૂકી એકદમ ઉભો થયો. ડાક્તરને પોતાના ઉપરથી ઉઠી ગયેલો જોઈ રમણીના મુખમાંથી અસ્ફૂટ શબ્દો બહાર આવ્યા. " આ કોણ બોલે છે ? " એ પ્રમાણે કહી તેણે એક ઉંડો અને ગંભીર નિશ્વાસ મૂકયો.

પ્રકરણ ૨ જું.

દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર.

સ્નેહ શોકનું મૂળ છે, સ્નેહ સુખ દાતાર;
સ્નેહ શુદ્ધ જે હૃદયમાં, તુચ્છ ગણે સંસાર.

નરોતમદાસનો પોતાની પત્ની મણીબાઈ ઉપર અનહદ પ્રેમ હતો. તે તેણીના શોકમાં એક વખત તદ્દન ગાંડા જેવો બની ગયો હતો પોતાના પરમ પ્રેમની પ્રતિમા પોતાને જન્મ પર્યંતને માટે ત્યજીને ચાલી ગઇ એમ અફસોસ થવાથી એક વખત તેને પોતાના જીવન ઉપર ઘણોજ કંટાળો આવ્યો. હવે પોતે પોતાની દેહ રાખવામાં કાંઇ સુફળની આશા રાખતો નહોતો. વ્હાલી વિના જીવન અકારૂ સમજતો હતો, અને તેથી સ્વર્ગમાં સિધાવેલી સુંદરીને મળવાની આશાએ તે પ્રાણુત્યાગ કરવાના દ્રઢ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો હતો. પોતાના મન પરનો કાબુ પોતાના હાથમાં નહિ રહી શકવાથી ગાંડાની માફક તે પોતાની પત્નીનું સ્મરણ કરતો ઘરનાં બારણાં બંધ કરી આખા ઘરમાં ફરતો હતો.

ફરતાં ફરતાં તેણે સહસા પોતાના ટેબલના એક બાજુના ખાનાને બહાર તાણી કહાડ્યું અને તેની અંદરથી ભરેલી તૈયાર પડેલી પિસ્તોલને પોતાના હાથમાં લીધી. પોતાના હાથેજ પોતાના કપાળમાં મારી તેણે આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો. એકાએક તેના મનમાં એક આશંકા ઉપસ્થિત થઇ કે મારા આવી રીતે આત્મઘાત કરવાથી વખતે કોઇના ઉપર પોલિસ કર્માચારીઓને વહેમ લાવવાનું કારણ મળશે, અને તેઓ વહેમને વશ બની નિરપરાધિ મનુષ્યોને સતાવશે. કેટલાકને ગુન્હો મનાવવાને બહાને ત્રાસ આપશે, અને તે સઘળાનો દોષિત હું બનીશ. તેમની કળકળતી આંતરડીઓ મને કેટલો બધો શ્રાપ આપશે? નહિ! નહિ! હું કોઇને પણ મારા માટે દુ:ખ ઉત્પન્ન થાય તેવો માર્ગ ગ્રહણ નહિ કરૂં.

તરતજ નરોતમદાસ પિસ્તોલને ખીસ્સામાં મૂકી પોતાના દિવાનખાનાની અંદર ગયો, અને કાગળ કલમ લઇ લખવા બેઠો.

" મારી પત્નીના મૃત્યુથી મારૂં જીવન મને બહુજ નિ:રસ અને અકારૂં જણાયું, તેથી મેં મારી હૃદયની દેવીને મળવાની મહાન્ આશાએ પરલોક ગમન કર્યું છે. મેં મારી પોતાની ઇચ્છાથીજ મારે પોતાને હાથેજ આત્મઘાત કર્યો છે. કોઈપણ મનુષ્યને મારા મૃત્યુ પછી મારૂં ખૂન કરવાને બહાને વિપત્તિમાં ઉતરવાનો સમય ના આવે, તે માટે મેં મારા સ્વહસ્તેજ આ લેખ લખ્યો છે.

નરોતમદાસ "

આ પ્રમાણે પત્ર લખી તે તરતજ પાછો પ્રથમ હતો તે સ્થળે આવ્યો. કેટલાક સમય પર્યંત આમ તેમ આંટા મારી

ફરીથી તેણે પિસ્તોલ હાથમાં લીધી, અને બોલવા લાગ્યો:- "પરમાત્મન્! મને ક્ષમા કરજે."

એ રીતે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી તે આત્મહત્યા કરવાના ઈરાદે પિસ્તોલ છોડવા તૈયાર થયો. એટલામાં એકાએક તેના ઘરનાં દ્વાર કોઇએ ઉઘાડી નાંખ્યાં; અને એક વ્યક્તિ કોઇને હાંક મારી નીચે પ્રમાણે કહેતી સંભળાઈ. "અહિંયાં આવો! અહિંયાં આવો! મારે તમને કાંઇક ગુપ્ત વાત કહેવાની છે."

પોતાની મૂર્ખાઈનું સાહસ બીજા મનુષ્યના જાણવામાં આવશે, એવા ભયને લીધે નરોતમદાસ જલદીથી એક પડદાને ઓથે જઇને ઉભો રહ્યો, અને હવે જે કરવાનું હશે, તે આવેલાં માણસોના પાછા ગયા પછીથીજ થશે, એમ વિચારવા લાગ્યો.

નરોતમદાસના ઘરમાં કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય એક સ્ત્રી આવીને ઉભી રહેલી હતી. તેનો પગરવ સાંભળતાંજ નરોતમદાસ ત્યાંથી પડદા પાછળ ચાલ્યો ગયો હતો. તે સ્ત્રી નરોતમદાસની પત્ની મણિબાઈની શિક્ષક-મોતીબાઈ હતી.

મોતીબાઇની પાછળ વિદેશીય કપડામાં સજ થયેલો એક પુરૂષ ઉભો હતો. આવેલા પુરૂષને નરોતમદાસે બરાબર રીતે ઓળખ્યો. તે નરોતમદાસનો પ્રિય મિત્ર દાક્તર ગોકળદાસ હતો. મોતીબાઇએ તેમજ ગોકળદાસે નરોતમદાસને છુપાઇ જતાં જોયો નહોતો.

મોતીબાઇએ પોતાની પાછળ ગોકળદાસને આવેલો જોઇ કહ્યું:-"શા માટે મારી પાછળ પાછળ આવ્યા છો? શું કાંઈ ભય લાગે છે?"

"નહિ! ભય લાગતો નથી પરંતુ અવિશ્વાસ આવે છે. બોલ તારે કહેવાનું હોય તે કહી નાંખ. શું કહેવા માગે છે? ચાલ બોલી દે." ડાક્તર બોલ્યો.

મોતીબાઇએ બહુજ ધીમેથી કહ્યું:—"મણિબાઇનું મરણ થયું છે તેમાં તમારો પોતાનો હાથ છે એ વાત કહેવાને માટેજ મેં તમને અહીં બોલાવી આણ્યા છે."

"ના ના! તેનું મરણ શાથી થયું તે તો સહુ કોઇ જાણે છે."

"સહુ જાણે છે તે તો ખોટું છે. ખરૂં કહું તો તમે તેના મૂખમાં ઝેર રેડી દીધું છે, અને શીશી તેના મુખમાં એમને એમ રાખી છે, તેથીજ તે મરી ગઇ છે. ખરી વાત ખુલ્લી પડી નથી, ત્યાં સુધીજ ઠીક છે."

મોતીબાઇએ આ પ્રમાણે કહેવાથી ડાકતર ગોકળદાસ બારણું ઉઘાડી પાછો વળવાને માટે તૈયાર થયો. તેને નાસી જતો જોઇ મોતીબાઇએ કહ્યું:—"કેમ નાસી જવાની તૈયારી કરવી છે? ચાલો, ત્યારે હુંજ બહાર આવી રસ્તામાં આવતાં જતાં સઘળાં મનુષ્યોને કહું છું કે આ ડાક્તર ખૂની છે, માટે એને પકડો."

ઘરના દરવાજા બહાર નિકળેલો ડાકતર ફરીથી ઘરની અંદર આવ્યો અને મોતીબાઇને પૂછયું:—"બોલ શું કહેવા માગે છે?"

મોતીબાઇએ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરી કહ્યું:—"ડાક્તર સાહેબ! હું એજ કહેવા માગું છું કે, આપેજ મણિબાઇનું ખૂન કર્યું છે."

" ખોટી વાત છે."

" ખોટી નહિ પણ ખરી વાત છે. મેં આપને મારી નજરો નજર ખૂન કરતાં જોયા છે."

" આ સાંભળી ડાકતરનો પિત્તો હાથ રહ્યો નહિ તેથી તેણે મોતીબાઇનું પણ ખૂન કરવાની કોશિષ કરી."

જે સ્ત્રીને તે પતિવૃતા માનતો હતો અને જેને માટે તે થોડા સમય પહેલાં આત્મહત્યા કરવાને તૈયાર થયો હતો, તે કુલટાને પોતાનાજ પરમસ્નેહિ ડાક્તર ગોકળદાસ સાથે વ્યભિચાર કરવાને તૈયાર બનેલી જાણી નરોતમદાસના મનની સ્થીતિ અવર્ણનિય થઇ પડી હતી. તેનું મુખ અતિષય ફીકું પડી ગયેલું દેખાવા લાગ્યું.

મોતીબાઇનું ખૂન થતું જોઇ નરોતમદાસ પડદા પાછળથી બહાર નિકળી આવ્યો અને બોલ્યો—" સબુર તમારા બન્નેમાં થયેલી સઘળી વાતચીત મેં સંપૂર્ણપણે સાંભળી છે."

નરોતમદાસનાં વચન સાંભળી ડાક્તર એકદમ ચમકીને ઉભો થઈ ગયો, અને નરોતમદાસના મુખ સ્હામું જોઇ રહ્યો. તેનું મુખ અને તેનાં ચક્ષુઓ જોઇ ભય પામતો ડાકતર મૂર્છિત થઇ પડેલી મોતીબાઇને જાગ્રુત કરવાને ઇરાદે તેની પાસેજ પૃથ્વી પર બેસી ગયો. નરોતમદાસ પણ પોતાની પિસ્તોલ ડાકતરના સ્હામી ધરીને અડગપણે ઉભો રહ્યો.

" પાણી! પાણી લાવો." મોતીબાઇએ બેભાન અવસ્થામાં કહ્યું.

નરોતમદાસે પોતાની નજર અને પિસ્તોલ ડાકતરના

સ્હામી રાખી, પાસે પડેલા કુજામાંથી પાણીનો પ્યાલો ભરી આપવા ડાકતર ગોકળદાસને જણાવ્યું. ગોકળદાસ કાંઇ પણ નહિ બોલતાં કંપતો કંપતો ઉભો થયો અને જલદીથી પાણી લઇ આવી મોતીબાઇના મુખ ઉપર છાંટવા લાગ્યો, તથા કેટલાંક ટીપાં તેના મુખમાં પણ મૂકયાં.

થોડી વારે મોતીબાઇએ સહજ શુદ્ધિમાં આવી પોતાનાં નેત્રો ઉઘાડયાં, અને મૃદુ સ્વરે કહ્યું:-" હું કયાં છું ? "

નરોતમદાસે જવાબ આપ્યો કે:-" તમે સુરક્ષિત સ્થળે છો, હવે કાંઈ ભય નથી. સદ્‌ભાગ્યે હું વખતસર આવી પહોંચ્યો, નહિ તો તમારૂં જે થવાનું હતું, તે થઈ ગયું હોત. પરંતુ અંત સમયે આવી પહોંચી મેં તમારા પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું છે. "

નરોતમદાસનો અવાજ સાંભળી મોતીબાઈ ચમકી ઉઠી અને ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી ઉભી થઈ એક બાજુ પર ખસી જવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. તેની તે મહેનત નિષ્ફળ ગઇ. શક્તિહીન બની ગયેલી તે સહજ પણ આગળ ચાલી શકી નહિ. છેવટે તે પાસે પડેલી એક આરામખુરસી ઉપર બેસી ગઇ, અને કાંઇક બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. નરોતમદાસે તેને આગળ બોલતાં અટકાવી કહ્યુ-" મોતીબાઈ! સ્ત્રીઓ હંમેશાં વાચાળ હોય છે. આ સમય મ્હારે સ્ત્રીઓની રસિક વાચાળતા સાંભળવાનો નથી, માટે કાંઈ પણ નહિ બોલતાં ગુપચુપ બેસી રહો, અને શું થાય છે, તે જોયા કરો. "

નરોતમદાસનો કઠોર સ્વર સાંભળી મોતીબાઇના મનમાં

ભય ઉત્પન્ન થયો અને એક શબ્દ પણ બોલવાની હીમ્મત ચાલી નહીં.

નરોતમદાસે ડાક્તરના તરફ ફરી કહ્યું:–"ક્રૂરાત્મા ! જો સાંભળ. હું આ ઘરની અંદર એક પત્ર લખીને આવ્યો છું. મેં મારી સ્ત્રીના વિયોગમાં આત્મહત્યા કરવાનો નિશ્ચય કરી એ પત્ર લખેલો છે; જેથી મારી પાછળ કોઇને પણ મારા મૃત્યુના સંબંધમાં દુઃખ સહન કરવાનો સમય આવે નહિ. મારા સ્હામું જો. હું કાંઈ તમારી વાતો સાંભળવા કે તમારી સાથે વાત કરવાને ઈરાદે આવ્યો નહોતો, પણ ગુપ્ત રીતે તમારી વાતો સાંભળીને મને ખરી હકીકત સમજાઇ ગઇ છે. મારાં જ્ઞાનચક્ષુઓ ખુલી ગયાં છે. જે સ્ત્રીનો તેનો સ્વામી આટલો બધો વિશ્વાસ કરતો હતો, તે આટલી બધી કુલટા હશે એવું મારૂં સ્વપ્નમાં પણ ધારવું નહોતું; અને તે પણ કોની સાથે ? સ્વામીના અંતરના બંધુ સમાન પરમ સ્નેહિ સાથે ? એવા નરાધમ–ક્રૂરાત્મા સ્નેહિનું ખૂન કરવામાં આવે તો તે ખૂન કરનારને ફાંસી મળે ? કેવો વિચિત્ર કાયદો છે ! ? કેવું વિચિત્ર ન્યાય બંધન છે ! ?"

વળી કેટલોક સમય મૌન્ય રહી નરોતમદાસે પોતાનું બોલવાનું શરૂ કર્યું–"આ બનેલા બનાવ તરફ જોતાં તેવી કૂટિલ સ્ત્રીના કમબખ્ત અને વિશ્વાસઘાતક યારનું ખૂન કરનાર તે સ્ત્રીના સ્વામીને ફાંસીને લાકડે લટકવાનો સમય આવશે નહિ. પોલિસને તેને માટે પ્રયત્ન કરવાની કે તપાસ કરવાની જરૂર રહેવાનો સમય રહેશે નહિ. જે કારણને અનુ-

સરી તેનો સ્વામી આ મામલાની અંદર નરાધમ વ્યભિચારી મિત્રનું ખૂન કરવા તૈયાર થયો છે, તેજ કારણે ખૂની પોતાની આત્મહત્યા કરવાને પાછો પડશે નહિ—ક્ષણભર પણ વિચાર સુદ્ધાં કરશે નહિ. જેણે પેહેલેથીજ આત્મહત્યા કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે, તેને હાથેજ પરમાત્માએ આ નિંદનિય વાતનો અંત આણવાને માટે—તે મહા પાપીને તેના પાપનું ફળ ચખાડવાને માટે—સમય પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે.

નરોતમદાસનું ગાંભિર્ય, તેનો દૃઢ સંકલ્પ, તેનાં દૃઢતાના નિશ્ચયથી ભરેલાં વાકયો વિગેરે હીલચાલ સાંભળી ગોકળદાસ અને મોતીબાઈના હોશકોસ ઉડી ગયા. તેઓ પથ્થરની મૂર્ત્તિ સમાન જડવત્ બની ગયાં. તેમનાં શરીરમાંથી ભયને લીધે પરસેવાનાં બિંદુઓ ટપકવા લાગ્યાં.

નરોતમદાસે દાક્તરને ફરીથી બહુજ નમ્રભાવે, નમસ્કાર કરતાં અને તેમની કૃતઘ્નતા માટે શાબાશી આપતાં કહ્યું:— " કવિ કુલાંગાર દાક્તર ગોકળદાસ એમ. ડી મહાશય! યાદ રાખજે કે તું જીવત અવસ્થામાં આ ઘરમાંથી બહાર નિકળી શકે તેમ નથી છતાં તેમ કરવા પ્રયત્ન કરશે તો ફાવી શકશે પણ નહિ."

પ્રકરણ ૩ જું.

રમણી કે રાક્ષસી?

કુટિલ કામનીઓની, કુટીલતા નાશ નવ થાએ;
શુશિલા સદ્‌ગુણે રાચી, જીવન દાતા યશો ગાયે.

ડાક્તરનું મુખ મરણ પામવાની ઘડી ઉપર આવી લાગેલા મનુષ્યની માફક તદ્દન બદલાઇ ગયું. તેનો ચ્હેરો સાવ નિસ્તેજ અને ફીકકો પડી ગયો. તેનો કંઠ સૂકાઇ ગયો, અને શરીર મૃતવત્ બનતું ચાલ્યું.

મોતીબાઇનું મુખ પણ તેવુંજ બની ગયું હતું. પવનથી હાલતાં પત્રોની માફક તેની કાયા પણ થરથર કંપતી હતી.

નરોતમદાસે મોતીબાઈના સામે ફરીને કહ્યું:—"તારૂં અનિષ્ટ કરવાનો મારો ઇરાદો નથી. તેં મારૂં કંઈ પણ બગાડ્યું નથી. અમારા બન્ને જણના પ્રાણોની આહૂતિ આ ડાક્તરે પ્રજ્વલિત કરેલા યજ્ઞ કુંડમાં અપાઇ ગયા પછી તારે અહિંથી બહાર જઇ જે કાંઇ કરવાનું હોય તે સુખેથી કરવું. આ પાપાત્માએજ મારી સાથે તારૂં પણ સત્યાનાશ વાળ્યું છે. તારી સામેજ તેને તેનાં કુકર્મોનો બદલો આપવાનો મેં એટલા માટેજ નિશ્ચય કર્યો છે કે, પછીથી કોઇ પણ પ્રકારે ચિંતા કરવાનું કે દુઃખ પામવાનું તારે કારણ રહેશે નહિ. તરતજ તેણે ડાક્તારના તરફ નજર ફેરવી કહ્યું:—"મિત્રવર્ય!

તમે મારી સ્ત્રીને વ્યભિચારીણી બનાવીનેજ અટક્યા નથી, પરંતુ તેને ઝેર આપીને મારી નાંખી છે. ઔષધ સમજી તે તમારા હાથથી આપવામાં આવેલા ઝેરને પી ગઇ છે. તમારી તે મહેનતના મહેનતાણા બદલ તમને યોગ્ય ઇનામ આપવું જોઇએ. તમારી લાયકાત અનુસાર તમને આપવા યોગ્ય દંડ આ પૃથ્વીમાં જે કાંઈ છે, તે હું તમને મારા પોતાના હાથેજ હમણાં આપું છું. તે તમારી કૃતિ અનુસાર જોઇએ તેટલી યોગ્યતાવાળો બદલો આ લોકમાં નહિ હોવાથી તે તમારા મૃત્યુ પછીથી અન્ય સ્થળે–ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાયના દરબારમાં–આપવામાં આવશે. ચાલો ! મહેનતનો બદલો મેળ-વવા તૈયાર થાઓ." એ રીતે કહી નરોતમદાસ દાક્તરના હૃદયમાં પિસ્તોલ ભરી ગોળી મારવા તૈયાર થયો.

મોતીબાઇનું ચરિત્ર ગમે તેવું હતું, છતાં તે સ્ત્રી જાત હતી. તેનાથી આ ભયંકર બનાવ જોઇ શકાયો નહિ. તત્કાળ તે પોતે બેઠેલી હતી તે ઠેકાણેથી એકદમ ઉભી થઈ, અને નરોતમદાસની સામે આવી ભયભિત સ્વરે કહેવા લાગી:– "નહિ ! નહિ ! નહિ ! આપ આવું અઘટિત કાર્ય કદાપિ પણ કરશો નહિ."

નરોતમદાસ આથી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો. તે પોતાની પિસ્તોલ નીચી નમાવી કહેવા લાગ્યો:–" દાકતર ગોકળદાસ ! તમારી કૃતિ અનુસાર તમને કૂતરાં અને શિઆળવાંની પાસે ચીરી ખવરાવવા જોઇએ પણ એકદમ મારી નાંખવા જોઇએ નહિ. પણ તેવી નિર્દયરીતે હું તમને મારીશ નહિ. અંત

સમયે તમે ભગવાનનું નામ દશ વખત સ્મરણ કરશો, કે પછી તરતજ હું ગોળી બાર કરીશ. ચાલો તૈયાર થાઓ." આ રીતે કહી કેટલોક સમય શાન્તપણું ધારણ કરી ફરીથી તેણે દાકતરના હૃદયનું નિશાન તાકી પોતાની પિસ્તોલ તેના સ્હામી ધરી, અને બોલવા લાગ્યો:-

"એક."

દાકતર કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ.

"બે."

આ વખતે પણ દાકતરે ઇશ્વરના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ.

"ત્રણ."

આ વખતે દાકતર બહુજ દયામય કંઠે બોલી ઉઠયો:- "દયા કરો! દયા કરો."

"ચાર."

બહુજ દિનતાથી દાકતરે કહ્યું:-"ક્ષમા કરો! ક્ષમા કરો."

"પાંચ."

પાંચનો શબ્દ બહાર નીકળતાની સાથેજ મોતીબાઇ આવી નરોતમદાસના પગમાં પડી, અને કહેવા લાગી:- "શેઠજી! મેં આપનો કાંઇ પણ અપરાધ કર્યો નથી, આપની આવી રીતથી નાહક હું મારી જઇશ."

દાકતર આ વખતે બહુજ કંપવા લાગ્યો.

મોતીબાઇએ વિનંતિ કરતાં કહ્યું:-"મહાશય! આપનાં બન્નેનાં ખૂન માટે [illegible] ને પોલિસ કર્મચારીઓને મારા ઉપરજ શક [illegible]

" સાત "

"મારા ઉપર કૃપા કરો. મેં આપનું શું બગાડ્યું છે ? વિના અપરાધે મારે ફાંસીના લાકડે લટકવાનો સમય આવશે." મોતીબાઇ એ પ્રમાણે કહી બહુજ કાલાવાલા કરવા લાગી.

" આઠ "

મોતીબાઇ આ વખતે ગભરાઈ ગઇ અને બોલી ઉઠી:- "શું તમારા જેવા સમજુ અને વિદ્વાન માણસનો આ ધર્મ છે, કે વિના અપરાધે એક અબળાને આપત્તિમાં નાંખવા તૈયાર થયા છો ?"

" નવ. "

નવનું વાક્ય ઉચ્ચારી નરોતમદાસ મોતીબાઇને બહુજ શાન્તપણે કહેવા લાગ્યો:-"મોતીબાઈ! મારે માટે સહજ પણ કોઇને શંકા ઉપસ્થિત કરવાનું કારણ મળે, એવું હું ચ્હાતો નથી. તમે અમારાંમૃ તશરીરોની પાસે હોવાથી વખતે તમારે વિપત્તિમાં આવી પડવાનો સમય આવે તેમ છે! પણ હું તેને માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરૂં છું. મારા હાથે લખેલા પત્રની નિચેજ હું લખી જાઉં છું કે, આ ફરાતમાનું ખૂન કરી હું મારા પોતાના હાથે મરી ગયો છું."

"ખરેખર! આપે મારા રક્ષણનો ઉપાય યોજ્યો છે." મોતીબાઇએ બહુજ નમ્ર ભાવે જણાવ્યું.

નરોતમદાસે ડાબે હાથે પિસ્તોલ પકડી ફાક્તારનું બરાબર લક્ષ્ય સાંધી જમણે હાથે ટેબલનું ખાનું ઉઘાડ્યું, અને

તેમાંથી કલમ કાઢી પોતાના હાથમાં લીધી.

આ સમયનો લાભ સાધી ડાકતર અને મોતીબાઇને એક નજર કરવાનો સમય મળ્યો. તેમણે સમય સાધી લેવા એક બીજાને ઇશારો કર્યો.

નરોતમદાસે લખવા માટે પોતાનું માથું નીચું નમાવ્યું, કે તરતજ મોતીબાઇએ પોતે પેહેરેલી સાડી કાઢી નરોતમદાસના માથા ઉપર નાંખી દીધી, અને બન્ને જણે થઇ બળપૂર્વક ઘસડી પૃથ્વીપર પાડયો. પછી તરતજ કૃતઘ્ની ગોકળદાસ ફાળ મારીને નરોતમદાસની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો, અને તેના ગળાને બહુજ જોરથી દાબી દીધું એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાથી બનતા જોર વડે તે વધુને વધુ દબાવતો ગયો. ક્ષણે ક્ષણે નરોતમદાસનો દેહ શિથિલ બની અંત સમયનાં તરફડીઆં મારવા લાગ્યો.

નરોતમદાસને આવી રીતે મોતની અણી ઉપર પહોંચેલો જોઇ મોતીબાઇએ હફાંતાં હાંફતાં કહ્યું:—"બસ! પતી રહ્યું."

ગોકળદાસ નરોતમદાસની છાતી ઉપરથી ઉઠી ગયો, અને શરીરે વળેલો પરસેવો લૂછતાં લૂછતાં બોલ્યો:—"ચાલો એક પિડા તો પતી ગઈ."

થોડો વખત તેઓ બન્ને એક બીજાના સામું જોઇ રહ્યાં. આખરે મોતીબાઇએ ગોકળદાસને પૂછ્યું.—"હવે આનું કેમ કરશો?"

"એનું ગમે તેમ થાય, પરંતુ મારે તો હવે અહીંથી જલદી ઘર તરફ ચાલ્યા જવું જોઇએ" ડાકતરે દમ લેતાં જણાવ્યું.

"અને મારે ?"

"તું પણ તારા ઘરમાં જઇને છાનીમાની સૂઇ રહે."

"અને આ ?"

"એને એમજ રહેવા દે, એની પોતાની ચીઠીથી સહુ કોઇને સમજાશે કે એણે પોતાના હાથેજ આત્મહત્યા કરી છે."

"પણ આ ગળાના ડાઘ દેખાય છે તેનું કેમ ?"

"એ તેં ઠીક કહ્યું ! મારા મનમાં તો એ વાતજ નહોતી આવ, ત્યારે આપણે એને આ પલંગ ઉપર સૂવાડી દઇએ, અને પલંગની છત્રી સાથે દોરી બાંધી તેના ગળે લગાડી દઇએ, કે જેથી સહુ કોઇને એમ સમજવાનું કારણ મળશે કે તેણે પોતાને હાથેજ ગળે ફાંસો ઘાલી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો છે ! ચાલ પકડ."

મોતીબાઈ આ પ્રમાણેનું ભયંકર કાર્ય કરવા એકદમ આગળ આવી શકી નહિ. તેના પગ પાછા પડવા લાગ્યા. આથી ગોકળદાસના ક્રોધની સીમા રહી નહિ તેણે મોતીબાઈને કહ્યું:—"ચાલ, ચાલ ! જલદી ચાલ ! પળવાર પણ વિલંબ કરીશ તો બન્ને જણને પકડાઇ જવાનો વખત આવશે, અને નાહક ફાંસીને લાકડે ચડવાનું થશે."

કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં ભયની મારી મોતીબાઇએ નરોતમદાસના પગ ઉંચકયા અને દાકતરે તેનું માથું પકડયું. બન્ને જણાંએ ઉંચકી નરોતમદાસના શરીરને પલંગ પર નાંખ્યું અને તરતજ દાકતરે નરોતમદાસના ગળાની અંદર એક દોરી ભેરવી દીધી.

મોતીબાઈ કાઢી નાંખેલી સાડી ફરીથી પેહેરતાં બોલી:–"ડાકતર હવે તમે ચુપચુપ કોઇ ના જાણે તેમ પહેલા બહાર જતા રહો, પછી હું અંદરથી જીનાનું બારણું બંધ કરી બહાર નિકળી જાઉં છું."

"બહુ સારૂ! એમ કરવાથી સઘળાંના ધ્યાનમાં એમજ આવશે, કે આત્મહત્યા કરવાને માટેજ તેણે આ દરવાજો બંધ કર્યો હશે. આજ રાત્રે તો કોઈના જાણુવામાં આવશે નહિ, પરંતુ કાલે સવારે શોધ થશે. તેથી કોઇને આપણા ઉપર વહેમ લાવવાનું કારણુ મળશે નહિ." ડાકતરે આનંદ પામતાં કહ્યું.

આ પ્રમાણે કહી ગોકળદાસ જલદીથી બહાર નીકળી ગયો. પછી ચારે તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવી, પણુ ત્યાં કોઇ જોવામાં આવ્યું નહિ; એટલે તત્કાળ તે ઉતાવળો ઉતાવળો છ પાંચ ગણી ગયો. મોતીબાઇ પણુ અંદરથી ગુપચુપ જીનાનું બારણું બંધ કરી, બહાર નિકળી પોતાના ઘરમાં જઇ છાનીમાની સૂઈ ગઇ.

પ્રકરણુ ૪ થું.

નરોતમદાસના શબનું ગુમ થવું.

લોભી મરતા લાલચે, ધૂર્ત ધૂતવા ચ્હાય;
શઠને શઠ આવી મળે, એ કુદરતનો ન્યાય.

નરોતમદાસ જાણુતો હતો, કે પોતાની પત્નીએ આત્મ-હત્યા કરી છે. તેણે પોતાને હાથેજ ઝેરની શીશી પોતાના

સુમમાં રેહી ગીની છે. એવી તેની ખાત્રી થયેલી હતી, તેથી તેણે તેના મૃત્યુના સમાચાર પોલિસ અમલદારોને મોકલાવી આપ્યા હતા.

સવારમાં મણિબાઈનું મૃત્યુ થયું હતું અને સંધ્યાકાળ સમએ પ્રથમ જણાવી ગયા તે પ્રમાણે નરોતમદાસના ખૂનનો પ્રકાર બનવા પામ્યો હતો. પોલિસને આ બાબતની કાંઈ પણ ખબર નહોતી. રાત્રીના દશ વાગતાના સુમારે નરોતમદાસે આપેલી ખબર મુજબ પોલિસ ઇન્સ્પેકટર મણિબાઇના મૃત્યુની તપાસ કરવા આવ્યો.

નરોતમદાસ જ્ઞાતે શ્રીમાળી વણિક હતો. તે કેટલાક વર્ષ થયાં કાઠીયાવાડમાંથી વેપાર કરવાને અર્થે ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદમાં આવી રહેલો હતો. અમદાવાદ વેપારનું મુખ્ય સ્થળ હોવાથી અત્રે તેણે સારા પૈસા મેળવ્યા હતા. આજ કાલ અમદાવાદના શ્રીમંતોમાં પણ તેનું નામ સારી ખ્યાતિ પામેલું હતું. પૈસો સારો પેદા કરેલો હોવાથી તેણે એક વિશાળ પણ વિદેશિય ફૅશનનો એક માળનો બંગલો શેહેર બહાર બંધાવ્યો હતો. શેહેરમાં પણ તેનું મકાન બહુ મૂલ્યવાન હતું. તે બહાર રહેવા કરતાં શેહેરમાંજ રહેવાનું ઘણું ખરૂં પસંદ કરતો હતો. નરોતમદાસ અને તેની સ્ત્રી મણિબાઈ બન્ને એકલાંજ હતાં. તેમને પેટે કાંઈ પણ પુત્ર કે પુત્રીનું સંતાન હતું નહિ. ઘરમાં ફક્ત એકજ કામ કરનારી દાસી રાખવામાં આવી હતી. તે સિવાય ઘર આગળ એક ભૈયો રાખવામાં આવેલો હતો. મણિબાઈ જાતે રસોઇ

કરવાનું કાર્ય કરતી હોવાથી રસોઇયો રાખવામાં આવેલો નહોતો. મણિબાઇને શિક્ષણ આપવાને માટે અને તેને સર્વદા આનંદ મળે તેને સારૂ એક મોતીબાઇ કરીને પચીસેક વર્ષની બાળવિધવા બાઇને મહેતી તરીકે રાખવામાં આવી હતી.

ઇન્સ્પેક્ટરે આવીને તપાસ કરી તો તેની દાસી સિવાય ઘરમાં કોઇ પણ બીજું માણસ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ. નરોતમદાસના માટે તપાસ કરી તો તેનો પણ પત્તો મળ્યો નહિ. મોતીબાઇ કોઇ પણ રોગથી રીબાતી હોય તેવી રીતે પોતાના સૂવાના સ્થળે પડી રહેલી હતી. દ્વાર ઉપર રેહેનારો પેહેરેગીર નરોતમદાસના સંબંધીઓને તેની સ્ત્રીના મરી ગયાના સમાચાર આપવા બહારગામ ગયેલો હતો.

ઇન્સ્પેક્ટર નરોતમદાસને તથા તેના ભાઇબંધ દાકતર ગોકળદાસને બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો. નરોતમદાસ સાથે દાકતર ગોકળદાસને બહુજ સારી મિત્રાચારી છે તે તેના સમજવામાં હતું. ગોકળદાસનું ઘર નરોતમદાસના ઘરથી બહુ દૂર નહોતું. તેથી તરતજ ઇન્સ્પેક્ટરે દાકતરને બોલાવવા માટે પોતાના એક પોલિસ કોનસ્ટેબલને મોકલ્યો. પછી તેણે દાસીને બોલાવીને પૂછ્યું:–“ બાઇ ! નરોતમદાસ શેઠ ક્યાં ગયા છે તે તને માલુમ છે ? ”

“ ના સાહેબ ! શેઠ ક્યાં ગયા છે તેની મને ખબર નથી, પરંતુ તેમનું બેસવાનું દિવાનખાનું આજે અંદરથી બંધ છે એટલું હું જાણું છું. ”

“ ઠીક ! ત્યારે તો તેઓ અંદરજ હશે ! વખતે ઉંઘી

ગયા હશે. તેમનું દિવાનખાનું ક્યાં આગળ છે ?”

દાસીએ દિવાનખાના તરફ જવાનો માર્ગ દેખાડી દીધો એટલે ઇન્સ્પેક્ટર એકલો ઘરની અંદર ગયો, અને દિવાનખાનાનાં દ્વારને વારંવાર જોરથી ખખડાવવા લાગ્યો; પરંતુ અંદરની બાજુએથી કાંઇ પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ. તેણે અનુમાન કર્યું કે “પોતાની સ્ત્રીના મૃત્યુના અસહ્ય શોકને લીધે નરોતમદાસે પણ આત્મહત્યા કરેલી હોવી જોઇએ.”

“કેમ બાઇ ! નરોતમદાસને તેમની સ્ત્રી બહુજ વ્હાલી હતીને ? તે બન્નેમાં કેવો મેળ હતો ?” તેણે દાસીને પૂછ્યું.

“બહુજ સારો ! એવું પ્રેમી જોડું તો મેં મારી આટલી ઉમ્મરમાં કોઇ પણ ઠેકાણે જોયું નથી.”

“તેમની સ્ત્રીના મુઆ પછી તેઓ કાંઈ બોલ્યા હતા કે ?”

“હા ! હવે મારે જીવીને શું કરવું છે ?” એમ તેઓ બોલતા હતા.

“ચોક્કસ ! ત્યારે તો તેમણે આત્મઘાત કરેલો.”

આ વખતે ઇન્સ્પેક્ટરની પાસે કોઇ પણ પોલિસ કે અન્ય મનુષ્ય હાજર નહોતો, કે જેને તેઓ દિવાનખાનાનાં દ્વાર તોડી પાડવાની આજ્ઞા આપે; તેથી તે દાક્તર ગોકળદાસના આવવાની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

પછી થોડાક વખતમાં ગોકળદાસ ત્યાં આવી હાજર થયો. તેની સાથે હાથ મેળવતાં ઇન્સ્પેક્ટરે પૂછ્યું:—“કેમ સાહેબ ! આપને અને નરોતમદાસને બહુજ ગાઢો સ્નેહ છે ખરૂંને ?”

"હાજી! નરોતમદાસ મારા અંગત મિત્ર છે, તેઓ મ્હારા પ્રત્યે બહુજ સારો બંધુભાવ રાખે છે."

"તેઓ ઘેર નથી; છતાં તેમને બેસવાના દિવાનખાનાને અંદરથી બંધ કરવામાં આવેલું હોય તેમ દેખાય છે. તે ઉઘાડવાને માટે મેં અનેકવાર બારણાંને હડસેલ્યાં, ખખડાવ્યાં, પણ અંદરથી કાંઇજ જવાબ મળતો નથી. આપની ધારણા શું છે? આપનું હૃદય શું કહે છે? તેઓ સ્ત્રીના શોકને લઇને આત્મહત્યા તો કરે નહિને?"

ડાકતર કેટલીકવાર વિચાર કરી બોલ્યો—"એમાં ના કહેવાય નહિ. તેઓ પોતાની સ્ત્રીને બહુજ ચહાતા હતા. જો તેમ હોય તો આપે તેને માટે શું વિચાર કર્યો છે? મને લાગે છે કે તેઓ આ ઘરમાંજ હોવા જોઇએ! વખતે આત્મહત્યા પણ કરી હોય."

"એમ શી રીતે કહી શકાય."

"હું પણ આપને તે બાબતમાં કાંઇ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતો નથી."

"કેમ નક્કી કહી શકતા નથી? આપનો શો અભિપ્રાય છે?"

"મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો બારણાં ભાગી અંદર પેસવું જોઇએ."

"આપને જેમ સારૂ લાગે તેમ કરીએ."

"આપ અધિકારી છો, આપની ઇચ્છામાં આવે તેવી પાસ કરવાને માટે મૂખત્યાર છો."

તરતજ ઈન્સ્પેક્ટરે પાસે ઉભેલા પોલિસના સિપાઇને દિવાનખાનાંનાં બારણું તોડી નાંખવાનો હુકમ આપ્યો એટલામાં સબ ઈન્સ્પેક્ટર અને કેટલાક પોલિસના સિપાઇઓ આવી પહોંચ્યા, અને ઇન્સ્પેકટરની આજ્ઞાનુસાર બારણા પર લોઢાના ઘાણોના પ્રહાર પડવા લાગ્યા. જોતજોતામાં બારણાનો ભાગીને ભૂકો કરી નાંખવામાં આવ્યો.

દિવાનખાનાની અંદર તદ્દન અંધારૂં હતું; તેથી અંદર શું છે, તે દેખી શકાય તેમ નહોતું. બધા માણસો બહાર ઉભા રહી નરોતમદાસના નામની બૂમો મારવા લાગ્યા.

ઈન્સ્પેકટરે બત્તી લાવવાનો હુકમ કર્યો. તરતજ બત્તી લાવવામાં આવી, અને સઘળા માણસો દિવાનખાનાની અંદર પેઠા. દાકતર પણ સઘળા મનુષ્યોની પાછળ પાછળ પોતાનું હૃદય વજ્ર સમાન કઠણ રાખી અંદર ગયો. આવી રીતની મનોભાવનાને છુપાવવાની શક્તિ કુદરતમા દાકતર સિવાય કોઈનામાં નહોતી.

દાકતર અંદર પેઠો ખરો, પરંતુ અંદરનો બનાવ જોતાંજ તેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું. તે વારંવાર નિ:શ્વાસ મૂકવા લાગ્યો. પાસે પડેલી એક ખુરસી ખેંચી તે તેના આધારેજ હીમ્મત રાખી ઉભો રહ્યો. ઘરમાં ચારે તરફ નજર ફેરવી પણ કાંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. પૈસા આદિક જે જ્યાં હતું તે ત્યાંનું ત્યાંજ પડેલું હતું. કોઇ પણ તેને અડકયું હોય એવું દેખાયું નહિ. પરંતુ એ ક્યાં ? કયાં ગયો હશે ? કોણ લઇ ગયું હશે ? એજ વિચારો તેના મનને ડોલાવવા લાગ્યા.

જે સ્થળે નરોતમદાસના મૃતશરીરને તેણે તથા મોતીબાઈ બન્નેએ મળીને મૂકેલું હતું, તે સ્થળે તે જોવામાં આવ્યું નહિ એટલે તેને વિચાર આવવા લાગ્યા કે " તેને કોઈ લઈ ગયું કે શું ? કોણ લઈ ગયું ? ક્યાં ગયું ? તેનું કાંઇ પણ ચિન્હ જોવામાં કેમ આવતું નથી ? "

પોલિસના માણસો આખું ઘર શોધી વળ્યા, છતાં કાંઇજ પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે સઘળા બહાર આવ્યા; દાક્તર પણ તેમની પાછળ પાછળ બહારના ખંડમાં આવ્યો. આ વખતે તેના મનની સ્થીતિ એવી તો વિચિત્ર બની ગઈ હતી કે, તેનુ વર્ણન કરી શકાય તેમ નહોતું.

કોણ મૃતદેહને ઉપાડી ગયું ? મૃતશરીર ક્યાં ઉડી ગયું? મોતીબાઇ અવશ્ય આ સંબંધમાં કાંઈ પણ જાણતી હોવી જોઇએ, વિગેરે વિચારોથી દાક્તરનું ભેજું ભમી ગયું. તે મોતીબાઇને મળવાને બહુજ અધિરો બન્યો. તેના સંબંધમાં દાસીને પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે, તેનું શરીર સારૂં નહિ હોવાથી તે સૂઈ રહેલી છે. તે પિડાય છે, તેથી તેને જોવી જોઇએ એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો. તેણે ઇન્સ્પેકટર પાસે મોતીબાઇને જોવા જવાની પરવાનગી માગી. પોતે દાક્તર હોવાથી પરવાનગી મળતાં વાર લાગી નહિ. તરતજ મોતીબાઈ જે ઘરની અંદર સૂઇ રહેલી હતી ત્યાં તે ગયો, અને તેના શરીરપર હાથ ફેરવ્યો.

આ શું ! આને તો ભયાનક જ્વર આવ્યો છે ! આની શરીર પ્રકૃતિ તદ્દન બદલાઇ ગઇ છે ! આ તો આકાશ તરફ

દૃષ્ટિ કરી રહી છે! દાંત કડકડ કડકડ વિચિત્ર પ્રકારનો અવાજ કરે છે! નેત્રો ફરે છે! શુન્ય દૃષ્ટિથી ઘરમાં ચારે તરફ જુએ છે! ડાક્તર આશ્ચર્ય પામતો તેની સ્હામેજ ઉભો રહ્યો. એટલામાં મોતીબાઇએ ડાક્તરના સ્હામે નજર કરી. આ પ્રમાણે શૂન્ય દૃષ્ટિએ સ્હામું જોઈ રહેલી હોવા છતાં તે ડાક્તરને ઓળખી શકી નહિ.

તેની આવી દુ:ખદ અવસ્થા જોઇને ગોકળદાસ પોતાના મનમાં બહુજ દુ:ખી થયો. તે પોતાના મનમાંજ બોલવા લાગ્યો–" અબળા હોવા છતાં સબળાનું સ્વરૂપ બતાવતાં તેની આવી સ્થીતિ થઈ છે–તેને લીધેજ આ અતિશય પીડા ઉત્પન્ન થઇ છે. એને કયાં ખબર છે કે, નરોતમદાસે લખેલી ચીઠ્ઠીથીજ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે તેમ છે કે, તે પોતે પોતાના હાથેજ ગળે ફાંસો ખાઇને મરી ગયો છે. વખતે સ્ત્રીબુદ્ધિ હોવાથી ભયની મારી તેણે નરોતમદાસના મૃતશરીરને કયાંઈ છૂપાવી દીધું તો નહિ હોય? મને લાગે છે કે એજ ભય અને શ્રમથી આને આ અસાધ્ય જ્વર ઉત્પન્ન થયો હશે. કેવી ભયંકર સ્થીતિમાં આવી પડી છે? પરંતુ એક રીતે એ પણ ઠીક થયું છે. કારણ કે પોલિસ લોકો આની પાસે જુલમ કરીને અગર તો ભય બતાવીને કાંઇ પણ કબૂલ કરાવી શકશે નહિ. પોલિસની પીડા કાંઇ ઓછી છે? તેનું ચાલે તો તે ગુન્હો કબૂલ કરાવવા ગમે તેવો અખત્યાર ગુપ્ત રીતે વાપરી શકે છે. એક ટીકીટ મળવાની આશાએ ખરા આરોપીને બદલે નિર્દોષીને કોર્ટ સન્મુખ ઉભો કરી કબૂલાત કરાવે છે, ખોટા સાક્ષીઓ

ઉભા કરે છે, અને મામલો પાર ઉતારે છે. માત્ર ભય રાખ-વાનું કારણ એટલુંજ છે કે, વખતે આ બેભાન અવસ્થામાં પણ જો તે સઘળું કબૂલ કરી જાય, તો હાની થવાનો સંભવ છે. પણ કાંઇ હરકત નહિ; એને તો પહોંચીશ. એને અતિ-શય જ્વર આવવાથી સન્નિપાતનો ચાળો ઉપડયો છે, અને તે બેભાનમાં ગમે તેમ બકે છે; એમ સરકારી દાક્તરો પાસે પણ લાગવગ લગાડી કબૂલ કરાવીશ. પરંતુ એટલું તો પહેલાં ખાસ કરવા જેવું છે કે, આની પાસે કોઇ આવી શકે નહિ.”

એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી દાકતર ગોકુ-ળદાસ નિચેની બાજુએ જ્યાં પોલિસ ઇન્સ્પેકટર અને તેના અનુયાયીઓ બેઠા હતા, ત્યાં આવ્યો. આ વખતે નરોતમદા-સનાં કેટલાંક સગાં વ્હાલાં અને સ્નેહ ધરાવનારાં પણ આવી બેઠાં હતાં. સરકારી દાકતરને ખબર આપવાથી તે પણ આવી પહોંચ્યા હતા.

દાકતરે ઇન્સ્પેકટરની પાસે આવીને મોતીબાઇ જ્વરને લીધે અતિશય બેભાન છે, અને બીજા કોઇપણ મનુષ્યની ખબર મળી શકતી નથી, તેમ ખબર મેળવવાનો બીજો કોઇ ઉપાય પણ નથી. દાસી જે જાણતી હતી તે તેણે જણાવ્યું છે; તેથી વધુ હકીકત આપી શકતી નથી. ભૈયો હંમેશાં બહા-રજ બેસી રહે છે, અને તેને ઘરમાં આવવાનો હુકમ પણ નથી, એટલે તે કાંઇ જણાવી શકતો નથી વિગેરે હકીકત ઇન્સ્પેકટરને જણાવી.

સરકારી દાકતરે મણિબાઇના મૃત–શરીરની તપાસ કરી

જણાવ્યું કે, રોગની અસાધ્ય પીડાને લીધે આ બાઇએ ઝેર ખાઇને આત્મઘાત કર્યો છે. નરોતમદાસનાં સગાં સંબંધીઓનો અનિવાર્ય આગ્રહ અને આજીજી લક્ષમાં લેઇ ઇન્સ્પેક્ટરે પંચાતનામું કરી બાઇને જલદીથી બાળી મુકવાની પરવાનગી આપી; અને આત્મઘાત કર્યો છે એવી મતલબની આજુબાજુનાઓની જુબાનીઓ નોંધી લીધી.

સઘળાંની ખાત્રી થઇ, કે મણિબાઇએ આત્મહત્યા કરી છે, અને નરોતમદાસ સ્ત્રીના અસહ્ય વિરહને લીધે વેરાગી થઇ ગમે ત્યાં ચાલ્યો ગયો છે.

ઇન્સ્પેકટર અને સઘળા પોલિસના માણસો ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. દાક્તર ગોકળદાસ પણ હાલ તો બચ્યા છીએ, એમ વિચાર કરતો કરતો પોતાને ઘેર ગયો; પરંતુ તેના હૃદયમાં પાપના વિચારો વારંવાર ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા, અને તે તેના મનને પ્રજાળવા લાગ્યા. જગતમાં પાપ સમાન પાપી માણસોને અન્ય દુઃખ નથી.

દાક્તરના મનમાં ખાત્રી હતી કે મોતીબાઇએ નરોતમદાસના મૃતદેહને ગમે ત્યાં છૂપાવી દીધો છે; પરંતુ તેમ કરવાનું તેને શું કારણ હશે તે કાંઇ પણ તેનાથી સમજાયું નહિ. નરોતમદાસના હાથનોજ લખેલો પત્ર હોવાથી સહુ કોઇના સમજવામાં આવે તેમ હતું, કે તેણે આત્મહત્યા કરી છે. તો પછી તને તેમ કરવાનું કારણ શું હશે ? ઠીક ! પરંતુ મોતીબાઇ બીજી સામા[illegible] જેવી સ્ત્રી નથી. એક વખત નરોતમદાસે તેનો જીવ બચાવ્યો હતો, છતાં તેનો સહજ

પણ વિચાર તે નહિ કરતાં ઉલટું તેનુંજ ખૂન કરવામાં તેણે મને મદદ કરી હતી; પણ મારા ધારવા પ્રમાણે તેમાં તેનો કાંઇ પણ ઉંડો ભેદ હોવો જોઇએ. અવસ્ય આવી રીતે કરીને તે મને પોતાના હાથમાં રમકડાની પેઠે રમાડવા ધારતી હોવી જોઇએ; નહિ તો તે આમ કરેજ નહિ! જ્યાં સુધી એ પિશાચિની જીવતી હશે, ત્યાં સુધી મારે નિશ્ચિંતતાથી બેસવા વખત આવશે નહિ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરવામાં સઘળી રાત્રી વહી ગઇ. તે રાત્રે દાક્તરને સહજ પણ નિદ્રા આવી નહિ. પોતાની ચારે તરફ ભયનું વાદળ ઘેરાયલું હોય તેવા ભણકારા વાગવા લાગ્યા. અનિષ્ટકારક દેખાવો આંખ સામે તરી આવવા લાગ્યા. અત્યાર સુધીમાં કરેલાં પાપોનું એક પછી એક તેને સ્મરણ થવા લાગ્યું. ' મોતીબાઇ! મોતીબાઇ! મોતીબાઇ! તું મારા સર્વસ્વનો સંહાર કરશે. " એજ વિચારોએ તેનું મન વાયરે ચઢાવ્યું. વળી તેને વિચાર આવ્યો કે–" તે મને શું કરી શકે તેમ છે? મારે તેનો ભય રાખવાનું શું કારણ છે? તેને જ્વર વિકાર થયો છે! અવસ્ય તે રોગથી તેનું મૃત્યુ થશે. તેને બચવાનો કાંઇ પણ ઉપાય હવે રહ્યો નથી તેમ તેની કોઇ પણ રીતે બચવાની આશા રાખી શકાય તેમ પણ નથી."

આખી રાત્રી આ પ્રમાણે ખુલ્લી આંખે નિર્ગમન કરી પ્રાત:કાળનો સમય થતાંજ દાક્તર ગોકળદાસ પોતાના દવાખાનાવાળા મકાનમાં આવ્યો. ખુરસીપર બેસતાંજ ટેબલપર રાખવામાં આવેલી સ્લેટ ઉપર તેની દૃષ્ટિ પડી. પોતાને બોલા-

વવા આવનાર માણુસે સ્લેટ ઉપર કાંઇક લખેલું હોય એવું તેના જોવામાં આવ્યું. સ્લેટ પર લખેલા શબ્દો વાંચતાંજ જેમ સ્હામે આવતા સર્પને જોઇ ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે દાક્તરના મનમાં ભયનો સંચાર થયો. કેટલીકવારસુધી તે એકી દૃષ્ટે સ્લેટ સ્હામેજ જોઇ રહ્યો. સ્લેટમાં નીચેના શબ્દો લખેલા તેના જોવામાં આવ્યા.

" નરોતમદાસ—રાયપુર ગેટ આગળ. "

શબ્દો વાંચતાની સાથેજ દાક્તરે પોતાના કમ્પાઉન્ડરને બોલાવ્યો, અને પૂછ્યું—" આ કોણ લખી ગયું છે ? "

" આપ સૂઇ રહ્યા હતા, તે વખતે એક માણસ આવેલો હતો; તેણે કહ્યું છે કે દાક્તર ઉઠે કે તરતજ મારા ઘર આગળ મોકલી આપો. "

" તે કોણ હતું ? તેનું નામ શું ? "

" તે હું જાણતો નથી, તેમ પૂછ્યું પણ નથી. આ સ્લેટમાં તે પોતાનું નામ ઠામ લખી ગયા છે. "

દાક્તરના મુંખમાંથી આ વખતે એક વિસ્મય પમાડે તેવો આર્ત્તનાદ નિકળી ગયો, પરંતુ બીજીજ પળે એકદમ પોતે સાવધ બની ગયો, અને વિચારવા લાગ્યો; " શું મૃત નરોતમદાસ તો ફરીને નહિ આવ્યો હોય ? પણ એ આવે, એમ કેવી રીતે માની શકાય ? શું તે મને મારા પાપનો બદલો આપવાને આવ્યો હશે ? "

" પાપીઓને સઘળી દિશાઓ ભય ભરેલી દેખાય છે. "

પ્રકરણ ૫ મું.

પાપીઓનું પાપમય હૃદય.

ગુપ્ત રાખવા કારણે, જન મન ઘડતા ઘાટ;
મળે પરીક્ષક મહત્ તો, પળમાં પકડે વાત.

બહુ વખત પર્યંત ગોકળદાસ આમ તેમ ફરતો વિચાર કરતો પુનઃ પોતાના મનનેજ પૂછવા લાગ્યો. "ત્યારે શું ખરેખર નરોતમદાસ હજી જીવતોજ હશે? તે વખતે તેને મૃત્યુ નહિ થયું હોય? શું સમય મળતાં તે સંતાઇ જઇ પાછળથી પલાયન કરી ગયો હશે?" વળી ઘણી વખત વિચાર કરી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે–"ગમે તેમ હોય, પરંતુ તેને ઘેર તો અવસ્ય જવુંજ જોઇએ! ભય પામી ત્યાં નહિ જવાથી ઉલટો વિપત્તિમાં વધારો થશે. વિપત્તિના સમયમાં પણ સાહસ અને ધૈર્યનું અવલંબન કરવું, એજ મહાન્ પુરૂષોનું વચન છે."

"કરવું પછી ડરવું નહિ, ડરવું કદી કરવું નહિ;
દિન એક આખર નિર્મિયો, કરવા પછી ડરવું નહિ."

જે પુરૂષ વિપત્તિમાં પણ પોતાના સ્વરૂપને છોડતા નથી તે પુરૂષનેજ ધન્ય છે.

(તો પછી)–હાથે કરીને હામ શાને, હારવી હૈયા થકી;
બસ! શું કરનાર છે કોઈ, જોઉછું હમણાં જઇ.

નથી મુદ્દા માલ કાંઈ, મારવાનો મળી ગયો;
શું કોઇએ જાણ્યું અદ્યાપિ, મૂવેલો જીવતો થયો ?
જોઉં છું શું જંગ છે, હું ઢંગ તેવા ત્યાં કરૂં;
રંગની રંગત નિહાળી; ઘાટ તેવા આદરૂં.

" જોઉં છું! જોઉં છું! કે મસાણે ગયેલાં મુડદાં કેવાં પાછાં આવે છે? કદાપિ જીવતો હશે તો પણ શું થયું? હું પણ લુચ્ચાઓનો સરદાર છું. એના જેવા હજારોને ભુ પીતા કર્યા છે, તો પછી એના તે શું ભાર છે? શું એ મને આંજીજશે ? "

દાક્તર ગોકળદાસ એ પ્રમાણે પોતાના મન સાથે દ્રઢ નિશ્ચય કરી તરતજ માથે ટેબલપર પડેલી હંગેરીયન કેપ પહેરી હાથમાં સુંદીર સ્ટીક ઝાલી પોતાના પાપને કોઇ પિછાને નહિ, તેવી રીતે રોફમાં ને રોફમાં નરોતમદાસના ઘર તરફ ગયો. ત્યાં જઇ જોયું તો તે સ્થળે નરોતમદાસને બદલે અન્ય નરોતમદાસજ ઉભેલો તેના જોવામાં આવ્યો.

અન્ય વ્યકિતને જોઇ દાકતરના મનમાં કેટલોક આરામ થયો અને તેથી તેના હૃદયમાં અધિક બળનો સંચાર થયો.

તેને પૂછતાં માલમ પડયું કે, તે નરોતમદાસનો ન્હાનો ભાઇ હતો. તેનું નામ જગન્નાથ હતું.

પોતે નાહક ભય પામ્યો, તેથી દાકતરના મનમાં સહજ લજ્યા ઉત્પન્ન થઈ. હીમ્મત ધરી જગન્નાથની સાથે હાથ મેળવતાં તેને કહેવા લાગ્યો–" શું આપે મને અહીં આવવાને માટે લખેલું હતું ? "

"હા! મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, કે આપ મારા મોટાભાઇના અંગત સ્નેહી છો, તેથીજ આપને અહિં સુધી આવવાની તસ્દી આપી છે. શું હકીકત છે તે સમજાવશો તો આપનો આભાર થશે. મોટાભાઇ ક્યાં ગયા છે? મ્હારાં ભાભીએ આત્મહત્યા કરી છે એ શું ખરી વાત છે? મેં મોટાભાઇના સઘળા કાગળ પત્રો તપાસ્યા છે, તે જોતાં ભાઇનું શું થયું છે, તે કહી શકાય તેમ નથી. તેઓએ પણ આત્મહત્યા કરી છે, અગર તો તેઓને કોઇએ મારી નાંખ્યા છે એમ જણાય છે. શું તેઓ પણ હયાત નથી?"

દાકતરે કાંઇ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં નીચું જોયું, કે જેથી હા અને ના નો પ્રત્યુત્તર સમજી શકાય. પોતે કાંઇપણ ઉત્તર નહિ આપવાથી વિશેષ પૂછવાનું કારણ રહેશે નહિ, એ તે સમજતો હતો.

ગોકળદાસને નિરૂત્તર નિહાળી જગન્નાથે ફરીથી જણાવ્યું:—"મને લાગે છે કે આપને ખબર તો હશેજ કે મને અને આપને મોટાભાઇએ તેમની મિલકતના એકઝીક્યુટર (વ્યવસ્થાપક) નિમ્યા છે?"

ગોકળદાસ આ હકીકત બીલકુલ જાણતો નહોતો. ફક્ત એટલુંજ તેના સમજવામાં હતું, કે નરોતમદાસનો પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

જગન્નાથે આગળ બોલવાનું શરૂ કર્યું—"દાકતર! તેઓએ પોતાની સઘળી મિલકતનાં વારસ પોતાનાં પત્નીને બનાવ્યાં છે. સ્ત્રીના મર્યા પછી કદાપિ સંતાન ના હોય, તો સઘળી સંપ-

ત્તિના સ્વતંત્ર માલિક તરીકે તમને અને મને હક્કદાર ઠરાવ્યા છે. જો કે હવે ભાભી મરી ગયાં છે, અને ભાઇનો પત્તો નથી, અગર તો માર્યો ગયા હશે એટલે હવે તેમની સઘળી સંપત્તિ હાલ તો આપણીજ થઇ છે."

અત્યાર સુધી ગોકળદાસ ચુપ થઇ ઉભો રહ્યો હતો. પણ હવે તેની વિસ્મયતાનો પાર રહ્યો નહિ. હવે તેનામાં બોલવાની હીમ્મત આવી હતી, તેથી તેણે જગન્નાથને પૂછ્યું:–
"ત્યારે હવે મારે શું કરવાનું છે તે જણાવો?"

"પ્રથમ તો ભાઇને શોધવાને માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે."

"તેમને શોધી કાઢવા?" દાક્તરે પૂછ્યું.

"હા! જીવતા કે મરેલા, તેમને શોધી કાઢી બહાર લાવવા જોઇએજ. જે તેમને શોધી કાઢશે, તેને હું બહુજ મ્હોટી રકમનું ઇનામ આપીશ. એ હકીકત પોલિસને પણ મેં જણાવી છે; તેમજ એક મારો ઓળખીતો ડિટેક્ટીવ છે, તેને પણ ખાસ તે કામ માટેજ મેં રોકયો છે. તે શિયાળ કરતાં પણ પાકો ધુર્ત્ત છે. તેના જાણવામાં ના આવે એવું કોઇ પણ કાર્ય નથી."

"ત્યારે તે...."

"સમય પરત્વે તે સઘળું કરી શકે તેમ છે. જુગાર રમવો, બદમાસી કરવી, અગર તો સમય આવતાં જોઇએ તેવી જાળ પાથરવી, એ સઘળાં કામોમાં તે એકકો છે. ફક્ત જેલમાં જવાને તૈયાર થાય તેવો નથી."

"એટલા માટેજ તમે એ ભયાનક મનુષ્યની યોજના

કરી છે ?" દાક્તરને આગળ બોલતો અટકાવી જગન્નાથ વચ્ચેજ બોલી ઉઠયો-" હા, ચોર પકડવાનો હોય તો ચોર-નેજ ચોરી પકડવાના કામમાં આગળ કરવો જોઇએ. સરખે સરખા મળે ત્યારેજ કામ પાર ઉતરે છે. એક વખત મેં તેનો અનુભવ કરી જોયો છે. એક જણને મેં મારી સઘળી મીલ-કત સોંપવાનો વિશ્વાસ કર્યો હતો, પણ તે પાછળથી સઘળી મિલકત ઉઠાવી ચાલતો થયેલો, અને સંતાઈ ગયેલો હતો. તેને એજ માણસે શોધી કાઢી સાત વરસની શિક્ષા કરાવી છે; જે આજે જેલમાં છે."

"! એજ માણસે શોધી કાઢયો હતો ?"

"હા ! એજ માણસે તેને પકડયો હતો. પરંતુ એનામાં ફક્ત એકજ દોષ દેખાય છે. તે એજ છે કે અપરાધીને પકડયા પછી જો તેના તરફથી અધિક દામની પ્રાપ્તિ થાય છે તો તે તેને છોડી દે છે ? જેને તેણે કેદખાનામાં મોકલાવ્યો છે, તેના તરફથી પણ મ્હોટી રકમ આપવાની આશા અપાઇ હતી, કિન્તુ તે નહિ મળવાથીજ તેને જેલમાં જવું પડયું છે. મેં તેને ખબર આપી છે તેથી હમણાંજ તે આવવો જોઈએ. જુઓ જુઓ ! આ તે આવી પહોંચ્યો."

દાક્તર તેને એકાએક આવેલો નિહાળી ચમકયો. જો પહેલાંથીજ આ હકીકત તેના જાણવામાં આવી હોત, તો તેને સાવધાન થવાનો સમય મળ્યો હોત, પરંતુ તેવો સમય હવે રહ્યો નહોતો. આ માણુસ મને કેટલીક હકીકત પૂછશે એમ તેને સમજાયું, તેથી મનને કાબુમાં રાખી આત્મસંયમ કરી

ગંભીર ભાવ ધારણ કરી તે ઉભો રહ્યો.

એટલામાં નોકર એક મનુષ્યને સાથે લઇ જ્યાં ડાકતર અને જગન્નાથ ઉભા હતા, ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો. આવેલા મનુષ્યનું વય આશરે ચાલિસેક વર્ષનું હતું. તે જાતનો મરાઠો હતો. તેને જોતાંજ તે બહુજ ચતુર હોય તેવું જણાતું હતું.

જગન્નાથે તેમને આવતાંજ ડાકતરની ઓળખ આપી જણાવ્યું—" આજ, હું કહેતો હતો તે માણસ ! એમનું નામ ખંડેરાવ છે. બહુજ કાર્ય કુશળ છે. "

ખંડેરાવ મૃદુ હાસ્ય કરતો કરતો પાસે પડેલી ખુરસી પર બેઠો. તેને જગન્નાથે કહ્યું:—" રાવ ! આ વખતે આપને એક બહુજ મહત્વના કાર્યનો ભાર સોંપવાનો છે. "

ખંડેરાવે હસતાં હસતાં પૂછ્યું:—"પહેલાંના જેવોજ છેને ?"

" ના ! તેના કરતાં પણ અધિક મહત્વનો છે. જીવન મર્ણના ઝઘડાની વાત છે. "

ખંડેરાવના મુખ પરથી હાસ્યની છાયા અદ્રસ્ય થઈ ગઈ. તે ગંભિર થઇને બેઠો ને તેણે જગન્નાથને કહ્યું:—" બોલો શેઠજી ! શું હકીકત છે ? "

" રાવ ! ગઇ કાલે મારાં ભોજાઇનું આ ઘરમાં મર્ણ થયું છે. "

" કેવી રીતે ? "

" ઝેરથી. "

ખંડેરાવ વિચારમાં પડયો, ને ફરીથી જગન્નાથને કહ્યું— " બોલો ! આગળ ચલાવો શું હકીકત છે ? "

"વિષ ખાઈ તેમણે આત્મહત્યા કરી છે, પરંતુ એ વાત પર આપે લક્ષ્ય આપવાનું નથી. કાલ રાતના મારા મોટા ભાઇ પણ ગૂમ થઇ ગયા છે. તેઓ જીવતા હોય તો જીવતા અને મરી ગયા હોય તો તેમનો મૃતદેહ અમને મળવો જોઇએ." જગન્નાથે જણાવ્યું.

"જીવતા અગર મૂએલા એનો અર્થ શો?"

"પોતાની સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી તેઓ ગાંડા જેવા બની ગયા હતા, તેથી વખતે આત્મહત્યા કરી હોય એવો સંભવ છે."

"ત્યાર પછી?"

"વધુમાં ઘરના દિવાનખાનાનાં દ્વાર અંદરથી બંધ કરેલાં હતાં. તે દ્વાર તોડી નાંખી તપાસ કરી હતી, પરંતુ ઘરની અંદર કોઈ પણ નહોતું."

"ઘરની અંદરથી કોણે બારણાં બંધ કર્યાં હતાં?"

"તે જાણવામાં આવ્યું નથી; હું તો ફક્ત આજેજ અહિયાં આવ્યો છું."

"ત્યારે તે સંબંધમાં આપ કાંઇ બરાબર જાણતા નથી કેમ? સઘળી સાંભળેલીજ હકીકત કહો છો?"

"હા! સાંભળેલીજ વાત કહું છું, પરંતુ વધુ હકીકત આ દાક્તરસાહેબ આપને જણાવશે!"

દાકતરે કાંઇ પણ જવાબ આપ્યો નહિ, તેથી ખંડેરાવ તેના તરફ તિક્ષ્ણ દૃષ્ટિએ કેટલાક વખત સુધી જોઇ રહ્યો, અને તેને પૂછ્યું:—"કેમ દાકતર સાહેબ! આપ તો તે વખતે મારા ધારવા પ્રમાણે અહીંયાં હાજર હશોજ?"

દાકતરે આ વખતે નિરૂપાયે જવાબ આપ્યો:–"હું જે કાંઈ જાણું છું, તે સઘળું આપને જણાવવાને તૈયાર છું!"

ખંડેરાવે પોતાના ખીસ્સામાંથી એક ન્હાની નોટબુક બહાર કાઢી અને કહ્યું:–"દાકતર સાહેબ! હું જે કાંઇ પ્રશ્ન પૂછું તેનો કૃપા કરી ઉત્તર આપશો તો કાર્ય બહુજ સરળ થશે."

દાકતર ગોકળદાસનું હૃદય કંપાયમાન થયું, તે બહુજ મહેનતે પોતાનું હૃદય કબજે રાખી બોલ્યો:–"આપને જે પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછો."

"આપે છેલ્લામાં છેલ્લા નરોતમદાસને કેટલા વાગે જોયા હતા?"

ગોકળદાસ પોતાના મનમાંજ બબડી ઉઠયો, કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન! પણ તેનું મુખ સૂકાઇ ગયું. તે આમ તેમ જોવા લાગ્યો. ખંડેરાવ પણ તેના શરીરની સ્થીતિનું બરાબર રીતે નિરિક્ષણ કરવા લાગ્યો. આખરે દાકતરે ન છૂટકે જવાબ આપ્યો–"કાલે સવારે."

"ત્યારે એમ સમજાય છે કે કાલે સવારે તમે આ મકાનમાં આવેલા હતા કેમ? હમેશાં રાત્રીએ તમે તેમની પાસે આવતા હતા કે? કેટલા વાગે તમે તેમને જોયા હતા?"

"ના. સાંભળ્યું હતું કે તેઓ સૂઇ ગયા છે, જેથી તેમને ઉઠાડ્યા નહોતા."

"જે વખતે પોલિસે આ બારણું તોડ્યાં તે વખતે તમે હાજર હતા કે?"

"હા! પોલિસ ઇન્સ્પેકટરે તે વખતે મને બોલાવ્યો હતો."

"તમારા મનમાં આવ્યું હતું, કે આ ઘરની અંદરજ નરોતમદાસ આત્મહત્યા કરી મરેલા પડ્યા છે."

- "હા! એ પ્રમાણે મારા મનમાં આવ્યું હતું."

"તે વખતે આપે તેમને જણાવ્યું હતું કે તેઓ મરી ગયા છે?"

દાકતરનું મન ડગી ગયું. ખંડેરાવ તેના મુખ સ્હામુંજ જોઈ રહ્યા.

દાકતરે વિચાર કરી જવાબ આપ્યો:—"ઘરની અંદર તપાસ કરતાં પત્તો નહિં મળવાથી એમ અનુમાન બાંધવાનું કારણ મળ્યું હતું."

"આપની સાથે તેમને બહુજ મિત્રાચારી હતી કેમ?"

"હા! એટલો બધો સ્નેહ હતો, કે તેઓ પોતાના વીલમાં મને એકઝીકયુટર (વ્યવસ્થાપક) તરીકે નિમી ગયા છે."

"ઠીક! વીલની વાત જાણવામાં આવી, તે પણ બહુ સારૂં થયું છે. તેની અંદરથી મૂળ ખરી હકીકત મળી આવશે. તેમ કોણ કોણ આ વાતની અંદર સંબંધ ધરાવે છે તે પણ સમજાશે. વીલની અંદર જે એક સ્ત્રી છે તેની પણ તપાસ થશે, પરંતુ હાલ તેની જરૂર નથી. વારૂં! આગળ જે કાંઇ પૂછું તેનો ઉત્તર આપશો?"

"હું આપનું કહેવું બરાબર સમજ્યો નથી."

"પ્રથમ મારે ફક્ત એટલુંજ જાણવાની જરૂર છે, કે નરોતમદાસના મૃત્યુથી કોને કોને લાભ મળવાનો છે?"

"હું અને જગન્નાથ બન્ને મૃત નરોતમદાસના એકઝીક્યુટરો છીયે."

"કોણુ જાણે છે કે તેઓ મરી ગયા છે? આપ બરાબર રીતે જાણો છો કે તે મરીજ ગયા છે?"

"હું! હું! ના! ના! હું કેવી રીતે તે જાણું?"

"હાં! એ વાત સત્ય છે, કે આપ અને આ જગન્નાથ મર્ણ પામેલા નરોતમદાસના એકઝીક્યુટર તરીકે નિમાયા છો. અને તેમના મરી ગયા પછી...."

આ વખતે જગન્નાથ વચ્ચે બોલી ઉઠયો:–"ભાઇની સ્રી મરી ગયાં હોય તો તેમની સઘળી મિલકત અમો બન્ને જણને મળે." ક્ષણુવાર વિચાર કરી ફરી તેણે જણાવ્યું:–"એ ઉદ્દેશને લઇને કદાચિત્ તપાસ કરવામાં આવે તો તો અમારા બન્ને ઉપરજ વહેમ લાવવાનું કારણુ ઉપસ્થિત થાય છે. હું તો અહિંયાં હાજરજ નહોતો તેથી તમારે દાકતરના ઉપરજ સંદેહ લાવવો પડવાનો! કેમ ખરૂંને?"

ખંડેરાવ હસવા લાગ્યો. ગોકળદાસ તે હાસ્ય આનંદનું સમજ્યો નહિ. જગન્નાથની વાત ઉપરથી તે પોતાના મનમાં બહુજ ભયભિત બન્યો; કિન્તુ બહુ મહેનતે તે ભાવ તેણે બહાર દેખાવા દીધો નહિ. ખંડેરાવ તેના અંતરનો મનોભાવ બરાબર રીતે સમજી ગયો. જેથી તેણે કહ્યું:–"એ વાત તે કાંઇ ખરી હોય? અમારે તો અન્ય સ્થળે અમારી દૃષ્ટિ ફેરવવાની છે. ચાલો કહો! તેમની અવસ્થા કેવી હતી?"

"બહુજ સારી." દાકતરે ઉત્તર આપ્યો.

"તેમની હયાતીમાં આપને બન્નેને કાંઈ સારો લાભ મળ્યો હતો ?"

"ના. પણ મને લાગે છે કે તેમણે આત્મહત્યા નહિ કરી હોય."

"કેમ જાણ્યું ?"

"કોઇ પણ રીતે આના જાણવામાં આવ્યું છે એમ ગોકળદાસ પોતાના મનમાં બોલી ગયો. તેનું હૃદય બહુજ કંપવા લાગ્યું. શું ઉત્તર આપવો તે સૂઝયું નહિ. કાંઇ પણ પત્તો મળવો અશક્ય હોવા છતાં આ કેવી રીતે જાણે ? હુંજ નકામો ભય રાખુંછું." આ પ્રમાણે ગોકળદાસ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.

એટલામાં દાસી પાન લઇને આવી. ખંડેરાવ તેના સ્હામી દ્રષ્ટિ કરી પૂછવા લાગ્યો:–"કેટલા દિવસથી આ અહીંઆં રહે છે."

જગન્નાથે જણાવ્યું:–" ઘણાં વર્ષથી છે. ત્રણ ચાર વર્ષ ઉપર જ્યારે ભાઇને મળવા માટે હું અહિંયાં આવેલો ત્યારે પણ એ અહિંયાંજ હતી."

"તેની સાથે પછીથી વાત થશે. પહેલાં જે ઓરડો બંધ હતો, તે એક વખત મારે જોવાની જરૂર છે."

"ચાલો."

"નહિ ! હું એકલોજ જોવા જઇશ. એવી બાબતમાં મને એકલા તપાસ કરવાની બહુ મજાહ પડે છે."

"ત્યારે આપને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો."

એકાએક સહસા ખંડેરાવ દાક્તરના સ્હોંમું જોઇને

બોલ્યો:-" એટલા માટે આમનાં ભાભીએ ઝેર પીને આત્મહત્યા કરી છે?"

દાકતરે તે સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો:-" આપને તો નરોતમદાસના ગૂમ થવાના સંબંધમાં તપાસ કરવાનો છે."

"હાં! ખરેખર છે. એટલા માટેજ મને બોલાવવામાં આવ્યો છે; ત્યારે તો એજ બાબતમાં મારે શોધ કરવાનો છે. પરંતુ હકીકત શું છે, તે તો મ્હારે સમજવું જોઈએને?"

"તે સંબંધમાં તમારો શો નિશ્ચય થયો છે? મારાં ભાભીની આત્મહત્યાની સાથે ભાઇના ગૂમ થવાનો કાંઇ સંબંધ છે?" જગન્નાથે પૂછ્યું.

"એ બાબતમાં મારો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે."

ગોકળદાસનું હૃદય એ સાંભળતાંજ જડવત્ બની ગયું અને તેની વિચારશકિત તદ્દન નાશ પામી ગઇ.

જગન્નાથે ખંડેરાવને કહ્યું:-" આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરો. આપના ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ગમે તે રીતે મોટાભાઇને શોધી લાવો. આપને આપની મહેનતના બદલામાં એક હજાર રૂપીયા ઇનામ આપીશ."

"તેમ હશે તો મને ઇનામ મળવાની આશા નથી."

"કેમ? એમ શાથી કહોછો?"

"હું જે કાંઇ જોઉંછું તેથી મારી ખાત્રી થાય છે કે ઇનામ મેળવવાની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા નથી."

"એ કેવી રીતે? તો પછી તમે તેમની શોધ કરી મેળવી શકશો નહિ?!"

"હા ! એમજ જણાય છે."

"ત્યારે શું તમને એમ જણાય છે, કે તેઓ જીવતા નથી?"

"મને એમજ સમજાય છે. એટલા માટેજ એક કરાર કરવા માગુ છું."

"શું કરાર કરવો છે તે કહો."

"એજ કે હું તેમના ખૂનીને પકડું કે તરતજ મને ઇનામ મળવું જોઇએ."

"ખૂનીને? ખૂનીને તે કેવી રીતે? તે કોણ છે?"

દાકતરનું મન ડગમગી ગયું. જગન્નાથે આગળ પૂછવાનું જારી રાખ્યું.

"ખૂની ! તે કોણ છે? કોઇએ તેમનું ખૂન કર્યું છે?"

"હા ! હા ! જેણે ખૂન કર્યું છે તે મારા મનમાં છે."

"ત્યારે તો મને લાગે છે, કે જો તમે ધારશો તો તે દૂરાત્માને પકડી શકશો?"

"નક્કી ! પરંતુ મારો હાથ ઉપડતો નથી. હું એ કામ હાથમાં લેઇશ નહિ."

"જો આપ ખૂનીને પકડી આપશો તો હું આપને બે હજાર રૂપીયા આપીશ."

દાકતરના મનમાં નિશ્ચય થયો, કે ખંડેરાવ જે વારંવાર એનીએજ વાત ઉપાડે છે તે હમણાંજ કહી દેશે કે "દાક્તર આવો ! આપના માટેજ બે હજાર રૂપીયા ઇનામ ઠરાવ્યું છે."

⁂⁂⁂

પ્રકરણ ૬ ઠું.

તપાસ.

સત્ય સમજવા કારણે, કરવો સતત્ ઉપાય;
કળ બળ છળથી છેતરી, લેવું સત્ય સદાય.

ખંડેરાવે ત્યાર પછી પોલિસે જે દિવાનખાનાનાં દ્વાર તોડી નાંખ્યાં હતાં તે સ્થળે જઇને તપાસ કરવા માંડી, તો તેને જણાઈ આવ્યું કે, જે ચીજો જે ઠેકાણે પડેલી હતી તે તે ને તે સ્થળે પડેલી છે. પોલિસના ચાલ્યા જવા પછી કોઇએ પણ તે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો નથી છતાં ખંડેરાવે બહુ વખત પર્યંત બારિકાઇથી પોતાનું તપાસ કરવાનું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું. તે દિવાનખાનાની અંદર જે જે વસ્તુઓ રાખવામાં આવેલી હતી તેનું તેણે એકે એકે બરાબર રીતે ચોકસાઇથી અવલોકન કર્યું; તેમજ નિચેની બાજુએ પણ જોયું.

અર્ધોએક કલાક આવી રીતે તપાસ કર્યા બાદ દિવાનખાનાની અંદર પડેલી ખુરસીને પાસે ખેંચી તે તેની ઉપર બેઠો. ખીસ્સામાંથી એક ચીરૂટ કાઢી તેણે સળગાવી, અને શાન્તપણે વિચાર કરતાં કરતાં પીવા લાગ્યો.

પછી કેટલોક વખત વિચાર કરી તે બોલી ઉઠયો—“આ ઘરની અંદર ચાર પુરૂષ અને એક સ્રીનું આવવું થયેલું હોવું જોઇએ, એમ તપાસ કરતાં બરાબર રીતે જણાઈ આવે

છે. તેમાંનાં બે મનુષ્યોએ આ જીના દ્વારાએ પ્રવેશ કરેલો હોવો જોઇએ, જેનાં ચિન્હો મળી આવે છે; પરંતુ તેઓ કેવી રીતે બહાર ગયાં તે પુરેપૂરૂં સમજાતું નથી; અને બીજાં બે જણ, અરે! એક સ્ત્રી તથા બે પુરૂષ એમ ત્રણ જણાંઓ દ્વાર બંધ કરીને બહાર ગયાં છે. કિન્તુ આ પ્રમાણે દ્વાર બંધ કરી જવાનું કારણ? ઘરની અંદર તો કાંઇ પણ હતું નહિ, ત્યારે એજ—નાસી જવાનો સમય મળે એટલા માટેજ તેમણે તેમ કરેલું હોવું જોઇએ; છતાં હજી ખરેખરૂં સમજી શકાતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ આ ઘરની અંદર બે અગર ત્રણ માણસોએ એક વખત બહુજ સારી રીતે મલ્લયુદ્ધ મચાવેલું હોવું જોઇએ; તેમ છતાં ઘરની અંદરની કોઈ પણ વસ્તુ ભાંગી નથી, કે પોતાના સ્થળેથી ખસવા પામેલી નથી; તેથી એમ સમજાય છે કે તેઓએ તે મલ્લયુદ્ધ બહુજ સંભાળપૂર્વક કરેલું છે. મારી તિવ્રદ્રષ્ટિને હવે એથી અધિક જાણવાનું કાંઈ પણ મળતું નથી. તે સિવાય એક બાબત રહી જાય છે. આ સ્પષ્ટ રીતે ચિન્હો જણાય છે કે, કોઈ એક ચીજ તાણીને જીના સુધી લઇ જવામાં આવી છે. તે વસ્તુ કઠણ નહિ પરંતુ નરમ હોવી જોઇએ. કેમકે જો કઠણ હોય તો તેનો ઘસારો બીજે ઠેકાણે પણ પડવો જોઇએ. ત્યારે એ વસ્તુ શું હોવી જોઇએ? તે કાંઇ બરાબર રીતે જાણી શકાતું નથી."

ખંડેરાવ પાછો કેટલાક સમય પર્યંત શાન્તપણે બેસી રહ્યો અને ચીરૂટ ખેંચવા લાગ્યો. ક્ષણવાર વિચાર કરી પાછો

કહેવા લાગ્યો–“ ડૉક્તર ઉપર મારા વહેમનું બહુજ આકર્ષણ થાય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે એ માણસ બહુજ ખરાબ હોવો જોઇએ, એમાં સંદેહ નથી. મારા મનમાં વિશ્વાસ આવે કે નહિ, અગર તો મારા મનની સમતા રહે કે નહિ, કીન્તુ તેનામાં અતિશય સમતા ભરેલી છે. જો કે આ ઘરની અંદર ચાર પુરૂષો અને એક સ્ત્રી આવેલી છે, છતાં એક પણ મનુષ્યનાં પગલાં પડેલાં જોવામાં આવતાં નથી. હાં હાં ! આ ફક્ત ચારજ આંગળાં પડેલાં દેખાય છે; બીછાનાની ચાદર ઉપર તેના હાથના ડાઘ પડેલા દેખાય છે. આ કોઇ સારા માણસનાં આંગળાં નથી. બહુજ મલિન માણસના હાથનાં હોવાં જોઇએ. ઠીક છે, અત્યારે તો એટલે :સુધી નક્કી થઇ શકે તેમ છે; હવે એક વખત દાસીને મળવાની જરૂર છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે દિવાનખાનાની અંદરથી બહાર આવ્યો, અને દાસીને બોલાવી. તે આવી પહોંચતાંજ તેને એક પાસેના ઓરડાની અંદર લઇ જઇ બેઠો અને કહ્યું ‘ બેસો.’

દાસી યુવાન વયની કે વૃદ્ધાવસ્થાની નહોતી, કિન્તુ મધ્યમાવસ્થાની હતી. તેની વાણી બહુજ રસિક હોવી જોઇએ એમ ખંડેરાવ તેને જોતાંજ અનુમાનથી કળી ગયો હતો; તેથી મૃદુ હાસ્ય કરતાં ખંડેરાવે તેને કહ્યું–“ તમારી સાથે મારે કાંઇક ગુપ્ત વાત કરવાની છે. તમારૂં નામ શું ? ”

“ મારૂં નામ મેના છે. ”

“ વાહવાહ ! જેવું નામ છે, તેવા ગુણ પણ છે. ”

"આપ આવી રીતે કેમ બોલ્યા ?"

"તમને જોઇને હું ભાન ભૂલી ગયો તેથી. તમારૂં અહીં કોઈ સંબંધી છે ?"

"ના, ના, અહીં મારૂં કોઇજ નથી."

"ત્યારે તમો મારે ત્યાં આવશો ?"

"શા માટે ?"

"મને મદદ કરવા માટે. હું એક બહાદુર ડિટેકટીવછું."

"ત્યારે તો તમને બહુજ પૈસા મળતા હશે ?"

"હા બહુજ ! કોઇ કોઈ વખતે એક દિવસમાં બે હજાર રૂપીઆ સુધી પણ મેળવી શકુછું,"

"જો તમે મને મદદ કરો તો આ કેસમાંથી પણ મને બે હજાર રૂપિયા મળે તેમ છે. તમને પણ તેમાંથી અર્ધા રૂપિયા આપીશ."

"ઘણીજ ખુશીથી. બોલો, મારે શું કરવાનું છે ?"

"હાં, શેઠ કયારે ચાલ્યા ગયા હતા ?"

"કાલ સંધ્યાકાળના વખતે; તેમણે મને કહ્યું હતું કે તું ઘર આગળજ રહેજે, અને મને કોઇ બોલાવે નહિ એમ કરજે. તેઓ તેમના સૂવાના ઓરડામાં ગયા નહોતા, કારણ કે મેં એક વખત બૂમ મારી તેમને બોલાવ્યા હતા, તે વખતે ઘરની અંદર કોઇ પણ હતું નહિ."

"ત્યાર પછી તમારી પાસે તમારૂં કોઈ પણ માણસ આવ્યું નહોતું ?"

"મારૂં માણસ ! એ કેવું ? મારે કોઇ માણસ છેજ નહિ."

" ઠીક ! કાલ સંધ્યાકાળ પછીથી મોતીબાઈ ક્યાં હતી ?"

" નીચે."

" અને હમણાં ?"

" આ વખતે તો તે તાવ આવવાથી ઉપરની બાજુએ સૂઈ રહી છે."

" કાલ આ બનાવથીજ તેને તાવ ચઢી આવ્યો છે. કેમ ખરૂંને ?"

હાસી ખંડેરાવના બોલવાનો ભાવ બરાબર રીતે સમજી ગઇ. તેના મનની અંદર ભીતિ ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેણે જણાવ્યું—" આપ શું કહેવા માગો છો ? મોતીબાઇનો આ સંબંધમાં હાથ હોવાનું જણાવોછો ?"

" ના, મેના ! હું એવું કાંઈ કહેતો નથી. જ્યાં સુધી વધુ પુરાવો મળે નહિ ત્યાં સુધી કોઇના પર વહેમ લાવવાનું મને કારણ નથી. ફક્ત આતો તમારી અને મારીજ વાત છે. વારૂ ! એતો જણાવો કે તમને કોઇના ઉપર વહેમ આવે છે ?"

" નાજી "

" નરોતમદાસનું શું થયું છે, તે તમને ખબર છે ?"

" તેતો ભગવાન જાણે. મને કાંઈજ ખબર નથી."

" આ ઘરની અંદર જે જે માણસો આવે છે તેઓમાં બહુજ નિર્દય અને માણસને મારી નાંખે એવું કોણ કોણ આવે છે તે તમે જાણોછો ?"

" હુ તે જાણુતી નથી."

" તમારા મનની અંદર વિચાર કરો. ડાક્તર."

" દાક્તર ! હા, એ જે કાંઈ ધારે તે કરે તેવો છે ખરો."

ખંડેરાવ ગંભીર બની ગયો. મેના તેની પાસેજ નીચેની બાજુએ જરા દૂર બેઠી. થોડીવાર પછી રાવે તેને જણાવ્યું, " મેના ! ખરૂં કહો છો; મેં તેને જોયો ત્યારથીજ મને તેના ઉપર વહેમ ઉત્પન્ન થયો છે."

" મને પણ તેના ઉપરજ વહેમ છે. શેઠાણીના મનમાં તે કેમ સારો લાગ્યો હશે, તે કાંઇ સમજાતું નથી."

" અને તેથીજ મણીબાઇ ઉપર તેનો પ્રેમ હશે કેમ ખરૂંને ?"

" પ્રેમ તે કેવો એકમેકને ગળે વળગી બેસે તેવો. જ્યારે જ્યારે શેઠ ઘર આગળ હોય નહિ, ત્યારે ત્યારે દાક્તર હાજરજ હોય !"

" ઠીક ! ત્યારે દાક્તર મણીબાઇને બહુજ વ્હાલો હતો કેમ ?"

" હું કહું છું કે હૈયાનો હાર અને કોટનું માદળીયું. તો પણ મેનાની આંખમાં ધુળ નાંખવી સ્હેજ નહોતું. હું એવી નથી. મારૂં નામ શું મેના."

" દાક્તરની સાથે નરોતમદાસને પણ બહુ સારા સારી હતી કેમ ?"

" જેવી મણીબાઈની સાથે હતી તેવી નહિ; તેમ મોતીબાઇના જેવી પણ નહિ."

" મોતીબાઇની સાથે પણ દાક્તરને સ્નેહ છે કે ?"

" હા છે."

"મણીબાઇની સાથે કેવું ચાલતું, તે બધુ મને ખુલ્લે ખુલ્લું કહી જણાવો. મારી તે સાંભળવાની મરજી છે. જોજો આ આપણા બન્નેના હિતની વાત છે. મને ખરી હકીકત જણાવવામાં કાંઇજ વાંધો નથી."

મેનાએ મ્હોં મલકાવીને જવાબ આપ્યો. એ બન્ને જણમાં બહુજ પ્રેમ હતો. એક દિવસ હું દાક્તરને મણીબાઈના રહેવાના ઘરમાં ગયેલો જોઇને તેની પાછળ પાછળ છાનીમાની જઇ જોવા લાગી, તો દાક્તર શેઠાણીની સોડમાં પેસીને બેઠો હતો અને શેઠાણી તેને કહેતાં હતાં કેઃ–"ના! ના! આવી રીતે હવે હું રહી શકીશ નહિ. મને જો કે તેઓ દેવિ સમાન માને છે, પ્રાણથી પણ અધિક પ્રેમ દેખાડે છે, અને વળી મ્હારા સ્વૉમિ છે એટલે સઘળું હું તેમની પાસે જણાવી દઈ તેમના પગમાં પડીશ અને ક્ષમા ચાહીશ." મણીબાઇના આવા શબ્દો સાંભળી દાક્તર બહુજ ગુસ્સે થયો અને કહેવા લાગ્યો–"જો તું તેમ કરશે તો મારૂં તો સત્યાનાશ વળી જશે." ત્યારે શેઠાણીએ જવાબ આપ્યો કે, "તમે મારૂં શું બાકી મૂકયું છે?" પરંતુ એટલામાં દાક્તરે મને જોઇ. મને જોતાંજ તેણે એવું મુખ કર્યું, કે તે જોઇને મને બહુજ ભય લાગ્યો. તે દિવસે રાત્રે શેઠાણીએ મને એક રૂપીઓ બક્ષિસ આપ્યો હતો, અને કહ્યું હતું કે "હું તેવી નઠારી નથી."

"ના. હું કયાં કહુ છું કે તમે તેવાં છો?" મેં તેમને જણાવ્યું.

"હું દાકતરને હવે જોવા માગતી નથી," શેઠાણીએ કહ્યું.

"શા માટે નહિ?"

"જો કે આગળ તેણે મારી બહુજ ખુશામત કરી હતી. પરંતુ એના જેવો નઠારો માણસ કોઇ નથી."

"ગમે તેમ હો, જવા દો. પરંતુ ત્યાર પછી શેઠાણી અને દાકતરને બહુજ ઝગડો ચાલતો હતો. શેઠ પણ એ વાત જાણતા હતા."

"એમ કે?"

"વાહવાહ! શું ભલા માણસ! તેઓ તો દેવ સમાન હતા. તેમના જેવા તો માણસજ નહિ થાય. શેઠાણી તેમને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વ્હાલાં હતાં. તેઓ છાનાં-માનાં કામ કરતાં તો તે તેમને ગમતું નહોતું."

"ત્યારે શું એટલા માટેજ મણીબાઇએ પોતાના હાથે ઝેર ખાધું હશે?" ખંડેરાવે પૂછ્યું.

"હા! એટલા માટેજ! નઠારાં કામ કરીએ તો એવું જ થાય તો? વખતે કોઇ સમયે પાપ ઉઘાડું થશે, એમ સમજીનેજ તેમણે ઝેર ખાધું હશે, નહિ તો બીજી બધી રીતે તેઓ બહુજ સારાં હતાં. મને તે બહુજ વ્હાલાં હતાં અને મારી સાથે મમતાથી વર્તતાં હતાં. એવાં માણસો તો થશેજ નહિ."

ખંડેરાવે હવે એટલેથીજ બાજી સમેટવાનો વિચાર કરી મેનાને કહ્યું:—"મેના! આજે એટલુંજ. બહુ વખત તારી સાથે વાતો કરી આનંદ મેળવ્યો. શું તું મને ભૂલી જશે મેના?"

મેનાના મુખ પર હાસ્ય સ્ફુરી નિકળ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો. "આ શું બોલોછો ?"

"ત્યારે ફરીથી પાછો તને મળીશ."

એ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ ત્યાંથી વિદાય થયો. તે ફરીથી દાકતર કે જગન્નાથ બેમાંથી એકેને તે વખતે મળ્યો નહિ, અને કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ઘરમાંથી બહાર નિકળી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

બે ચોર.

ઠગને ઠગ ઠગવા ચહે, ઠગવાનો કરી ઠાઠ:
ચાર ચતૂર લઈ જાય કે, આપ ગૂમાવે આઠ.

ખંડેરાવ કયાં જાય છે, તે જોવાને માટે મેના બારણામાં આવી ઉભી રહી, પરંતુ તે પહેલાં તો ખંડેરાવ પોતાને કોઈપણ જોઇ શકે નહિ તેવી રીતે ઘર બહાર નીકળી કયાં જતો રહ્યો તે કોઇનાપણ જોવામાં આવ્યો નહિ.

મેના ઘરમાં પાછી વળવાનો વિચાર કરે છે, એટલામાં રસ્તાની બાજુપરથી કોઇએ તેને બોલાવવાને સીટી મારી. મેના ચકીત બની ને પાછી વળી; અને કોણ છે તે જોવા ગઇ, તો એક માણસ તેને હાથના ઇસારાથી પોતાની પાસે બોલાવતો જણાયો.

બોલાવનાર યુવક જાતનો હીંદુ હતો. તેની ઉમ્મર આશરે પચીસેક વર્ષની હતી; લોકો તેને લાલદાસ કહીને બોલાવતા હતા.

મેના તેની પાસે ગઇ. લાલદાસ તેને એક બાજુપર લઈ જઇ પૂછવા લાગ્યો–"તારી શેઠાણી કયારે મરી ગઇ ને શાથી મરી ગઈ?"

"કાલ રાત્રે ઝેર ખાધાથી મરી ગઇ છે."

"ત્યારે હવે તેનાં એટલાં બધાં ઘરેણાં કોણ પહેરશે?"

"કોણ પહેરે? સઘળું તીજોરીમાં પડયું છે."

"તીજોરીએ તો હમેશાં તાળું રહેતું હશે?"

"હા! હમેશાં તાળુંજ વાસેલું રહે છે."

મેનાને લાલદાસની સાથે આજેજ આવી વાત થતી નહોતી, પરંતુ અનેક વખત દામોદર નામનો માણુસ તેની પાસે આવતો જતો અને આવી વાતો કરી જતો. તેમજ લાલદાસ પણ બે ચાર વખત આવી વાત કરી ગયો હતો.

લાલદાસે પોતે કાલે શહેરમાં હાજર હતો નહિ તેથી આજે પૂછવા આવ્યો છું એમ જણાવ્યું.

"હાં! તેથીજ તમે કાલે જોવામાં આવ્યા નહોતા. હમેશાં આવવું જવું."

"હવે આવતો રહીશ. કાલે તું મને મળજે."

તરતજ લાલદાસ ત્યાંથી વિદાય થઇ ગયો, અને એક ન્હાની ગલીમાં પેઠો. કેટલેક દૂર આગળ ચાલ્યા પછી એક વિશાળ પરંતુ પડી ગયેલા જેવા જુના મકાનના દ્વાર આગળ

આવી તેણે બહારથી બારણું ખખડાવ્યું.

એક વૃદ્ધા સ્ત્રીએ આવી તરતજ બારણું ઉઘાડયું, અને કહ્યું "આવો તમે આવ્યા કે ?"

લાલદાસે ઘરની અંદર પ્રવેશ કરતાં તેને પૂછયું—"દામોદર કયાં છે ?"

"ઘરમાં છે. જુઓ પેલા બેઠા."

વૃદ્ધાના બતાવ્યા મુજબ લાલદાસે પાછળના ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો.

દામોદર એક બળવાન મારવાડી હતો. તે ભાડાની ગાડી ફેરવવાનું કામ કરતો હતો. તેને એક ગાડી અને બે બળદ હતા. તે ગાડી ભાડે આપી ભાડુ લેતો; અને તે ઉપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તે પોતે કોઈ દિવસ ગાડી હાંકવા જતો નહોતો, પણ ફક્ત તેની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ કરતો હતો. લાલદાસ તેનો અંગત મિત્ર હતો. તેની સાથે તે એક ગુપ્ત વહેપારમાં જોડાયલો હતો. મધ્યરાત્રી સિવાય તેમનો તે વહેપાર કદાપિ પણ ચાલતો નહિ.

મોડી રાત્રીએ તેઓ બન્ને બળદની ગાડી લઈ બહાર નીકળતા, અને જે ઘરમાં લાગ ફાવે તેમાં પેસી જઇ જે કાંઇ હાથમાં આવતું તે ઉઠાવી લઇ ગાડીમાં નાંખી ગામની બહાર નીકળી જતા, અને પરગામથી આવતા હોય તેવી રીતે પાછા શહેરમાં પ્રાત:કાળ થતાંની સાથે પેસી જતા. તેઓ બહાર નિકળતા ત્યારે બંને બળદને એવો કાંઇક કેફી ખોરાક આપતા, કે તેઓ એક શબ્દ પણ બોલતા નહિ. વળી

કોઇ સમયે તો એવો પણ યોગ સાધતા કે, તેઓ ગાડી લઈ બહાર જતા ત્યાંથી પાછા આવતાં ગરબડ માલમ પડતી, તો જોતરેલી ગાડીને કોઇ એકાંત સ્થળે રાખતા, અને બળદોને ટેવ પાડેલી હોવાથી બીજા દિવસની રાત્રી સુધી ત્યાંને ત્યાંજ ઉભા રહેતા. લાલદાસ તથા દામોદર પોત પોતાને ઘેર ચાલ્યા જતા છતાં, બીજે દિવસે રાત્રે એની પોતાની મેળેજ બળદો ગાડી લઇ ઘર આગળ આવી ઉભા રહેતા હતા.

નરોતમદાસ તથા તેની સ્ત્રી કયાં જાય છે આવે છે, તથા તેઓ પોતાના દાગીના અને રોકડ કયાં રાખે છે વિગેરે સઘળી હકીકત મેના મારફતે લાલદાસે મેળવી લીધી હતી. એક દિવસ બન્ને જણાએ નરોતમદાસના ઘરમાં પેસવાનો વિચાર નક્કી કરી રાખ્યો હતો તેથી જે દિવસે મણીબાઇએ આત્મઘાત કર્યો તેજ દિવસે લાલદાસે આવી દામોદરને જણાવ્યું હતું કે "આજે બરાબર લાગ છે."

દામોદરે પૂછ્યું—"કિયા કામનો ?"

"નરોતમદાસની સ્ત્રી મણીબાઈ મરી ગઇ છે."

"કયારે ?"

"આજેજ !"

"ત્યારે તો આજેજ જવું."

"હા ! આજે સઘળાં શોકમાં હશે તેથી દુઃખી હાલતમાં ઉંઘી ત્યાં પડશે. વળી ઘરમાં પણ ધમસાણ મચ્યું હશે. દરેક ચીજ જ્યાંની ત્યાંજ પડી હશે. પાછળના છીનાની બારીએ થઈ અંદર જવામાં કાંઈ પણ હરકત આવશે નહિ;

પુષ્કળ માલતાલ અને પૈસા પડેલા હશે."

"આજેજ થાઓ ત્યારે."

"ઠીક ! પણ મોડી રાત્રે જવામાં માલ નથી. સંધ્યાકાળના સમયે સહુ મણીબાઇને બાળવા જશે, તેમ બેસીઓ પણ ન્હાવાને આને નીકળશે; તે સમય સધાય તો બહુજ ઉત્તમ છે !"

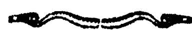
બન્નેએ સાયંકાળનો સમય નક્કી કર્યો, રાત્રિના સાત આઠ વાગ્યાના સુમારે લાલદાસ અને દામોદર બન્ને જણા ગાડી લઇ બહાર નીકળ્યા અને નરોતમદાસના આગલા બારણા આગળ થઇને ગાડી પાછલી બાજુએ ગલી હતી તેમાં ગોઠવી. તેઓ જાણતા હતા કે એ પાછળની ગલીમાં કોઈ આવે તેમ નથી.

પાછળની બાજુએ તેમણે કેટલાક સમય પર્યંત દિવાલને કાન દઈ સાંભળ્યું; કિન્તુ કાંઇપણ ઘરની અંદરથી અવાજ આવતો હોય તેવું સંભળાયું નહિ અને સઘળું શાન્ત હોય તેવું સમજાયું.

નરોતમદાસના ઘરની પાછળ છીંડી હતી અને તે છીંડીની પાસે સ્નાન કરવાને માટે એક ઓરડી હતી. તેથી છીંડી ઓળંગી તેઓ તે સ્નાન કરવાની ઓરડી ઉપર થઈ છજાની અંદર ગયા. છજાની બારીઓ અંદરની બાજુએથી બરાબર બંધ નહિ કરતાં ખાલી અટકાવેલી હતી. બહુજ ચુપકીદીથી તેમણે તે ઉઘાડી અને ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો.

અંદરના ઓરડામાં જેવા તેઓ પેસવા જતા હતા,

તેવોજ કાંઇક શબ્દ તેમને કાને પડયો એટલે તેઓના મનમાં પકડાઈ જવાનો ભય ઉત્પન્ન થયો, તેથી એક બાજુના ખુણામાં તેઓ ભરાઇ ગયા. દામોદરનું સઘળું અંગ ભયથી કંપવા લાગ્યું, પરંતુ લાલદાસ હિમ્મત હાર્યો નહિ. તેણે દામોદરનો હાથ દબાવ્યો, અને મૌન્ય રહેવા તેને જણાવ્યું. લાલદાસ દામોદરને ત્યાંજ ઉભો રાખી આગળ ગયો અને અંદરના ઓરડાનું દ્વાર સહજ ઉઘાડી અંદર કોણ આવેલું છે તે જોવા લાગ્યો. એકાએક તેણે નરોતમદાસને હાથમાં પિસ્તોલ રાખી ઓરડાની અંદર આમતેમ ફરતો જોયો, એટલે અંદરની બાજુએ શું થાય છે, તે જોતો તે બારણાની એક બાજુએ ઉભો રહ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

અરે ! આ શું ?

સુખમાં સોની સાંભરે, દુઃખમાં સમરે રામ;
દૂષ્ટ હૃદય પણ જલ્પતાં, ઉગારો ઘનસ્યામ.

લાલદાસ અને દામોદર પોતાના આયુષ્યના દિવસો આજે ભરાઇ ગયેલા જોવા લાગ્યા. કારણ કે નરોતમદાસે તેમના ઘરમાં આપણે પ્રવેશ કરેલો છે તે કોઇ પણ રીતે જાણ્યું છે, અને તે એટલા માટેજ પિસ્તોલ હાથમાં લઇ દિવાનખાનામાં આવ્યો છે, તેવું તેમને ભાસવા લાગ્યું. હમણાંજ ગોળી મારી પ્રાણ હરણ કરશે, એ ભયથી તેમનું શરીર અધિકાધિક કંપવા

લાગ્યું. તરતજ અન્ય કોઇ પણ સમયે નહિ લેવામાં આવેલું પ્રભુનું નામ લેવાનો ક્રમ તેમણે ચાલુ કર્યો, અને અંતરમાંને અંતરમાં બોલવા લાગ્યા કે:-

હરિવર લજ્યા રાખજોરેજી.
દ્રૌપદિની લજ્યા રાખી, ભિલનો કર્યો તો ઉદ્ધાર;
શર્ણ અમે સીતાના સ્વામી, બચાવી કહાડોને બહાર—હરિ૦
માંઝારીનાં બચ્ચાં બળતાં, ઉગાર્યાં અવિનાશ;
ત્રાસ પશુવત મરતાંરે, સ્હાય કરો ત્રીપુરારી—હરિ૦
આ એક વખત જો ઉગારો તો, ફરી ના કરીયે આવાં કાજ;
મર્ણ તણો ભય મોહોટોરે, મોહનવર મહારાજ—હરિ૦

"મોત! મોત! તારો ભય કોને નથી હોતો! દુષ્ટ હ્રુદયના માણસો તારી નજર પડતાંજ કંપે છે. અનેક કાળાં ધોળાં કરનાર, હજારોનાં ગળાં રેંસનાર, કસાઇઓ કરતાં પણ ભૂંડા મનુષ્યો તારૂં સ્મરણ થતાંની સાથેજ કાળા મેંશ જેવા બની જાય છે. ક્ષણ વારને માટે સ્વપ્ને પણ જગતનો સૃજનાર કોઇ નથી એવું જાણનારા પણ અંત સમયે કાળનો ઝપાટો જોતાં કુદરતના કરનારને જાણે છે. પળ વાર તેના અસ્તિત્વને પિછાને છે; પરંતુ જ્યાં સુધી તે માયાના બંધનમાં રચ્યા પચ્યા રહે છે, ત્યાં સુધી એકવાર પણ તેને સંભારતા નથી! સંસાર અસાર છે! પાપનાં પ્રાયશ્ચિત ભોગવવાનાં છે! કાળાં ધોળાં કરી કરોડો ગણું દ્રવ્ય કમાયા હોવા છતાં પણ તે સાથે આવનાર નથી. કાયા, કંચન અને કામિની કે કાલાઘેલાં કામ આવતાં નથી! એ સઘળું કોણ સમજે છે?

" જબરો કાળ ઝપાટો છે, જન જગમાં રમતાં ચેતો !
આખર એકલું જાવું છે, અણુગમતું કરતાં ચેતો ! "

મનુષ્ય ધારે છે કાંઇક અને થાય છે કાંઇક ! અઢળક નાણું મળશે, મનના મનોરથ ફળશે અને જીંદગી સુધીનું દરિદ્ર ટળશે, એવી મહાન્ આશાના પાસમાં તણાઇને આવેલા દામોદર અને લાલદાસની ગતિ નરોતમદાસને હાથમાં ગોળીથી ભરેલી પિસ્તોલ લઈ આવેલો જોતાંજ વિચિત્ર બની ગઈ. ગુંથેલી સઘળી મનોમાળા ત્રુટી ધુળમાં મળી જતી દેખાવા લાગી. ક્ષણ પછી શું થશે તે તેમને ખબર નહોતી—કાળની કલ્પના આજેજ તેમને દૃષ્ટિગોચર થઇ ! સ્વપ્નમાં પણ નહિ સાંભળેલો જગ્તનિયંતા આજેજ સાંભરી આવ્યો—કાળ ! કાળ ! તારી કરાળ દૃષ્ટિ અલૌકિક અને વિકાળ છે ! તને જુએ છે ત્યારેજ મનુષ્યનાં માયાનાં આવરણો મૂકાય છે ! "

લાલદાસે નરોતમદાસને સહસા એકાએક પડદાની પાછળ સંતાઇ જતો જોયો. જોતાની સાથેજ તે વિસ્મય પામ્યો. પરંતુ તેથી તેના મનમાં એમ તો ચોકસ થયું, કે હજી નરોતમદાસે આપણને જોયા નથી. હવે અહિંથી પલાયન થઇ જવું કે કેમ ? અગર તો જે કાર્ય માટે આવ્યા છીયે, તે નક્કી કરીને જવું કે કેમ ? તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. પળવારમાં મનુષ્યના વિચાર કેવા ફરી જાય છે ? ઘડી પહેલાં મર્ણના ભયથી કંપી ઇશ્વરની આરાધના કરનાર પાપી હૃદયીઓનાં હૃદય કેવાં ફરી જાય છે. પલકમાં ખલકના નાથની સાક્ષીએ કુડાં કર્મ નહિ કરવાની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા કરનાર તેને કેવી

રીતે ભૂલી જાય છે ? હરિ ! હરિ ! તારી માયા વિચિત્ર છે. માયાના પાસમાં કોણ મોહ પામ્યું નથી ? વિશ્વમાં કોઇ વિરલાજ તેનો પાર પામે છે. પામર જનો તેના પાસમાં પડી સર્વદા તેમાંજ રચ્યા પચ્યા રહે છે. કુદરત ! કુદરત ! તારી કૃતિ ન્યારી છે, વિધાતા તારાં કૃત્યોની બલિહારી છે.

લાલદાસ વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતો ખાતો શું કરવું તેનો વિચાર કરતો હતો, અંતરના તરંગોમાં તરતો હતો, એટલામાં દિવાનખાનાના આગળના દરવાજેથી એક સ્ત્રીએ અંદરની બાજુએ પ્રવેશ કર્યો; તેની પાછળ પાછળ એક પુરૂષ પણ અંદર આવ્યો. આવેલાં મનુષ્યોને લાલદાસ બરાબર રીતે ઓળખતો હતો. ગોકળદાસ અને મોતીબાઈનાં મુખ જોતાંજ તેને બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

તેઓ શું વાત કરે છે તે તેણે બરાબર રીતે કાન દઇને સાંભળ્યું. એકાએક દાક્તરે મોતીબાઇને મારી નાંખવાના ઇરાદે તેનું ગળું બહુ જોરથી દબાવ્યું. મોતીબાઇના મુખપર રક્ત ચઢી આવ્યું; તેનો કાંઇપણ ઉપાય ચાલ્યો નહિ. આ વખતે લાલદાસના મનમાં તેને બચાવવા જવાનું આવ્યું; કિન્તુ તેનો કાંઇપણ ઉપાય નહોતો. પોતે ચોરી કરવા આવેલો છે અને ચૌરકાર્ય ચૂપકીનું છે તે તે બરાબર સમજતો હતો. વખતે ખુલ્લા પડતાં પકડાઈ જવાનો ભય આવશે, અગર વગર રજાએ ઘરમાં પ્રવેશ કરવાને બ્હાને વગર ભાડાની કોટડીમાં જવું પડશે, એ ચિંતા તેના મનને ચૂર્ણ કરવા લાગી, ભલું કરતાં ભૂંડું કે ભવાડો થશે એવા ભયે તેને ભડકાવ્યો, તેથી

તે ઉભો હતો તેજ સ્થળે ગૂપચૂપ બેસી રહ્યો, અને શાન્તપણે બનતો બનાવ જોવા લાગ્યો.

મોતીબાઇના મર્ણનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો, મોત તેને પોતાના મુખમાં મૂકવાની તૈયારી કરી રહ્યું હતું, આખર વખતનાં સઘળાં ચિન્હો એક પછી એક અવલોકાવા લાગ્યાં હતાં, છતાં તેની છેલ્લી ઘડીની હજી વાર હતી. હજી તેને સહજસાજ માયાનાં આવરણોની હવા ખાવાની હતી. તેનો પાપનો ઘડો પૂરેપૂરો ભરાયો નહોતો. ઈશ્વરના ન્યાયની દરબારમાં પોતાનાં કરેલાં કૃત્યોનો ન્યાય આપવા જવાની કાંઈક વાર હતી; તેથી એકાએક નરોતમદાસ હાથમાં ભરી રાખેલી પિસ્તોલ સહિત પડદા પાછળથી દાક્તરની સામે આવી ઉભો રહ્યો. તેને જોતાંજ દાક્તરનું દીલ ડામાડોળ બની ગયું. આ વિચિત્ર રંગ જોઇ ભયનો માર્યો તે એકદમ મોતીબાઇનું ગળું છોડી દઇ દૂર જઇ બાજુએ ઉભો રહ્યો.

મોતીબાઇ પણ ભાન આવતાં ઉભી થઇ ગઇ, અને દિવાનખાનાના પાછળના બારણાની તરફ વળી. તેને પોતાના તરફ આવતી નિહાળી લાલદાસનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. હમણાંજ પકડાઈ જવાશે, એવો ભય તેના મનમાં પેસી ગયો. જાણવામાં આવતાં જાનથી મારશે એવો નિશ્ચય થયો. દામોદર તો આ બનાવ જોતાંજ મૂર્છિત જેવો બની ગયો હતો. તેને બેફામ બનેલો જોઇ લાલદાસે તેના કાનમાં કહ્યું:—"જો જીવવાની આશા રાખવી હોય તો જલદીથી આ પીપની અંદર પેસી જા."

"જીવવું પ્રાણી માત્રને વહાલું હોય છે, તો માયાના પાસમાં પડેલાં મનુષ્યને હોય તેમાં નવાઇ શી?" તરતજ દામોદર પીપની અંદર ઉતરી પડયો. લાલદાસ પણ વિચાર નહિ કરતાં તેની પાછળ પીપમાં પેસી ગયો. ક્ષણવાર વિલંબ થયો હોત તો જરૂર તેઓ પકડાઇ જાત. તેઓ પીપની અંદર પેઠા એટલામાં તો મોતીબાઈ બારણું ઉઘાડી અંદરની બાજુ આવી, અને એકદમ જીનાનું બારણું બંધ કરી બહાર નિકળી ગઇ.

ઘણા વખત સુધી લાલદાસ અને દામોદર એ પીપની અંદરજ ભરાઇ રહ્યા. જ્યારે બધું શાંત માલમ પડયું ત્યારેજ લાલદાસ બહાર નિકળ્યો, અને દામોદરને પણ બહાર આવવા જણાવ્યું.

દામોદરના દમ ઉપર વાત આવી ગઇ હતી. પૈસાનો પૂરો પૂજારી મારવાડી માલ લેવાનું માંડીવાળી ઘર તરફ પલાયન કરી જવા તૈયાર થઇ ગયો. તેણે લાલદાસને કહ્યું:— "ચાલ! ચાલ! જીવતા ઘર તરફ જતા રહીયે, નહિ તો વળી પસ્તાવું પડશે. આજનો દિવસ અવળો છે; શુકન સારા થયા નથી; મહા મહેનતે મોતના મુખમાંથી બચ્યા છીએ. જીવતા હોઇશું તો વળી બીજો લાભ લઇશું. હું તો એક મિનીટ પણ હવે ઉભો રહેવા માગતો નથી. જોતો ખરો! આ મારા હાથ પગ ધ્રુજે છે માટે ચાલ! હવે કાંઇજ કરવું નથી."

"જઇએ છીએ! જરા અહિં ઉભો તો રહે!" શેતા-

નના સાથી લાલદાસે તેને સમજાવ્યો. પોતે દામોદરને એક બાજુએ ઉભો રાખી, તે જીનાની અંદર ફરી આવ્યો. દિવાનખાનાની બારી આગળ કાન માંડી તપાસ્યું તો કોઇ જણાતું નથી, એમ જણાયું એટલે તેના મનમાં હીમ્મત આવી. તેણે પાછા આવી દામોદરને કહ્યું:–" હવે નાસવાની જરૂર નથી. જો આ બાજુએ જીનાનું બારણું બંધ કરી મોતીબાઈ નીચે ઉતરી ગઈ છે, તેમ અંદરની બાજુએથી પણ કોઇ આવી શકે તેમ નથી. ચાલ, આપણે ઘરમાં જઇએ."

"ના! ભાઇ! મારે તો આવવું નથી. જાણી જોઇને કાળના મુખમાં પડવું નથી. જીવતા હોઈશું તો વળી ગમે ત્યારે જોગ આવશે પણ આજે તો નહિજ!"

"ભલા માણસ! હવે કોઇપણ પ્રકારનો ભય નથી."

"ભય નથી તો શું થયું? હું તો આવવાનો નથી."

"આવો વખત ફરી મળશે નહિ! આ એકજ વખત હાથ માર્યાથી ચિરકાળને માટે સદ્‌ગૃહસ્થ બની જવાનો સમય છે, તો તે શા માટે ગૂમાવે છે?"

"કેવી રીતે?"

"તે હું તને પછીથી કહીશ! પણ તું મારી સાથે આવે છે કે નહિ તે પહેલું જણાવ?"

"ના ભાઇ! કાંઇ સારૂં નઠારૂં થાય તો તારે માથે. હું તો તારી સાથે આવ્યો છું ને આવીશ. પણ...."

"બસ! ત્યારે છાનોમાનો કાંઇપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવ. પહેલાં એક કામ

કર. જા, નીચે જઇ ગાડીને આ જીનાના બારણા આગળ લાવીને ઉભી રાખ."

"ગાડીનું અહિંયાં શુ કામ છે?"

"શું કામ છે, તે પછી જણાશે. હમણાં તો હું કહું છું તેમ કર. જો સાંભળ! હું જીનાના કઠેરા આગળથી આને નીચે નમાવી દઇશ, તું ગાડી ઉપર ઉભો રહી પકડી ગાડીમાં નાંખજે.

"આ શું છે? એની ગાડીમાં શું જરૂરીયાત છે?

"એ મરેલું માણસ છે!"

દામોદર મુડદાનું નામ સાંભળતાં બૂમ મારી ઉઠયો. લાલદાસે તેનું મુખ દબાવ્યું અને કહ્યું:-"શું કરે છે? હમણાં વગર મોતે મરશે. પકડાઇ જવાશે. કાંઇ ભાન છે કે નહિ? તું કયાં છે તેનો તો વિચાર કર?"

લાલદાસને દામોદરના ઉપર બહુજ ગુસ્સો આવ્યો, પરંતુ ક્રોધને દબાવી દઇ તે બોલ્યો:-"મેં તને કેટલીવાર કહ્યું કે કાંઇ ભય નથી? આને લઇ જઇશું તો હમેશાંને માટે પૈસાદાર બની જઇશું! પછી તું ઘેર જઇને નિરાંતે સૂઇ જજે, તારે કાંઇપણ કરવાનું નથી. હાલ તો આને લઇ ગાડીમાં નાંખવો, એટલુંજ તારે કરવાનું છે; પછીથી જે કરવાનું હશે તે હું કરીશ અને સઘળું આટોપી ઘેર આવીશ. બોલ શું કહે છે?"

"તું જે કહીશ તે કરીશ! પરંતુ આને અડકવું શી રીતે?"

"આવો મરેલા માણસ જેવો બની જઈશ તો મ્હોટો

માણુસ શી રીતે થઈશ ? જા, તું નીચે ઉતરી ગાડી લાવ, હું એને નીચે ઉતારૂં છું."

એમ કહી દામોદરને બળ જોરીથી નીચે ઉતારી લાલદાસ નરોતમદાસનું મુડદુ જે ઓરડાની અંદર હતું ત્યાં આવ્યો, અને મૃત શરીરને ઉપાડી જીના આગળ લઇ આવી બહુજ ધીમેથી તેણે દામોદરને કહ્યું:—" ચાલ પકડ આને !" દામોદરે તેને પકડી ગાડીમાં લીધો, કે લાલદાસ તરતજ બહાર નિકળી આવ્યો. બન્ને જણ મૃત શરીરને બરાબર રીતે ગાડીમાં ગોઠવી ગાડી હાંકી ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા.

કેટલાક દૂર નીકળી ગયા પછી કંપીત સ્વરે દામોદરે લાલદાસને પૂછ્યું:—"હવે આનું શું કરવું છે? ક્યાં લઈ જઇશું?"

" શા માટે ડરે છે? જો શહેરની બહાર કાંકરીયા તરફ મહાદેવનું દેહેરૂં છે ત્યાં ભૂતનો ભય હોવાથી કોઇપણ જતું આવતું નથી, તેથી તે ઠેકાણે રાખીશું !"

" ત્યાર પછી ?"

" પછીની વાત પછીથી છે. હવે ગભરાઇશ નહિ !"

"લાલદાસ! જો મારૂં આખું શરીર કંપે છે. હું–હું–"

" ભલા આદમી! કહું છું કે હવે કાંઇ બીક નથી ! બીએ છે શાને માટે? હવે આપણને કોણ કહેનાર છે? જોતો ખરો, કાલે મ્હોટા શેઠીઆ જેવા બનીને બેસીશું."

" તે શી રીતે તેતો કહે ?"

" આ કેવી રીતે મરી ગયો છે, તેતો તું જાણે છેને ?"

" મેં તો કાંઇ જોયુંજ નથી ! છતાં જોયું હોય તોએ શું ?"

" જેણે આ કામ કર્યું છે, તે કોણ હતું તેની ખબર છે?"

" હા, બરાબર રીતે જાણું છું. તેતો પેલો દાક્તર ગોકળદાસ હતો!"

" તું જાણે છેને કે તેની પાસે પચાસેક હજારની પૂંજી છે?"

" પણ તેથી આપણને શો લાભ?"

" આને તેઓ ઘરનાં દ્વાર બંધ કરી ગળે ફાંસો ઘાલી જતાં રહ્યાં છે, તેથી હવે લોકો શું જાણશે?"

" જાણશે કે આ માણસે ગળે ફાંસો ઘાલી આત્મહત્યા કરી છે!"

" વારૂ! હવે તેથી દાક્તરને કાંઇ ડરવાનું રહ્યું કે?"

" ના!"

" પણ આવતી કાલે જ્યારે નરોતમદાસનું મુડદુ નહિ મળે, ત્યારે દાક્તરના મનમાં કાંઈ ભય લાગશે કે!"

" ભય! ભય તો મને અને તને લાગવાનો છે."

" કેમ?"

" મુડદુ આપણી પાસે છે તેથી?"

" વિચાર કર. કદાપિ આ માણસ સાજો થઇ સઘળી હકીકત કહી દે, તો દાક્તરની શું ગતિ થાય? તેને ક્યાં જવું પડે?"

" ગાંડો છે? મસાણે ગયેલાં મુડદાં તે વળી પાછાં આવતાં હશે? મુવેલાં તે જીવતાં થતાં હશે?"

" જો! જો! હજી તેનામાં જીવ છે!"

લાલદાસની વાત સાંભળતાંજ દામોદર ગાડી ઉપરથી નીચે ઉતરી પડયો અને બોલ્યો:–" ખરી વાત. કાંઈક કાંઇક જીવ તો છે. હવે કેમ કરીશું ?"

લાલદાસે હસતાં હસતાં તેને કહ્યું:–" મેં કહ્યું છે તેનો વિચાર કર. આ જીવતો છે એ વાત નહિ કરતાં આપણે તેને દાક્તરે મારી નાંખ્યો છે, એમ વાત કરવી, એટલે આપણાં મુખ બંધ કરવા માટે દાક્તર શું નહિ કરે ?"

"તારી વાત સાંભળીને હું તો વિસ્મયજ પામું છું!"

"જો! આ વાતમાં દાક્તરની પાસેથી કાંઇ નહિ તો વીસ હજાર રૂપીયા પડાવવા ધાર્યા છે! દશ હજાર તારા અને દશ હજાર મારા સમજ્યો ?"

દામોદર લાલદાસનું કહેવું હવે બરાબર સમજ્યો હતો. તેના મનમાં ભયને બદલે હવે આનંદની છાયા છવાઈ હતી.

ફરીથી લાલદાસે કહ્યું:–" જો! આને આપણે મહાદેવની પાછળ પેલી ઓરડી છે તેમાં રાખવાનો છે. પાંચ સાત દિવસ એમને એમ પડી રહેશે એટલે કોઇ ઓળખશે પણ નહિ કે કોનું મુડદુ પડયું છે. એના ઉપર કપડાં છે તે તે ઓળખાય નહિ માટે ઉતારી લઈશું એટલે બસ."

દામોદર:–" ભાઈ! જો તારા જેવી મારામાં બુદ્ધિ હોત તો પછી કહેવું પડતજ નહિ."

આ પ્રમાણે વાતો કરતા કરતા તેઓ બન્ને મહાદેવની જગોમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ગાડી ઉભી રાખી લાલદાસ ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો અને જોયું તો તે વખતે ત્યાં કોઇ

મનુષ્ય હાજર નહોતું. તેથી તેણે દામોદરને કહ્યું. " આપણુને અહિંઆં કોઇ જોઇ શકે તેમ નથી. ચાલો, હવે વાર કરવામાં માલ નથી. "

અપરાધી મનુષ્યો પોતાના પાપની હકીકત કોઈ જાણતું નથી એમ સમજે છે, પરંતુ પાતાળમાં પેસી કરેલું પાપ પણ છુપું રહેતું નથી. કેટલીક વખત પાપીઓના પાપનો પૂરાવો મનુષ્યને બદલે પ્રત્યક્ષપણે વનનાં વૃક્ષો અને પશુ પક્ષીઓ પણ આપે છે. જનસમાજમાં કહેવત છે કે, 'જડવત ભીંતને પણ કાન હોય છે, અને તે સાંભળે છે.' તે પ્રમાણે દુનિયા પાપાત્માના પાપને જાણે કે ના જાણે પણ પરમાત્મા તો સઘળું જાણેજ છે, અને તેનો બદલો તાત્કાલીક નહિ તો ધીમે ધીમે પણ આપે છે. ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાય છે. સત્યનો હમેશાં જય છે.

લાલદાસ અને દામોદરે ઉતાવળે ઉતાવળે નરોતમદાસના શબને ગાડીમાંથી નીચે ઉતાર્યું. બન્ને જણા તેને મહાદેવની બાજુએ આવી રહેલી એક જીર્ણ ઓરડીની અંદર લઈ ગયા.

તેઓ બન્ને એમ ધારતા હતા કે, મહાદેવની અંદર કોઇ રહેતું નથી, પરંતુ એક વ્યક્તિ તે સમયે ત્યાં હાજર હતી. ગાડીનો ગડગડાટ સાંભળી મહાદેવના ઓટલા ઉપર આવી તે ઉભેલી હતી. આગળના કંપાઉન્ડનો વંડો બહુ ઉંચો નહોતો એટલે બહારની બાજુએ શું થાય છે તે બરાબર રીતે જોઇ શકાય તેમ હતું પણ અંધારાને લીધે કાંઇ જણાતું

નહોતું. બહાર શું થાય છે અને કોને ઉંચકી લાવવામાં આવે છે, તે જોવાને ઇરાદે ઓટલા ઉપર ઉભેલો તે માણસ મહાદેવના બારણાને ઓથે સંતાયો, અને પોતાના મનમાંને મનમાં ભયથી બોલી ઉઠયો–" આ શું ? આતો કોઈક માણસ હોય તેમ જણાય છે."

લાલદાસ અને દામોદરે ઉતાવળે ઉતાવળે નરોતમદાસના દેહને ઉપાડી પેલી મહાદેવની બાજુમાં આવેલી ઓરડીમાં લઇ જઇ નાંખ્યો, અને તેઓ જલદીથી બહાર નિકળી આવ્યા. પેલો સંતાયેલો મનુષ્ય પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ગુપચુપ તેમની પાછળ પાછળ મહાદેવના કમ્પાઉન્ડના દરવાજા સુધી આવ્યો અને જોયું તો એક બળદગાડી ઉતાવળે ઉતાવળે શાહેર તરફ ચાલી જતી હોય તેવું લાગ્યું.

તેમની પાછળ પાછળ નહિ જતાં તે જોવા આવેલો માણસ તરતજ પાછો ફર્યો, અને જે ઓરડીની અંદર નરોતમદાસના શબને નાંખવામાં આવેલું હતું ત્યાં ગયો. અંધારાની અંદર તેણે હાથ ફેરવી તપાસ્યું તો કોઇ મનુષ્યનું મુડદુ હોય તેમ લાગ્યું.

મૃતદેહને જોતાં તેના મનમાં બહુજ ભય પેસી ગયો. તે એકદમ પાછો હઠયો, અને બોલી ઉઠયો.–" કેવું ભયાનક કર્મ ? આટલી ઉમ્મર થઈ છતાં પણ મરેલા મનુષ્યને સ્પર્શ કરતાં મારૂં હૃદય હજી કંપે છે, તો આ દૃષ્ટોએ કેવી રીતે આ કર્મ કર્યું હશે ? "

પ્રકરણ ૯ મું.

દાક્તરને ડરાવવાનો નિશ્ચય.

ઘાટ ઘડે જન અવનવા, પળમાં પડે પોબાર;
કર ફિરતારે કુંચીઓ, કરે ન તેહ વિચાર.

પ્રાત:કાળ થતા થતામાં તો લાલદાસ અને દામોદર નરોતમદાસના શબને મહાદેવની પાસેની ઓરડીમાં સંતાડી પોતાને ઘેર પહોંચી ગયા. "સાંજરે મળીશું" કહી લાલદાસ ઉતાવળો ઉતાવળો પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો. દામોદર પણ પોતાના ઘરની અંદર જઇ નિશ્ચિંતપણે ઉજાગરો કાઢવા લાગ્યો.

આખો દિવસ દાક્તરને કેવી રીતે દબાવી દોઢીયાં ઓકાવવાં એજ વિચારમાંને વિચારમાં તેણે ગૂમાવ્યો. બીજે દિવસે સવારમાં તે દામોદરને તેને ઘેર જઇ મળ્યો; અને બારણાં બંધ કરી બન્ને વિચાર કરવા બેઠા.

લાલદાસ:–"દામોદર! હવે એક કામ તારે કરવાનું છે."

"કોને, મ્હારે?"

"હા! તારેજ! કેમકે દાક્તર મને સારી રીતે ઓળખે છે, અને તને બરાબર ઓળખતો નથી. વળી તું ગાડી ભાડું કરે છે, એટલે તને જવાને હરકત જેવું નથી."

"કહે, મારે ત્યાં જઇને શું કરવાનું છે?"

"હું જે જે કાંઇ તને કહું તેટલુંજ તારે ગોકળદાસને જણાવવું."

"કોને ડાક્તરને ?"

"હા! ડાક્તરનેજ! જો કહેવત છે કે 'રડતો જાય તે સારી ખબર લાવે નહિ' માટે હીમ્મત રાખી જા અને કામ ફત્તેહ કરી આવ."

"બોલ શું કરી આવું ?"

"જો સાંભળ! તારે બરાબર રોકડમાં ડાક્તર પાસે જવું. તેને કહેવું કે હું એક સવારીને મૂકી રાત્રે મારા ઘર તરફ આવતો હતો, તે વખતે એક ન્હાની ગલીની અંદરથી એક માણસે બહાર આવી મને જણાવ્યું કે 'મારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.' મેં ગાડીની બત્તી હાથમાં લઇ જોયું તો તેના ગળાની આજુબાજુ કાળા ડાઘ પડેલા જોવામાં આવ્યા. મને તરતજ એમ જણાયું કે કોઇએ તેને ગળુ દબાવી મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોવો જોઇએ. મને દયા આવી તેથી મેં તેને મારી ગાડીમાં બેસી જવા કહ્યું. કાંઈ પણ આનાકાની કર્યા સિવાય તે માણસ ગાડીમાં ચઢી બેઠો. તેણે મને જણાવ્યું હતું કે કોઈ પણ ઠેકાણે મને સંતાડી રાખો તો ઠીક. તે માણસ ભયથી થરથર ધ્રુજતો હતો."

"મારે એ સઘળી વાત તેને કહેવાની છે ?"

"હા! ત્યાર પછી ગાડી ચલાવી હું ત્યાંથી ચાલતો થયો, પણ તે માણસે રસ્તામાં મને કહ્યું કે, 'ડાક્તર ગોકળદાસ જે કવિ કહેવાય છે, તેમણે મને મારા ઘરમાંજ ગળુ દબાવીને મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને મેં આત્મહત્યા કરી છે એમ લોકોને દેખાડવા માટે મારા ગળે દોરીનો

ફાંસો ઘાલી મને લટકાવેલો હતો.' બસ! આટલા શબ્દોજ તારે કહેવાના છે. આ શબ્દો સાંભળતાંજ દાક્તર જે પૈસાનો ફાંકો રાખી ઉંચો ઉંચો, બુટ, પાટલુન અને ચસમાં ચઢાવી ફરે છે, અને લોકોમાં રોફ મારી પોતાની સાહ્યબી તથા મોટા મોટાઓની સાથે મુલાકાતો છે એમ જણાવે છે; તે આપણા હાથમાં મૂઓ પડયો છે અને કાકા કહીને કબજે આવશે."

"વખતે એ મનેજ ખૂની તરીકે પકડાવાનો પ્રયત્ન કરે તો? તું જાણે છે કે એ લુચ્ચાનો સરદાર છે, ઠગનો ઠગ છે, અને ભામટાઓમાં ભટકનાર છે."

"તેનાથી તારે કોઇ પણ રીતે ડરવું નહિ. તે તને પકડાવવાની હીમ્મત કરશેજ નહિ. એ મોંઢેથી વાઘ દેખાય છે, પરંતુ અંદરખાને બહુજ પોચો છે. વળી તું વિશેષમાં જણાવજે કે 'એ માણસને હું મારી ગાડીમાં લઇ ગયો, અને એક જગાએ તેને બેસાડી હું તેના કહેવાથી દાક્તરને બોલાવી લાવ્યો. તે દાક્તરે તેને તપાસીને મને જણાવ્યું કે આ માણસ બે ત્રણ કલાકથી વધારે વાર જીવશે નહિ.' આ સાંભળી તે માણસે મારી પાસે ખડીઓ કલમ તથા કાગળ મંગાવ્યાં, અને સઘળી હકીકત તેણે દાક્તરને લખીને આપી છે. દાક્તરે તે લેખી કાગળ માજીસ્ટ્રેટ સાહેબને પહોંચાડવાનું મને કહ્યું હતું. પછી થોડીવારે તે દરદી મરી ગયો છે.

ત્યાર પછી કહેવું કે હું ગાડીભાડું કરનારો માણસછું; મારે તો સઘળા સરખા છે. કોઇનું પણ બુરૂ કરવું એ મ્હારૂં

એમ નથી. જો તમારા તરફથી કાંઇ બંદોબસ્ત થાય તેમ હોય, તો હું તે પત્ર માજીસ્ટ્રેટને પહોંચાડું નહિ. એતો મરીજ ગયો છે, તો હવે નાહક બીજા માણસને ફાંસીએ ચઢવાનો વખત આવે તેવું મારે શું કરવા કરવું જોઇએ? સમજ્યો?"

"હા! સમજ્યો. પછી તે શું આપવાનું કહે છે તે જોવાનું ત્હારે!"

"હાં, હાં! પણ કદાચ તે એમ કહે કે 'શું આપું તો તમે ખુશી થશો તે ખુલ્લેખુલ્લું જણાવો' તો પછી મારે શું કહેવું?"

"તે એમ કહે કે તમારી શી ઇચ્છા છે તે જણાવો; તો ત્હારે જણાવવું કે હું એક મારો જોડીઓ છે તેને બોલાવી લાવું એટલે તેના સમક્ષમાંજ સઘળો બંદોબસ્ત થશે! એમ કહેવું."

"બરાબર કહ્યું. એ વાત તો સોળ આના ને એક રતીની!"

લાલદાસ પૈસા લેવાના સમયે પોતે હાજર રહેવાને ચ્હાતો હતો, તેથી તેણે દામોદરને એ રીતે સમજાવ્યો. પૈસાના સંબંધમાં તે કોઇનો પણ વિશ્વાસ રાખે તેવો નહોતો. વખત આવ્યે દામોદરનો પણ પૈસાને માટે તે ઘડયો ઘાટ કરે એમાં નવાઈ જેવું નહોતું. ડાક્તરની પાસે તેના બાપની પૂષ્કળ પુંજી છે એમ તે જાણતો હતો, તેથી તેણે દામોદરને કહ્યું "ડાક્તરની પાસે પૂષ્કળ પૈસા છે માટે દશ હજારથી ઓછું લેવાનો આપણે આ વખતે મોખ નથી. સમજયો?"

"લોભીયા વસે ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે." તે કહેવત પ્રમાણે ડાકતર લોકોનાં ગળાં રેંશી નાણું ઓકાવતો; દવાને બદલે ખાલી પાણી ભરી આપી દરદીઓ પાસેથી વાંકુંચુંકું બોલી અધવચ અધિક નાણું પડાવતો. દોસ્તોને મારો તારા ઉપર ઉપકાર છે, માટે તારે આમ કરવુંજ પડશે! એમ ખાલી દમ દેતો, અને છેવટે કાંઈ નહિ તો આઇસ, લેમન કે ચ્હાના કપમાંથી પણ જતો નહિ. આજે તેને ચોરના ભાઇ ઘંટીચોર મળ્યા હતા.

ડાકતર ઉજળો ફાંસીઓ હતો, તો દામોદર અને લાલદાસ પાકા ચોર હતા. એકમેકના મુખમાં થુંકે તેવાં ઘરાક એકઠાં થયાં હતાં. ખાપરા અને ઝવેરી જેવી બીના અત્યારે બની હતી.

લાલદાસ (દામોદરને દાબ દેતાં):–" જો! ઓછું લેવાની વાત કરવાની નથી. તેને સાફ સાફ જણાવી દેવું કે જુઓ સાહેબ! પ્રાણ બચાવવો હોય, ખૂનીને માટે ખૂલ્લા રાખવામાં આવેલા માંચડાપર ના ચઢવું હોય, લાજને હરાજ ના કરવી હોય, અને કરેલાં કાળાંધોળાં ખુલ્લાં ના પાડવા હોય, તો ખુશીથી હા કહી દો ને નાંખો નાણાં મારા ખોળામાં; નહિ તો હું તો મારે આ ચાલ્યો સરકારમાં. છેવટે એ કાંઈ નહિ આપે તો કાળી ડગલીવાળા પણ ખૂની પકડી આપવા માટેનું ઈનામ તો અપાવશેજ અને વળી આપણા આભારી રહેશે તેતો જુદાજ! સમજ્યોને?"

"તારૂં કહેવું સત્ય છે."

"ત્યારે હવે વાર કરવાનું કામ નથી, આજેજ–હમણાં ને હમણાંજ."

દામોદર ઉઠીને ગયો, અને સારાં કપડાં પ્હેરીને ચાક-બંધ આવ્યો.

બન્ને જણા સાથે બહાર નિકળ્યા. લાલદાસે દાકતરના ઘરની પાસે આવતાંજ દામોદરને કહ્યું:–"જો અહિંથી હું તારી સાથે આવવાનો નથી. તું એકલોજ જા."

દામોદર એકલોજ આગળ ચાલ્યો. લાલદાસે તેને દાકત-રના ઘરમાં પેસતાં જોયો; અને પોતે વિચાર કરતો નજદી-કનાજ એક ઓટલા ઉપર દામોદરના આવવાની રાહ જોતો બેઠો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લેને ગઇ પૂત અને ખોઈ આવી ખસમ.

લેવા જાએ છોકરાં, યતિ પાસે આલ્હાદ;
ગૂમાવી આવે ઘરધણી, કરીને છોકરવાદ;

દામોદર ગયો તે વખતે દાકતર તેના ઘરમાંજ હતો. ત્યાં આગળ જઇ તેણે નોકરની મારફતે સમાચાર આપ્યા કે, "એક રોગી આપને મળવા માગે છે."

દાકતરે બે દોઢીયાં મળવાની આશાએ નોકરને હુકમ આપ્યો કે "તેને અહિંઆં મોકલો."

નોકરે આવી તે વાત જણાવતાંજ દામોદર અંદરની

બાજુએ ગયો, અને ડાકતરના સ્હામે જઇ ઉભો રહ્યો. ગોકળદાસે તેના મુખ સ્હામુ ઝીણી નજરે જોવા માંડયું અને પૂછયું:—" તમને શું થયું છે ? "

દામોદરે માંથું ખંજવાળતાં રોગ ! હાં, રોગ ! જો કે રોગ તો બહુ મ્હોટો નથી, પરંતુ તે રોગના સંબંધમાં આપની સાથે કાંઈક વાત કરવાની છે.

ડાક્તર વિરકત બની ગયો. તેણે દામોદરને કહ્યું:—" રોગી જાણીને તમને આવવા દીધા છે, નહિ તો હું તમને મળવાને નવરો નહોતો. "

" પણ—પણ આપની સાથે બહુજ અગત્યની વાત કરવાની છે. બહુજ જરૂરી છે, આપના લાભની છે; પછી તો તમે જાણો."

" બોલો ! જલદીથી જણાવી દો કે શું કહેવાનું છે. મારે ઘણું કામ છે. "

" હું તમારી પાસે આવ્યો છું. "

" તે તો હું નજરે જોઉંછું, કે તમે મારી પાસે આવ્યા છો; પરંતુ શા માટે આવ્યા છો ? જે કામ હોય તે જલદીથી જણાવી દો, મારે કામ છે. અહિંયાં વાત કરવા જેટલા વખતના પણ પૈસા પડે છે સમજ્યા. "

દામોદર લાલદાસે કહેલી હકીકત ભૂલી ગયો હતો તેથીજ તે માંથું ખંજવાળવા લાગ્યો હતો.

ડાક્તર દામોદરનાં આવાં લક્ષણ જોઇ બહુજ ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો:—" કેવો મૂર્ખ માણુસ છે. એક પ્રકારનો ગધાડો છે. શું કહેવાનું છે તે કહેતો નથી, અને યાદ કરતો હોય

તેમ કરે છે. ગો આઉટ, ડેમ સ્ટુપીડ રાસકલ. બોલવાનું હોય તે બોલી દે, નહિ તો ચાલ્યો જા. મારો કીંમતી વખત ખરાબ કરે છે."

ડાક્તરે ગધાડો, મૂર્ખ, ડેમ, સ્ટુપીડ આદિ વિશેષણો લગાડવાથી દામોદર રાતો પીળો બની ગયો, ને પોતાના હૃદયમાં હીમ્મત લાવી બોલ્યો:-"તમે જેનું-પેલા નરોતમદાસનું ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે માટે આવ્યો છું."

ડાક્તર એકદમ વાત સાંભળતાની સાથે ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો. તેનાં નેત્રો ઉંચાં ચડી ગયાં. તે માથા ઉપર હાથ ફેરવતો ફેરવતો આમ તેમ ઓરડાની અંદર આંટા મારવા લાગ્યો. તેનું સઘળું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું.

દામોદરની અવસ્થા પણ તેવીજ બનેલી હતી. તેનું મસ્તક પણ ભયથી કંપતું હતું.

બન્ને જણા કેટલીક પળો પર્યંત એક બીજાના સ્હામુંજ નિહાળી રહ્યા.

આખરે ડાક્તરે દામોદરને ધીમે ધીમે કહ્યું-"નરોતમદાસના સંબંધમાં તમે શું જાણો છો?"

દામોદરે પોતાના અંતરમાં કેટલુંક સાહસ એકઠું કરીને જવાબ આપ્યો:-"તેણે પોતે મને જે કહેલું છે તે જાણું છું!"

કેટલાક વખત પર્યંત ડાક્તરે વિચાર કરી ફરીથી પૂછ્યું:-"તે તમારી સાથે ક્યારે મળ્યો હતો? તેણે તમને શું કહેલું છે?"

"જે રાત્રે આપે તેનું ગળું દબાવી મારી નાંખવાની

કોશિશ કરી હતી તેજ રાત્રે."

ડાકતરનું સઘળું શરીર કંપાયમાન થવા લાગ્યું. તેના હોઠ અને ગળુ સૂકાઇ ગયાં. તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર નિકળ્યો નહિ. તે તદ્દન દિગ્મૂઢ જેવો બની જઇ આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો.

ડાકતરને ઢબાઇ ગયેલો અને ગભરાતો જોઇ દામોદર-નામાં સમય સાધી લેવાની હીમ્મત આવતી ગઇ. તેણે પોતાની વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું:-"ડાકતર! તે રાત્રે હું મારી ગાડી લઇને પરગામથી ઘર તરફ આવતો હતો, તે વખતે તે માણસ દોડતો મારી પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે મારૂં રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો! મને બચાવો બચાવો!"

દામોદરે જે જે હકીકત લાલદાસ પાસેથી સાંભળી હતી, તે સઘળી ધીરે ધીરે તેણે ડાકતરને કહી સંભળાવી એટલે ક્રમે ક્રમે ડાકતરનું મુખ લેવાતું ગયું. નરોતમ મરી ગયો નથી એમ તેના મનમાં નિશ્ચય થયો. તેનો મૃત દેહ ક્યાં ગયો તે માલૂમ પડયું નથી, માટે તે જીવતોજ હોવો જોઇએ, એમ તેના મનમાં નક્કી થયું.

દામોદર સઘળી હકીકત તેને સંભળાવી ગયો, તેમાં કાંઇ પણ ખોટી હકીકત હોય તેમ તેને દેખાયું નહિ. આગળ પૂછવાની કે તેને ખોટો પાડવાની શકિત ડાકતરમાં રહી નહિ. દામોદર બધી વાત સાચીજ કહે છે, એમ ડાકતરના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય થઇ ગયો.

છેવટે દામોદરે ડાકતરને જણાવ્યું:-"મારો સરકારમાં

જવાનો વિચાર નથી, અને તેથીજ હું બારોબાર આપની પાસે આવેલો છું."

જ્યારે દામોદર આ વાત કહેતો હતો, ત્યારે ડાકતર તેના મુખ સ્હામુંજ જોઈ રહ્યો હતો.

છેવટે દામોદરે ડાકતરને પોતાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. "ડાકતર ! જુઓ હું એક ગરીબ માણુસ છું, છતાં કોઈનું પણ બુરૂ કરવું એવો મારો વિચાર નથી, અને એટલા માટેજ પ્રથમ તમારી પાસે આવ્યો છું."

"મારી પાસે આવવાનુ શું કારણ છે ?" ડાકતરે પૂછ્યું.

ડાકતર દામોદરને પોતાની પાસે આવવાનું કારણ બરાબર રીતે સમજ્યો હતો, છતાં પોતાના મનની વાત મનમાં છુપાવી રાખી તેણે દામોદરને પૂછ્યું હતું.

દામોદરે તેને જવાબ આપ્યો-" જુઓ ડાકતર હું ગરીબ માણુસ છું."

"હા ! તમે ગરીબ છો તે હું પણ દેખું છું."

"એટલા માટેજ તમને કહુંછું કે, કોઇ પણ રીતે મારે નરોતમદાસનો પત્ર લઇ સરકારમાં જવું ના પડે તેવો યોગ્ય બંદોબસ્ત તમે કરી આપો."

ડાકતર પહેલાંથીજ દામોદરનો ઉદ્દેશ સમજ્યો હતો, અને શું કરવું તે સંબંધમાં પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો હતો; છતાં તેણે તેને પુનઃ પૂછ્યું:-"તમે એકલાજ આવેલા છો ?"

"હા ! ડાકતર સાહેબ, મેં આપને પહેલુંજ જણાવી દીધું છે કે, હું સીધ્ધો તેની પાસેથી તમારી પાસે એકલો

આવ્યો છું. હજી આ વાત કોઇને પણ મેં જણાવી નથી.”

દાકતર પોતાની તિવ્ર દ્રષ્ટિ ઘરના બારણા આગળ તથા આજુબાજુ નાંખી લઇ બોલ્યો:-“ત્યાર પછી ?”

“ત્યાર પછી શું કહેવાનું હોય ? હું ગરીબ માણસછું. મારી એવી ઇચ્છા નથી કે મારે કોઇનું બૂરૂં કરવું. જો તેમ હોત તો હું તમારી પાસે શા માટે આવત ?”

દાકતર ટેબલની પાસે આવ્યો, અને તેના પર પડેલી પેટીની કુંચીઓ હાથમાં લઈ પેટી તરફ જવા લાગ્યો. જતાં જતાં તેણે દામોદરના તરફ નજર કરી પૂછયું:-“મને જણાય છે કે, તમો આ વાત કોઇને પણ ના કહો તે માટે તમારે કાંઇક આશા છે. ઠીક છે! બોલો તમારી શું લેવાની મરજી છે ? કાંઇ નક્કી કરી આવ્યા છો ?”

“હાજી ! નક્કી કરેલું છે.”

“શું ઇચ્છા છે, તે કહો જોઇએ ?”

“વીસ હજાર રૂપીયા !”

વીસ હજાર રૂપીયાની વાત સાંભળતાંજ દાક્તર આશ્ચર્ય ચકિત્ બની ગયો. તેના હાથમાંની ચાવીઓનો ઝુડો પૃથ્વીપર પડી ગયો અને કેટલાક સમય પર્યંત તે સ્તબ્ધ જેવોજ બની રહ્યો. આખરે તેણે દામોદરને પૂછયું:-“વીસ હજાર રૂપીયા ?”

ગોકળદાસ દામોદરની પાસે પાછો આવ્યો, અને તેના મુખ સ્હામુ બરાબર તાકીને જોતો કહેવા લાગ્યો:-“એ કેટલા બધા રૂપીયા થયા, તેનું તમને કાંઈ ભાન છે ?”

“હા ભાન છે! બરાબર રીતે ભાન છે.”

દાક્તર વળી ઘડીવાર મૌન્ય ધારણ કરી રહી બોલ્યો:– "ત્યારે શું તમે વીસહજાર રૂપીયા લેવા માગો છો ? કાંઈ કમતી લેશો કે નહિ ?"

"નાજી ! એક પૈસો પણ કમી લેવાની વાત કરવી નહિ."

"તમને કાંઇ વિચાર છે કે નહિ ? એટલા બધા પૈસા તે કોઈ ઘરમાં રાખતુ હશે ?"

"કાલે આપજો. તેમ નહિ તો એ ચાર દિવસમાં પૂરા કરી આપજો; પછી કાંઈ ? ત્યાં સુધી હું સરકારમાં જઇશ નહિ, તેમ કોઇને જણાવીશ પણ નહિ."

"અને તમને તે ના આપું તો ?"

"નહિ આપો તો પછી નિરૂપાયે સરકારમાં જવું પડશે. આપજ વિચાર કરો કે ત્યાં પત્ર આપ્યા પછી તમારી કેવી ગતિ થશે ? સરકારનું લફરૂં આપનાથી કાંઇ અજાણ્યું છે ?"

દાક્તરનું સઘળુ અંગ આ સાંભળીને કંપી ઉઠયું. તેનુ હૃદય ક્ષણવાર સ્તબ્ધવત્ બની ગયું. કોઇ પણ રીતે તેનું મુખ ઉઘડી શકયું નહિ.

"દાક્તર ! આપ જાણો છો કે સરકારમાં આ વાત જાહેર થવાથી આપને ફાંસીને લાકડે લટકવાનું થશે ?"

આ વખતે પણ દાક્તર કાંઇ બોલ્યો નહિ. તે પોતાની લુચ્ચાઈમાં રમતો હતો, અને સમય શોધતો હતો. કોઈપણ રીતે આ ઉભા થયેલા પરમ શત્રુને ફસાવવાનો યુક્તિમંત્ર તે સાધતો હતો. તે ચોરનો ચોર અને લુચ્ચાનો પીર હતો. માખી મારવી અને માણસ મારવું એ તેને મન બરાબર હતું.

"શતમારી ભવેત્ વૈદ્ય" એ કહેવત અનુસાર તેણે સો માણસો મારી પાકા વૈદ્ય બનવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો.

ગોકળદાસે કેટલીક વખત વિચાર કરી દામોદરને પૂછયું:- "તમારી વાત સાચી છે, એ માનવાની સાબીતી શું છે?"

"જો સાચી ના હોય તો આ સઘળી હકીકત મારા જાણવામાં આવે કેવી રીતે? નરોતમદાસનો કાગળ પણ મારી પાસેજ છે. તેણે તે પોતાને હાથેજ લખેલો છે. હવે જેમ તમને સારૂ લાગે તેમ કરો."

"તમે શું કામ કરોછો"

"પહેલાંજ મેં તમને જણાવ્યું છે કે, બળદ ગાડી ભાડે ફેરવવાનું કામ કરૂં છું. તેનું ભાડું મળે છે તેમાંથીજ ગુજરાન ચલાવું છું. ગરીબ માણસ છું."

દાક્તર હજી સુધી આમ તેમ ઘરની અંદર આંટાજ મારી રહ્યો હતો. તે પોતાના ઉપર વિકટ વિપત્તિનું વાદળ આવી પડેલું હોય તેવું નિહાળતો હતો. ગમે તે રીતે દામોદરનો નિકાલ કરવો તેવા એકજ નિશ્ચયપર તે આવેલો હતો. આ મનુષ્યને જીવતો છોડવાથી જીવનમાં મને કોઇપણ સમયે શાન્તિ મળશે નહિ તેવું તે સમજતો હતો તેથી છેવટે તે બોલી ઉઠયો:-"એનાથી કાંઇ પણ ઓછું લેશો કે નહિ."

"એક પૈસો પણ ઓછો લેવાની વાત કરવી નહિ."

"ત્યારે મારે તમને એક વાત જણાવવાની છે."

"ભલે કહો! હું ખુશીથી સાંભળીશ."

"જો એમજ છે તો પછી તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશું;

પણ રૂપીયા બ્હારથી લાવવાના છે, ઘરમાં કાંઇ ઘાલી મૂક્યા નથી કે હમણાં મંગાવી આપું. તમે બેસો, પરંતુ હાં ! વખતે કોઇ રોગી આવે અને આપને અહિં બેઠેલા જુએ તો તેને વ્હેમ લાવવાનું કારણ મળે નહિ માટે થોડીવાર માણસ રૂપિઆ લઇ આવે, ત્યાં સુધી તમે આ સ્હામેના ઓરડાની અંદર પાછલી બાજુએ એક દિવાનખાનું છે તેમાં જઈ બેસો. ”

“ભલે ! તેમાં મને કાંઈ હરકત નથી. ત્યાં જઇને બેસુછું.!’

પૈસાના લોભમાં પાગલ બનેલો દામોદર પોતાનો મનોરથ ફલીભૂત થશે એ ઉત્સાહમાં સઘળી વાત ભૂલી જઇ લાલદાસને પૈસા લેવાના સમયે બોલાવવો ચુકી ગયો. દાકતરની વાત સાચી માની તે બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠયો, અને તેની પાછળ પાછળ પાછળની બાજુના એક દિવાનખાનાને નામે ઓળખાવેલા ઓરડાની અંદર ગયો. તે ઠેકાણે દાકતરના દવાખાના માટેની દવાઓનો સંગ્રહ રાખવામાં આવેલો હતો. દાકતરે તે ઓરડાની અંદર પડેલી એક ખુરસી બતાવી દામોદરને તે સ્થળે બેસવાની સૂચના આપતાં કહ્યું:-“ આપ આ ઠેકાણે થોડીવાર બેસો. જેમ બનશે તેમ જલદીથી હું દરદીઓને દવા આપી વિદાય કરી પાછો આવી આપને આપના કહેવા પ્રમાણે નાણાં ચુકાવી આપીશ ”

દામોદરના મનમાં સહજ પણ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો નહિ. તે નિડરપણે સ્હામે પડેલી ખુરસી ઉપર બેઠો. તે ઓરડાનાં સઘળાં બારી બારણાં મજબૂતપણે ખીલા મારી સજ્જડ કરવામાં આવેલાં હતાં; કોઇપણ ઠેકાણેથી પવન આવવાની

જગો જણાતી નહોતી. દાકતર દામોદરને બેસાડી બ્હાર આવવા તૈયાર થયો, તે સમયે તેણે એક મોટા સીસાના બૂચને ઉઘાડી નાંખ્યો, તથા પોતે ઉતાવળે પગલે બ્હાર નિકળી ગયો. બ્હાર નિકળી તેણે જે બારણેથી તેઓ અંદર આવ્યા હતા, તે બારણું બંધ કરી દીધું; અને બહારની બાજુએથી તાળું મારી પોતાની સાથે ચાવી રાખી ચાલતો થયો.

થોડી વાર થઇ નહિ એટલામાં તો દામોદર બેઠો હતો તે ઓરડાની અંદર ઝેરી હવા ભરાઈ ગઇ. દામોદરનુ માથું ભમવા લાગ્યું તેથી તે એકદમ ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને બન્ને હાથે માથું દબાવતો દબાવતો આમ તેમ ઓરડાની અંદર દોડાદોડ કરવા લાગ્યો. તેના નેત્રોના બંધ તૂટી જતા હોય તેવું તેને જણાયું; તેનો શ્વાસોશ્વાસ તદ્દન બંધ થઇ જતો જોવામાં આવ્યો જેથી તે મોટેથી બૂમો મારવા લાગ્યો.

ઓરડાનાં દ્વાર અને બારી બારણાં એવાં તો મજબૂત કરેલાં, તેમજ ફાટ વિનાનાં હતાં, કે તે બૂમાબૂમનો અવાજ અંદરથી બ્હાર આવી શકે તેમ નહોતું, જેથી બહારના માણસની મદદની આશા રાખવી એ મિથ્યા હતું.

દામોદર ધીમે ધીમે ઓરડાના બારણા આગળ આવ્યો, અને ગાંડા મનુષ્યની માફક દ્વારના ઉપર જોરથી હાથ પગ પછાડવા લાગ્યો, તથા વારંવાર મ્હોટેથી પોકાર કરવા લાગ્યો. “ દાકતર ! દાકતર ! ઉઘાડો ઉઘાડો ! તમને સોગંદ છે, મને છોડી દો. પરમેશ્વર તમારૂં ભલુ કરશે, મને જવા દો. હું મરી જાઉછું; મારા પ્રાણ જાય છે. ઓ બાપરે, મૂઓ ! મૂઓ !

બચાવો, બચાવો ! ! !"

દામોદરના આખરના પોકારોનો કાંઇપણ પ્રતિઉત્તર મળ્યો નહિ. કોઇએ પણ આવીને બારણાં ઉઘાડયાં નહિ. આખરે તે બેભાન બની ભૂમીપર પટકાઇ પડયો. તેના મુખમાંથી અસ્ખલિતપણે લોહી વહેવા લાગ્યું. તેનાં નેત્રો ભ્રકુટી તરફ અવળાં ફરી ગયાં. પળે પળે તે તદ્દન સંજ્ઞાવિનાનો–ભાન વિનાનો બની ગયો, અને તેની વીસહજાર મેળવવાની આશા તેના પ્રાણની સાથે પલાયન થઇ ગઇ.

કેટલાક કલાક વ્યતિત થયા પછી દાક્તરે તે ઘરની બારીઓ ભ્હારની બાજુએથી યુકિતપુર:સર ખુલ્લી કરી નાંખી, પોતાના નાક આગળ રૂમાલ રાખી, તે તે ઓરડાની અંદર પેઠો, અને પોતે ઉઘાડી મૂકેલી શીશીના બુચને બરાબર રીતે મજબૂતપણે પુન: બેસાડી દીધો. તરતજ બીજી એક શીશી ઉઘાડી પોતે ભ્હારની બાજુએ આવી ઉભો રહ્યો.

થોડો વખત બહારની ખુલ્લી હવા લઈ ફરીથી તે પાછો ઓરડાની અંદર પેઠો, અને દામોદરના મૃત દેહને પડયો હતો ત્યાંથી ખેંચી જઈ એક લાકડાની મોટી પેટીની અંદર નાંખતાં બોલ્યો:–" ઠીક છે ! રાત્રે તારી ગતિ કરવાની છે ! "

પેટીને બંધ કરી દાક્તર તરતજ સઘળાં બારી બારણાં પૂર્વવત્ બંધ કરી ભ્હાર નિકળ્યો અને જાણે કાંઇપણ બનાવ બન્યો નથી તેવી રીતે તે ભ્હારના દિવાનખાનામાં આવી ખુરસી ઉપર બેઠો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

તપાસની તદબીર.

કળથી કાળાં માનવી, વશ કરતાં માતંગ;
કઠીન કાર્ય એને કશું, કર કરવું જન અંગ.

ખંડેરાવ મેનાની પાસેથી રજા લેઈ નીકળ્યા પછી નરોતમદાસના મકાનની પાછળની બાજુએ ગયો, અને ત્યાં જઇ તેણે બહુજ બારીકાઇથી તપાસ કરી તો તે સ્થળે એક ગાડીનાં પૈડાંનો તાજોજ ઘસારો પડેલો દેખાયો.

તે મકાનની પાછળ એક ગલિચ ગલી હતી, કે જ્યાં ફક્ત એકજ ગાડી પરાણે જઈ શકે તેટલી જગો હતી. તે ઠેકાણે કોઇપણ દિવસે ગાડી આવી હોય તેવું જાણવામાં આવ્યું નહોતું, તેમ ત્યાં થઇને કોઇપણ મકાનની અંદર જવા આવવાનો મ્હોટો રસ્તો નહોતો. તેમ અન્ય કોઇપણ મ્હોટા માર્ગપર તે ગલીની અંદર થઈ જવાતું નહોતું, તેથી ત્યાં આગળ માણસોનો અવરજવર બીલકુલ હતોજ નહિ.

ખંડેરાવે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ કહ્યું:—"જણાય છે કે આ ઠેકાણે એક ગાડી આણવામાં આવેલી છે. તે અહિંયાં કેમ લાવવામાં આવી હશે ? આ બાજુથી કોઇપણ મકાનની અંદર જવા આવવાનો રસ્તો નથી તો પછી ગાડી અહિંયાં લાવવાનું કાંઇ કારણ ?"

ફરીથી તેણે નરોતમદાસના મકાન તરફ પોતાની દ્રષ્ટિ ફેરવી, તો મકાનના પાછળના ભાગપર છજુ જોવામાં આવ્યું. તે જોઇ ખંડેરાવ એકદમ બોલી ઉઠયોઃ-" ઠીક ઠીક! આજ તે જગો. આ બાજુ પર ઘરની અંદર એક જીનો છે. તેજ તે કહેતી હતી."

તેણે જીના આગળ જઇને જીનાનું બારણું ઠોક્યું, તો તે તદ્દન ખુલ્લું હતું. તે બોલ્યોઃ-" ઠીક છે! આ જીનો ખુલ્લો છે તેજ બતાવી આપે છે કે આ રસ્તે થઈને કદી કોઈ પણ મનુષ્ય બહાર નિકળી જવા ધારે તો નિકળી શકાય તેમ છે. જે માણસે પેલી બાજુના દ્વારને અંદરથી બંધ કરેલું છે, તેજ મનુષ્ય આ રસ્તે થઇને બહાર નિકળી ગયો હોવો જોઇએ! પણ આ શું?"

ખંડેરાવે વિશેષમાં એક ફાટી ગયેલા વસ્ત્રનો કટકો તે જીનાની બારી આગળ ભરાઈ રહેલો ઝુલતો જોયો. તેણે તેને ખેંચી પોતાના હાથમાં લીધો, અને લક્ષ્યપૂર્વક તપાસ્યો, તો તે ટુકડો બારીનાં બારણાં સાથે ભરાઈ ફાટેલો હોય તેવો જણાયો. તે પોતાના મનની સાથે વિચાર કરી પુનઃ બોલ્યોઃ-"આ કપડું જે સમયે આ ખીલાની અંદર ભરાયેલું હશે, તે સમયે તે માણસ અત્રેથી જતા રહેવાની ઉતાવળમાં હોવો જોઇએ. નાસવાની ઉતાવળમાંજ તેના શરીર ઉપરના બદ્દી-યાનનો ભાગ ભરાઇ ગયેલો છે, અને તેને કાઢવા જેટલો સમય તેને મળ્યો નહિ હોય એમ દેખાય છે. આ કપડું કોઈ ગૃહસ્થના અંગપરનું હોય તેવું જણાતું નથી, કિન્તુ

સામાન્ય સ્થિતિના ગરીબ માણુસોના પહેરવાના વસ્ત્રનો ટુકડો છે. જેનું આ કપડું છે, તેજ માણુસ અહીંથી જતો રહેલો હોવો જોઇએ! તે માણુસની શોધ કરવી એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. વાહવાહ! કેવી મજેની વાત છે. આ કપડાના એક છેડા ઉપર ધોનાર ધોબીએ કરેલી નિશાનીઓના માર્કો છે. આ માર્કોની તપાસ કરવાથી તે મનુષ્યનો પત્તો જરૂર મળશે.

હવે તે સ્થળે તેને કાંઇપણ વધુ જોવા કે જાણુવા જેવું જણાયું નહિ તેથી તે પોતાના ઘર તરફ પાછો વળ્યો.

કેટલાક દિવસ સુધી તેણે શહેરમાં રહેનારા ધોબીઓનાં મકાનો અને તેમના તરફથી કપડાંપર કરવામાં આવતા માર્કાઓની ગુપ્ત રીતે તપાસ કરી. તેનો તે પરિશ્રમ સફળ નિવડયો. આખરે એક જગોપરથી પત્તો મળ્યો. ધોબીએ પોતાનો માર્કો ઓળખતાની સાથેજ જણાવ્યું કે "આતો આ ગામના માણુસનાજ કપડા ઉપરની નિશાની છે."

"તે માણુસ કોણ છે?"

"તે દામોદર નામનો એક ગાડીવાન છે."

"ક્યાં રહે છે?"

"અહિંયાં પાસેજ રહે છે. આ સામેની ગલીમાંજ તેનું ઘર છે. ગમે તેને પૂછશો તો તે તમને બતાવી દેશે."

ખંડેરાવ દામોદરના ઘર તરફ વળ્યો, અને રસ્તામાં મળતા કેટલાક મનુષ્યોને પૂછતો પૂછતો તે દામોદરના ઘર પાસે પહોંચ્યો. દામોદરના ઘરનાં બારણાં આ વખતે બંધ હતાં, તેથી તેણે તે ઉઘડાવવા માટે બુમો નહિ મારતાં બાર-

ગુંજ ખખડાવ્યાં.

એક સ્ત્રીએ ઘરની અંદરથી આવી બારણું ઉઘાડયું. ખંડેરાવે તેને પૂછ્યું:—" આ દામોદરનું ઘર છે કે ? તે અહિંયાં રહે છે ? "

ઉઘાડવા આવનાર સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—" હા ! આપ કોણ છો ? "

" તે પછી કહીશ. દામોદર ઘરમાં છે ? "

" ના. "

ના નો ઉત્તર આપતાં આવેલી સ્ત્રીની આંખોની અંદરથી અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. ખંડેરાવે તે બરાબર રીતે જોયું. બાઇએ આવતાં અશ્રુઓને ખાળવા પ્રયત્ન કર્યો.

ખંડેરાવે તેને ફરીથી પૂછ્યું. " દામોદર તમારે શું સગા થાય છે ? "

" મારા સ્વામિ થાય છે. "

" ઠીક ! તમારા સ્વામી હાલ કયાં છે ? "

" તે કયાં ગયા છે, તે હું જાણુતી નથી. "

આ વખતે દામોદરની સ્ત્રીનાં આંસુ ખાળ્યાં ખળ્યાં નહિ, તે મ્હોટેથી રૂદન કરવા લાગી ખંડેરાવે તેને શાન્ત કરતાં કહ્યું:—" બ્હેન તમે અંદર ચાલો, તમારી સાથે મારે કાંઇક ગુપ્ત વાત કરવાની છે. "

બાઇના ઉત્તરની રાહ નહિ જોતાં ખંડેરાવ તરતજ ઘરની અંદર ગયો. દામોદરની સ્ત્રીએ તેને કોઇપણ રીતે અટકાવ્યો નહિ. તે પણ ખંડેરાવની પાછળ પાછળ ઘરની

અંદર ગઇ, અને એક બાજુપર ઉભી રહી.

ખંડેરાવે દામોદરની સ્ત્રીને કહ્યું-" જુઓ બાઈ! હું એક છુપી પોલિસનો માણુસ છું."

છૂપી પોલિસનું નામ સાંભળી બાઇ બ્હેબાકળી બની ગઇ. આજે પણ છૂપી પોલિસનું નામ સાંભળી દુનિયાનાં માણુસો દમ ખાઈ જાય છે. વાતમાંથી વતેસર થશે એમ સમજી રસ્તા પર કે ઘરમાં વાત કરતાં માણુસો ડરે છે. મ્હોટા કહેવાતા મનુષ્યોને પણ તે ખાતાનાં માણુસોનો ભય લાગે છે, તો દામોદર જેવા એક ગાડીવાન મારવાડીની બીન કેળવાયેલી સ્ત્રીને તે છુપી પોલિસના માણુસનું નામ સાંભળતાંજ કંપારો આવે એમાં કાંઇપણ નવાઇ જેવું નહોતું. તે ભયથી થરથર કંપવા લાગી, અને ખંડેરાવના મુખ સામું જોઇ રહી.

ખંડેરાવે તેને ભય પામેલી જોઈ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:-" બાઇ બ્હીશો નહિ, બારણાં બંધ કરી અહિં આવી બેસો. તમારા ભલાને માટેજ હું અહિંયાં સુધી આવ્યોછું."

દામોદરની સ્ત્રીએ કાંઇપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, પરંતુ મોં ઉપર હાથ ઢાંકી ધ્રુસ્કેને ધ્રુસ્કે રડવા લાગી. ખંડેરાવે તેને કહ્યું:-

" જુઓ બાઇ! તમે જે કાંઇ વાત જાણુતાં હો તે જણાવશો તો તમારૂં સારૂં થશે. ખરૂં હોય તેજ જણાવજો, ખોટું કહેવાનું કાંઇપણ કારણુ નથી; વાત છુપાવશો નહિ તો તમને મારાથી બનતી મદદ હું આપીશ. વળી બીજો લાભ મળશે તેતો જુદો.

આશ્વાસન આપવા છતાં દામોદરની સ્ત્રી વધુ વધુ રડવા લાગી. તેનું હૃદય હાથ રહ્યું નહિ. ખંડેરાવે ફરીથી તેને જણાવ્યું:–"બાપુ! રડવાથી કાંઇ લાભ મળશે નહિ. ચાલો કહો જોઈએ તમારો સ્વામિ હાલ ક્યાં છે?"

"તે હું કાંઈપણ જાણુતી નથી!"

"ક્યાં ગયા છે?"

"કાલે સ્હવારે ઘર આગળથી ગયા છે; ને આખી રાત્રી વહી ગઇ છતાં તે હજી આવ્યા નથી."

"તમને ખબર છે કે ક્યાં ગયા છે?"

"તે હું જાણુતી નથી. આપને તેમનું શું કામ છે?"

"તે સઘળી વાત હું તમને પછી કહું છું." ખંડેરાવે પોતાના ખીસ્સામાંથી નરોતમદાસની પાછલી બારી આગળથી મળી આવેલો લુગડાનો ટુકડો બહાર કહાડી દામોદરની સ્ત્રીને બતાવી પૂછ્યું:–"બાઇ! આ કોના લુગડાનો કડકો છે? તે તમે ઓળખો છો?"

દામોદરની સ્ત્રીએ તે લુગડાનો કડકો હાથમાં લઈ તપાસ્યો અને બોલી ઉઠી:–"આપને આ કકડો ક્યાંથી મળ્યો?"

"પહેલાં એ કહો કે આ કકડો તમારા સ્વામીનાં લુગડાંમાંનો હોય કે? પછી સઘળી હકીકત તમને જણાવીશ."

દામોદરની સ્ત્રી ગળચવાં ખાવા લાગી. તે જોઇને ખંડેરાવે તેને કહ્યુંઃ–"જુઓ બાઇ! મારી પાસે ખરી વાત છુપાવવાથી તમને લાભને બદલે હાની થશે. તમારા સ્વામિ કાલ રાતના ઘેર આવ્યા નથી, તે તમને ખબર છે?"

"શું કોઇ કામમાં રોકાયલા છે માટે આવ્યા નથી ?"

"પહેલાં પણ એક દિવસ આખી રાત્રી તે ઘેર આવ્યા નહોતા ! કેમ ખરી વાત છે ને ?"

દામોદરની સ્ત્રીએ બરોબર ઉત્તર આપ્યો નહિ, તેથી ખંડેરાવે તેને ફરીથી કહ્યું:-"સાચી વાત કહેવાથી તમનેજ લાભ થવાનો છે. તે દિવસે તે કેટલા વાગે રાત્રે પાછા આવ્યા હતા ?"

"તેની મને ખબર નથી, હું ઉંઘી ગયેલી હતી."

"એ વાત ખોટી કહોછો ! જો ખરી વાત નહિ કહો તો તમારા સ્વામીનું ભલું કરી શકાશે નહિ, પછી મારો દોષ કાઢશો નહિ. કાલે તમારા સ્વામી કેટલા વાગે બ્હાર ગયા છે ?"

"સવારમાં."

"ત્યાર પછી ઘેર આવ્યાજ નથી ?"

"ના !"

"ક્યારે પાછો ઘેર આવીશ તે કહ્યું હતું ?"

"તેઓએ કાંઇપણ કહ્યું નથી."

"તે એકલા ગયા હતા, કે બીજું કોઇ તેમની સાથે ગયું છે ?"

"બીજું એક માણસ ગયું છે."

"તે માણસ કોણ હતું ?"

"એક તેમનો ભાઇબંધ હતો."

"તેનું નામ શું ?"

"તેનું નામ મને ખબર નથી."

"એ વાત પાછી ખોટી બોલાઇ. આમ ખોટું બોલવાથી તમો તમારા સ્વામીનો પત્તો મેળવી શકશો નહિ. તમારા લાભના માટેજ હું અહિંયાં આવેલો છું. જો તમે મને ખરી ખબર નહિ આપો તો પછી મારો ઉપાય ચાલશે નહિ. તેમ ખોટું કહેશો તો હું તમને કાંઇપણ વાત કરીશ નહિ."

"સાહેબ! હું વધારે કાંઈપણ જાણતી નથી."

"વારૂ! તમારો સ્વામી કાલનો ઘર આગળ આવ્યો નથી તેની ખબર તમે પોલિસને કાંઈ આપી છે?"

"ના."

"કેમ?"

"મારા મનમાં તો એવું છે કે તે આજે પાછા આવશે. આવી રીતે કેટલીએ વખત તેઓ બબ્બે ત્રણ ત્રણ દિવસ બ્હાર ગૂમાવી પાછા આવે છે."

"તમારૂં માનવું ખોટું છે. આ વખતે આવશે નહિ, કેમકે તે જીવતા હોય તેવું મારૂં માનવું નથી."

દામોદરની સ્ત્રીએ આ વાત સાંભળી બૂમ રડવા માંડયું.

ખંડેરાવે તેને છાની રાખીને પૂછ્યું:–"આ વખતે પણ તે પાછા આવશે તેવો તમને વિશ્વાસ છે?"

"ના જો તે જીવતા હોત, તો તો ક્યારનીએ મને તેમના આવાગમનની ખબર મળી હોત એ હું બરાબર રીતે જાણું છું."

ખંડેરાવે તેને બીજી પણ કેટલીક વાતો પૂછી, પણ તેનો કાંઇ સંતોષકારક જવાબ મળ્યો નહિ જેથી તે ત્યાંથી

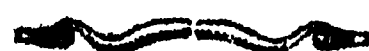
ચાલતો થયો.

દામોદરના ઘરની બ્હાર નિકળી તેણે આજુબાજુ રહેનારાં માણસો પાસેથી કેટલીક હકીકત તેના સંબંધમાં મેળવી લીધી. દામોદર કેવા દેખાવનો છે તથા કેવી વર્ત્તણુંકનો છે વિગેરે બાબતની પોલિસને ખબર પહોંચાડી. મહેલ્લાના લોકો તરફથી તેની વર્ત્તણુંક સંબંધી કાંઈપણ ખરાબ હકીકત મળી નહિ.

ખંડેરાવના મનમાં ખાતરી હતી કે, દામોદરે જીનાની બારીએ થઈને નરોતમદાસના ઘરમાં પ્રવેશ કરેલો હોવો જોઇએ, નહિ તો તેનું કપડું ત્યાં ભરાય નહિ, માટે પ્રથમ તેનેજ શોધી કાઢવાની જરૂર છે. તેના મળવાથી આ કેસમાં કેટલીક સરળતા થઈ પડશે એમ તેને સમજાયું.

દામોદરની સ્ત્રી તેને માટે કેટલી દુઃખી થાય છે, તે તેણે બરાબર જાણ્યું હતું. ખંડેરાવ પણ દામોદરના માટે પોતાના મનમાં દુઃખી થવા લાગ્યો. તેણે મનમાંજ કહ્યું:— “એકાદ બે દિવસમાં ગમે તે રીતે તેને શોધી કાઢવો તો ખરોજ.” આવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી તે તેના સંબંધમાં તપાસ કરવા લાગ્યો.

પરંતુ ખંડેરાવની પ્રતિજ્ઞા ફોગટ હતી, કારણ કે જે સમયે તેણે પોતાનાં મનની અંદર દૃઢ નિશ્ચય કર્યો તે સમય પ્હેલાંજ દામોદર દાકતર ગોકળદાસની પેટીમાં પૂરો થઇ પૂરાઇ ગયેલો હતો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચતુરની ચાલાકી.

કાગ કાગના માંસને, ખાવા ચાહે ચિત્ત;
મળે ન સ્વાદ મનમાનતો, ઉલટું બને અહિત.

ડાકતર ગોકળદાસના ઘરની અંદરના ચોકમાં અર્ક કાઢવાને માટે એક બાજુપર મણેક કોલસા સમાય તેવી મોટી ભઠ્ઠી હતી, કે જેમાં વખતો વખત રાત્રીના સમયે અર્ક આદિક દવાઓ બનાવવાનું કામ પોતે કરતો હતો. આજે પણ રાત્રીના દશેક વાગ્યાના સુમારે ડાકતરની આજ્ઞાથી એક નોકરે તે ભઠ્ઠી કોયલા પૂરી સળગાવી હતી. ભઠ્ઠી બરાબર સળગ્યા પછી ડાકતરે નોકરને કહ્યું:–"તુ જરા જઇને બ્હાર બેસ! કોઇ પણ માણુસ આવે, તો તેને અંદર આવવા દઇશ નહિ; હું દવા બનાવવાનું કામ શરૂ કરૂંછું."

શેઠની આજ્ઞાનુસાર નોકર બ્હાર જઇ બેઠો અને પોતે વચ્ચેનું બારણું બંધ કરી વિચાર કરવા લાગ્યો. "હવે કોઈ શત્રુ જીવતો રહ્યો નથી. જો આ માણુસ જીવતો રહ્યો હોત તો જરૂર મારૂં કર્યું કારવ્યું ધુળ મળત, પણ આ મૃત દેહનું હવે શું કરવું ? (વિચાર કરી) શું તે એજ કે આ સળગતી ભઠ્ઠીમાં તેને નાંખી દેવો, કે તરતજ ભસ્મીભૂત થઇ જાય. એ વાત તો ખરી, પણ દુર્ગંધ ઉડશે તેનું કેમ ?

કેટલીક વખત સુધી વિચાર કરી તે સ્હામે ગોઠવેલી શીશીઓ તરફ નજર કરતાં ફરી બોલ્યો:–"વાહવાહ! આ શીશીઓમાં અનેક પ્રકારના અર્કો ભરેલા છે તેને ખુલ્લા મૂકી દેવા, તેમજ તેમાંથી થોડાક ભઠ્ઠીમાં નાંખવા એટલે દુર્ગંધ જણાશે નહિ, અને બ્હાર પણ કોઈ જાણવા પામશે નહિ કે એને અહિંયાં બાળ્યો છે. ઠીક ત્યારે એતો એજ."

તત્કાળ ડાક્તર ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને તેણે એક મોટો છરો હાથમાં લીધો. તેને જોઇએ તેવી ધાર છે કે નહિ તેની પરિક્ષા કરી, જે પેટીમાં દામોદરને પૂરવામાં આવેલો હતો, તે પેટી ઉઘાડી દામોદરના દેહને બ્હાર ખેંચી કાઢ્યો; અને ભઠ્ઠીમાં નાંખવા જેવડા ન્હાના ન્હાના ટુકડા કરવા માટે તૈયારી કરી; પણ જેવો તે દામોદરના મૃતદેહ ઉપર છરાનો ઘા કરવા જતો હતો, તેવામાં બ્હારનાં બંધ કરવામાં આવેલાં બારણાં ઉપર કોઇએ જોરથી હાથ ઠોકયો. એક વખત તો સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કરી તે કાંઈપણ બોલ્યો નહિ. બીજી વખત હાથ ઠોકવામાં આવ્યો, જેથી ડાક્તર છરાને એક બાજુપર મૂકી દઇ દ્વાર પાસે આવ્યો અને ક્રોધ પૂર્વક પૂછવા લાગ્યો–"કોણ છે? કેમ બારણાં ઠોકો છો?"

બ્હારની બાજુએથી નોકરે જવાબ આપ્યો. "હું છું."

"મેં તને કહેલું છે કે મને બોલાવીશ નહિ, છતાં કેમ પાછી ગરબડ કરે છે? ગરબડ થવાથી કામ બગડી જશે; તે સમજતો નથી?"

"પણ એક માણસ આપને મળવા માટે આવેલો છે."

"તેને કહે કે કાલે આવજો, આજે બહુજ કામ છે; માટે હું મળી શકીશ નહિ."

"ઘણું કહ્યા છતાં તે પાછો જતો નથી. તે તો એમજ કહેતો બેઠો છે કે હું તો ડાકતરને મળ્યા સિવાય જનારજ નથી."

"કોણ છે? તેનું નામ શું છે?"

"ખંડેરાવ કરીને એક પોલિસનો માણસ છે."

એકાએક પોતાની સ્હામે વીજળી પડવાથી મનુષ્યને જેવો ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો ભય ડાક્તરના મનમાં પણ ઉત્પન્ન થયો. તે પગથી તે માથા સુધી થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો અને તેનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો.

તે બહુજ યત્ને સાવધ થયો, અને પાસે પડેલા એક શીશામાંથી થોડાક દારૂ ગ્લાસની અંદર કહાડી ગટગટાવી ગયો. જરા ટટારી આવતાં બ્હાર ઉભા રહેલા પોતાના નોકરને જણાવ્યું—"તું તેમને પૂછ કે તેઓ શા માટે આવ્યા છે? એવું શું અગત્યનું કામ છે?"

નોકર ડાક્તરના કહેવા મુજબ ખંડેરાવ જ્યાં આગળ બેઠો હતો ત્યાં આગળ પૂછવાને માટે ગયો. એટલામાં ડાક્તરે પેટીમાંથી બ્હાર કાઢેલું દામોદરનું શબ પાછું પેટીમાં નાંખી દીધું, અને હાથ મ્હોડું ધોઇ સાફ કર્યાં. માથાના વિખરાયેલા વાળ સ્હામા અરીસામાં જોઇ બરાબર કરી બ્હાર આવ્યો, અને ઓરડાનું દ્વાર હતું તેમ બંધ કરી દીધું.

એટલામાં નોકર પણ ખંડેરાવને પૂછી ત્યાં આગળ આવ્યો અને જવાબ આપ્યો—"તેઓ તો જે કામ માટે

આપની પાસે આવેલા છે ને કામ આપને રૂબરૂમાં જણાવવા માગે છે; મને તો કહેવાની સાફ ના કહે છે.

તેનું કહેવું સાંભળી ડાક્તરે કહ્યું:–" જા ! બોલાવી લાવ તેમને ?" એ પ્રમાણે નોકરને જણાવી પોતે બાજુના ઓરડાની અંદર ખુરસી તાણી બેઠો.

કેટલીક વારે ખંડેરાવ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઇને ડાક્તર આશ્ચર્ય પામતો હોય તેવી રીતે પૂછ્યું:–" ઓહો ! તમેજ છો કે ? આટલી મોડી રાત્રે આપ ક્યાંથી ?"

" અગત્યની વાતચીત કરવાની છે, તેથી આવ્યો છું. બેસવાની રજા છે ?"

" બેસો ! બેસો ! લ્યો ચીરૂટ પીઓ !" ડાક્તરે ટેબલ ઉપર પડેલી ડબ્બીમાંથી એક ચીરૂટ તેને ધરી.

ખંડેરાવ સ્હામે પડેલી ખુરસી ખેંચી ડાક્તરની સ્હામેજ બેઠો, અને બોલ્યો:–" આપની પાસે આવ્યોછું !"

" બહુ સારૂં કર્યું ! કહો શા માટે પધારવું થયું છે ?"

" નરોતમદાસની સ્ત્રી મણિબાઇના ખૂનના સંબંધમાં."

ડાક્તર પોતાના મનમાં જરા ગભરાયો, પણ તેણે પોતાના મનની ગભરામણને મનમાં દબાવી દઇ ઉત્તર આપ્યો:– " શું કહો છો !? ખુન થયું છે ? ના, ના ! મને લાગતું નથી કે ખુન થયું હોય."

ખંડેરાવે બહુજ ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો:–" નહિ સાહેબ ! ખોટી વાત નથી પણ ખરી વાત છે, કે ખુનજ કરવામાં આવ્યું છે."

વાત સાંભળતાની સાથેજ ડાકતર એકદમ સફાળો ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, પણ પાછો સ્થિર ચિત્ત રાખી બેઠો, અને બોલ્યો:–" આપની વાત બરાબર સમજવામાં આવતી નથી."

ખંડેરાવે બહુજ દ્રઢતાથી કહ્યું:–" ડાકતર! આપને સમજાવવાને માટેજ હું અહિંયાં આવેલો છું."

ડાકતર તેના દ્રઢતા ભરેલા શબ્દોથી બહુજ ભયભીત બન્યો. તેણે જવાબ આપ્યો:–"આપ આવા રૂપમાં કેમ કહોછો?"

" કેમ આપ મારા બોલવામાં કાંઇ વિશેષતા વિલોકો છો? ઠીક! આપને આ બારણું બંધ કરવામાં કાંઈ હરકત છે?

" કેમ વારૂ? બંધ કરવાની શું જરૂર છે?"

" બહુ ગુપ્ત વાતો કરવાની છે, ડાક્તર સાહેબ! અને તે કોઇના પણ સાંભળવામાં આવે તે ઠીક નહિ."

ડાક્તરના જવાબની કાંઇપણ રાહ નહિ જોતાં ખંડેરાવ ખુરસી ઉપરથી ઉઠયો, અને બારણાં બંધ કરી અંદરથી આગળો ભીડી પાછો પોતાની ખુરસીપર બેસી ધીમે ધીમે ડાકતરને કહેવા લાગ્યો:–" ડાકતર સાહેબ! મણિબાઇ શાથી મરી ગઈ છે તે આપનાથી કાંઈ અજાણ્યું છે? કેમ સાહેબ બોલતા નથી?"

સવાલ સાંભળવાની સાથેજ ડાકતરનું મુખ સૂકાઇ ગયું. ખંડેરાવ તેથી વિસ્મય થયો નહિ.

ડાકતર પળવાર વિચાર કરી સ્વસ્થ થઇ બોલ્યો:–"હા! તે હું બરાબર રીતે જાણું છું. પોલિસ પણ."

" પોલિસની વાત એક બાજુપર મૂકી દો. મને તમારી

મૂળ વાતજ સાંભળવા ઘો, એ બાબતમાં પોલિસની આંખોમાં ધુળ નાંખવામાં આવી છે, એ કાંઈ આપનાથી અજાણ્યું છે ?"

"આપ શું કહોછો, તે હું બરાબર સમજી શકતો નથી." એટલું કહી ડાકતર ઉભો થયો. હવે તેને બેસી રહેવું બહુજ મૂશ્કેલ લાગ્યું.

ખંડેરાવ ડાકતરની સ્થિતિ જોઇ બોલ્યો:–બેસો ! આટલા અધિરા શા માટે થાઓ છો ? આમ અધિરા થવાનું કાંઇ કારણ નથી. આપ જેટલી ખરી હકીકત જાણો છો તેટલી બધીએ મારા જાણવામાં આવી છે. આપ જણાવો કે આપને મણિબાઇની સાથે શો સંબંધ હતો ?"

"મારી સાથે તેનો સંબંધ કેવો !"

"મને પણ ઉડાવવાની વાત કરો છો ? ખાલી ખોટી વાત કરી મારી આંખોમાં ધુળ નાંખવાનો પ્રયત્ન કરશો તો તેમાં તમે ફાવશો નહિ. હું બરાબર રીતે જાણું છું, કે આપની સાથે મણિબાઇને બહુજ સારો સંબંધ હતો."

ડાક્તરના મુખપર નિરાશાની છાયા દેખાવા લાગી. ખંડેરાવે આગળ ચલાવ્યું. "મણિબાઈ તે વાત પોતાના ધણીને કહેવાને માટે ઇચ્છા રાખતી હતી કેમ ખરૂંને ?

"કયી વાત ?"

"મહેરબાન ! કૃપા કરી અજાણપણાના ડોળને એક બાજુ પર મૂકી દો, મારી પાસે સઘળું સ્પષ્ટ કહેવરાવવામાં માલ કે મજાહ નથી ! આપ અને હું બન્ને અત્રે એકલાજ છીયે; ત્રીજું કોઇ હાજર નથી ! તેમ મારી વાત

બીજું કોઇ સાંભળી શકશે પણ નહિ, છતાં જો આપની ઇચ્છા છે તો સ્પષ્ટ કહી સંભળાવું છું. મહેરબાન! આપેજ મણિબાઇનું ખુન કરેલું છે, કેમ ખરી વાત છેને?"

આ શબ્દો સાંભળતાંની સાથેજ ડાક્તરના શરીરમાંનું લોહી ઠરી ગયું. તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળી શકયો નહિ. તેની એવી સ્થીતિ જોઇ ખંડેરાવે પોતાની વાતમાં અધિક ઉમેરો કરતાં જણાવ્યું. "ડાક્તર! આ કાર્યમાં તમે એવી ચતુરાઇ વાપરી છે કે તે કોઇપણ માણસ જાણી શકે તેમ નથી. ગમે તેવો ચાલાક મનુષ્ય પણ ગોથાં ખાય તેવો રસ્તો આપે લીધો છે. પરંતુ આપને ખબર તો હશેજ કે 'પાતાળે પેસી કરેલું પાપ, પાતાળને ભેદી છાપરે ચઢી છીંકો ખાય છે?' તો પછી આ તો સ્ત્રીહત્યા કરવામાં આવી છે. તે મહા પાપ ગમે ત્યારે પણ પ્રગટ થયા સિવાય રહે ખરૂં? એનો આપજ વિચાર કરો?"

ડાક્તર ખંડેરાવની જાળમાં ફસાયો. તેણે ટેબલ ઉપર પડેલી એક શીશી હાથમાં લઇ કહી દીધું. "આજ ઔષધને?" પળવારમાં ડાકતર પોતાના મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો કે મેં આ શું કર્યું?

ખંડેરાવે બહુજ ગંભીરપણે કહ્યું:—"કેવળ ઔષધથી નહિ, પરંતુ તેમાં બીજો પણ એક ભેદ છે!"

ડાક્તર એકદમ ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને પાસેની આલમારી ઉપરથી એક ઔષધની શીસી હાથમાં લઇ તેમાંથી થોડી પ્રવાહી દવા તેણે એક પ્યાલામાં કાઢી. પછી તે ખંડેરાવના

તરફ જોઈ બોલ્યો " તમે મને પકડવા માટે આવ્યા છો ? "

આ વખતે ભયને લીધે હાકતરનું જ્ઞાન ગુમ થઇ ગયેલું હતું; પરંતુ કેટલીક વારે તેને યાદ આવ્યું કે ખંડેરાવ પોલિસનો માણસ નથી, પણ માત્ર ખાનગી ડિટેકટીવ છે.

ખંડેરાવે તેને હાથમાં પ્યાલો લઈ ઉભેલો જોઇ પૂછ્યું:– " હાકતર ! શું એ શીશીમાં વિષ છે ? સાહેબ ! એ પ્રમાણે વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી કાંઈ લાભ નથી. આત્મહત્યા કરવાથી ઈશ્વરના અપરાધી થશો, અને ત્યાં પણ ન્યાયને માટે અપરાધી તરીકે ઉભા રહેવાનું થશે. "

" ચાલો ! હવે આપને શું શું કહેવાનું છે તે કહો ! " હાકતરે વિસ્મિત થતાં ખંડેરાવને પૂછ્યું.

" મારા કહેવાનો તમે બરાબર રીતે મર્મ સમજ્યા નથી. આપ ઝેર પીવાનો વિચાર જતો કરો; જીવતા હશો તો સૌ સારાં વાનાં થશે. ગ્લાસને એક બાજુપર મૂકી દેઇ અહિંયાં આવી બેસો. "

હાક્તર અડગપણે ઉભો હતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. ખરી રીતે તેણે ઝેરનો પ્યાલોજ તૈયાર કર્યો હતો. ફાંસીના લાકડે લટકવું પડે નહિ કે પોલિસ જીવતાં હાથમાં બેડી પહેરાવી કોર્ટના દરવાજા સુધી લઇ જવા પામે નહિ, એટલા માટે તેણે વખત આવતાં ઝેર લઇ મરવાનો નિશ્ચય પ્રથમથીજ કરી મૂકયો હતો. તેને દ્રઢપણે ઉભો રહેલો જોઇ ખંડેરાવે ફરીથી કહ્યું:–" તમને જેટલા મૂર્ખ ધારતો હતો તેથી પણ અધિક મૂર્ખ હો એમ હું આજે જોઉં છું. તમે જાણો છો કે હું

પોલિસનો માણુસ નથી, અને તમને હાથકડી કરી કેદ કરવા ધારૂં તો તે મારાથી કરી શકાય તેમ નથી."

આ વાત સાંભળતાની સાથેજ દાક્તરના હૃદયમાં ચૈતન્યનો સંચાર થયો. તેના અંતરમાં સાહસ આવતું જણાયું. તેણે જવાબ આપ્યો—"ત્યારે તમે શા માટે મારી પાસે આવ્યા છો?"

"અધિરા બનો નહિ! અહીંઆં આવી બેસો. હું તમને સઘળી હકીકત કહું છું."

દાકતરે તરતજ શીશી તથા ગ્લાસ આલમારીની ઉપર મૂકી દીધાં અને ખંડેરાવની સામે આવી ખુરશી ઉપર બેઠો.

ખંડેરાવે તેને પોતાની સામે આવીને બેઠેલો જોઈ ધીમે ધીમે કહ્યું:—"દાક્તર જ્યારે કોઈપણ મનુષ્ય બીજા માણુસની ગુપ્ત વાત જાણી જાય, અને જે માણુસની વાત જાણવામાં આવી હોય તેની પાસે અસંખ્ય દોલત હોય, તેમ જાણનારો માણુસ ગરીબ હોય, તો પોતાની વાત ગુપ્ત રખાવવા માટે શ્રીમંત માણુસે તેને માગે તેટલા પૈસા આપવા જોઇએ; જેથી તે જાણનારનું મોં બંધ થાય અને તેવી રીતે ઉપકારવશ થતાં કોઈપણ દિવસે તે ગુપ્ત વાત બ્હાર પાડે નહિ."

ખંડેરાવની વાત સાંભળી દાકતરના મનમાં કાંઇક આશા ઉત્પન્ન થઇ. તેના મનમાં પૈસા આપીને ખંડેરાવનું મોં બંધ કરવાનો વિચાર થયો. પરંતુ કેટલા પૈસા આપવા પડશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પ્હેલાં તો તેનું મન વિહ્વળ અને વિચલિત થયું હતું, પણ પાછળથી ખંડેરાવની પોતાનીજ

વાતથી તે બહુ વખત સુધી તેવી સ્થિતિમાં રહ્યું નહિ.

ખંડેરાવની વાત ઉપરથીજ તે એક વખત વિષ ખાવા તૈયાર થયો હતો, અને તેજ :ખંડેરાવની વાતથી પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ થયું હતું છતાં પોતાને બચાવનારનુંજ ખુન કરવાનો આ વખતે તેના મનમાં વિચાર આવ્યો.

"અંધકારમય રાત્રી છે, નિર્જન સ્થાન છે; નિર્જન ગૃહ છે પછી આ સ્થળે તેનું ખુન કરી દામોદરના જેવીજ અવસ્થા કરવામાં આવે તો કોઇ શું કરી શકે તેમ છે? તેને માટે કોઇને પણ વહેમ લાવવાનું કારણ મળશે નહિ."

એ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે ટેબલનું ખાનું જરા ખુલ્લું કર્યું અને તેની અંદર હાથ નાંખી પોતાની પિસ્તોલ હાથમાં લીધી

ખંડેરાવે તે જોઇ હાસ્ય કરતાં કહ્યું:–"દાકતર સાહેબ! હાથ જરા બહાર કાઢી લ્યો. આપ પિસ્તોલ ખોળો છો તે હું બરાબર સમજું છું. આપ પિસ્તોલ કાઢી મારા ઉપર તેનો બાર કરવા વિચાર રાખતા હશો; પરંતુ વિચારો તો ખરા કે આપના જેવા માણસ પાસે હું ખાલી હાથે આવ્યો હોઇશ ખરો કે? ખોટું કહેતો હોઉં તો આ જુઓ, મ્હારા હાથમાં શું છે? જુઓ મારી આંગળી પિસ્તોલના ઘોડા ઉપરજ રહેલી છે કે નહિ? મારાં નેત્રો આપના હૃદયનું લક્ષ્ય સ્થાન સાધીનેજ જોઇ રહ્યાં છે. આપ ધારશો કે ઉઠીને આઘો પાછો થઇ જઇશ, પરંતુ યાદ રાખજો કે જરા આઘાપાછા થયા કે તરતજ ઘોડો દાબીશ. જ્યાં સુધી તમે હાલશો ચાલશો નહિ, ત્યાં સુધી કાંઇપણ કરવામાં આવશે નહિ મહેરબાની

કરી હાથ બ્હાર કાઢો અને ટેબલનું ખાનું હતું તેમ બંધ કરો. એમ કરવાથી બહુ ઠીક રહેશે.

દાક્તરે કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. ખંડેરાવે કહ્યું:– "સાહેબ! આપ જાણો છો કે નરોતમદાસને શોધી બહાર લાવવા માટેજ હું નિમાયો છું. હવે આપજ કહો કે હું નરોતમદાસને શોધી બહાર લાવી શકું કે નહિ?"

ખંડેરાવ પોતાના મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો, કે અવશ્ય દાક્તર નરોતમદાસના અદ્રશ્ય થવાના સંબંધમાં કાંઇ પણ હકીકત જાણતો હોવોજ જોઇએ; પરંતુ એટલે સુધી જાણતો હશે તે કાંઇ પણ સમજાયું નહિ.

તેણે દાકતરને મૌન્ય ધારણ કરી બેસી રહેલો જોઇ ફરીથી કહ્યું:–"દાકતર! તમે ગમે તે કરશો, છતાં હું તો નરોતમદાસને શોધી કાઢીશજ. જો કે તમે કાંઇપણ વાત જણાવતા નથી, પરંતુ મને તે સંબંધમાં બહુ હકીકત મળી છે. તમે કાંઇજ જવાબ આપતા નથી તેથી એમ સમજાય છે કે તમે તેને ફરીથી જોવા માગતા નથી ખરૂંને? મણિબાઈના સંબંધની વાત બહાર આવે એ પણ આપ ચ્હાતા નથી ખરૂંને? ચાલો! હવે કામની વાત થવા દો. તમે કેટલા પૈસા આપી શકો તેમ છો, તે જણાવશો?"

દાકતરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો, કે કોઇ પણ રીતે આને પાસેના [illegible]ામાં લઇ જવો જોઇએ. તે સિવાય કાંઇપણ બની શકે તેમ નથી, પરંતુ તે બને કેવી રીતે?

પોતે નીચી ગરદન કરી બહુજ વિચાર કર્યો, છતાં

કાંઇ પણ ઉપાય હાથ લાગ્યો નહિ. હવે કાંઈપણ ઉપાય સાધવો એમ સમજી ડાક્તરે કહ્યું:–" વિચાર કરીને તમારી વાતનો સ્વિકાર કરીશ. તમે જે કાંઇ વાત કહોછો તેમાંનું કાંઇક છે તો ખરૂંજ."

" તર્ક વિતર્કની વાત છોડી દ્યો, કામની વાત કરો.

" તેમ કરવામાં આવશે."

" ત્યારે કહો શું આપવા કબુલાત આંપો છો ?"

" તમારી શું મરજી છે ?"

" મને તો બહુ પૈસાની ઇચ્છા છે, પરંતુ એ વાત કહેવી ઠીક નથી. તમારૂં રક્ષણ કરવા જતાં :મારે વિપત્તિમાં આવવું પડે તેમ છે. તમે બુદ્ધિમાન છો, સઘળું સમજો છો, મારી શું ઇચ્છા છે તે તમે બરાબર રીતે જાણો છો. ઠીક ! પરંતુ એ બાબતમાં લખવા લખાવવાનું કે કર કબુલાત તો હોયજ નહિ; તેમ ઓછાવત્તા કરી આંકડો મૂકવાનો પણ હોય નહિ. તમે એ પણ સમજો છો કે મોહું બંધ કરી વાત બ્હાર જતી અટકાવવામાં નહિ આવે તો તમારૂં શું થશે ! એ સંબંધમાં તમારે મને કાંઈપણ કહેવાનું રહેશેજ નહિ; મારૂં મન મનાવી લેશો તો પછી તમારે નિશ્ચિંત રહેવું કે કોઇ પણ પ્રકારનો તમને ભય આવશે નહિ, કેમ ખરૂં છેને ?"

" પરંતુ કેટલા પૈસા જોઇએ તે કહેશો ?"

" ગભરાઓ નહિ, તે પણ તમને કહું છું."

" તમે કહો તો સમજવામાં આવે."

" વીસ હજાર રૂપિઆ ! પૈ પણ ઓછી વત્તી નહિ."

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શઠં પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત.

હોઠ લબડતો ઉંટનો, તાકી રહે શિયાળ;
મન મનોર્થ મનમાં રહે, ઝૂલે અંતરીયાળ.

દાક્તર વીસ હજાર રૂપિઆની વાત સાંભળીને સ્તબ્ધજ બની ગયો. દામોદરે પણ તેટલીજ માગણી કરી હતી, તે તેને યાદ આવ્યું. તે પોતાના મનમાંજ કહેવા લાગ્યો:–"વીસ હજાર રૂપિઆ! વીસ હજાર રૂપિઆ તે કાંઇ રસ્તામાં પડ્યા છે?"

પોતાને આ માણસ પકડવા માટે આવેલો હશે, એમ ફરી દાક્તરના મનમાં આવવાથી તે પાછો વિહ્‌વળ બની ગયો; પરંતુ જ્યારે તેને યાદ આવ્યું કે ખંડેરાવ પોલિસનો માણસ નથી, તેમજ પોતાને પકડવાની તેને કાંઇ પણ સત્તા નથી, ત્યારે તેને શાંતતા વળી. કોઇ પણ પ્રકારે થોડા ઘણા પૈસા આપીને તેનું મોં બંધ કરી લેઇશું પછી ભય રાખવાનું કારણ શું છે?"

તરતજ દાક્તરનો વિચાર ફરી ગયો, અને દ્રઢ બન્યો. તેણે ખંડેરાવની હત્યા કરવાનું કામ માંડી વાળ્યું. તે પોતાના મનમાંને મનમાંજ આનંદ પામી બોલવા લાગ્યો:–"ખંડેરાવને જે મ્હારી કેટલીક હકીકત સામાન્ય રીતે માલમ પડી છે, એ મારી પોતાનીજ મૂર્ખતાનું કારણ છે. ભય પામીને મેં

આપની વાત તેને જણાવી દીધી નહિ તો મારા ધારવા પ્રમાણે તે સઘળી હકીકત બરાબર રીતે જાણતો હોવો ન જોઇએ. કોઈ પણ રીતે ધાક આપી પૈસા પડાવવાના વિચારથી તે આવેલો હોવો જોઇએ. પોતાની સાથે મણિબાઇનો આડો વ્યવહાર હતો, એ વાત મણિબાઇ સિવાય કોઈ જાણતુ ન હતું. મણિબાઇ જીવતી નથી એટલે એ વાત કોઇના પણ જાણવામાં આવે તેમ નથી. મેં પોતે કોઇ પણ વખતે મણિબાઇને એક કાગળનો ટુકડો સુદ્ધાં લખ્યો નથી, કે જે પત્ર જોઇને કોઇને કાંઇ પણ સંદેહ લાવવાનું કારણ મળે અગર અમારા બન્નેમાં ચાલતો વ્યવહાર જાણવા પામે. ત્યારે ખંડેરાવે આ સઘળી હકીકત કેવી રીતે જાણી ? એ જણાતો તો બહાદુર છે. મેં એને જોકે સહજ વાતમાં બનાવ્યો છે ખરો, પરંતુ એક વખત એટલું પણ જાણી લેવું જોઇએ કે તે કેટલી હકીકત જાણે છે. અવશ્ય પરિક્ષા કરી લેવી તો જોઈએજ ! એમ કરવાથી એની વિદ્યાની અને બુદ્ધિની પણ પરિક્ષા કરવાનો ઉત્તમ તક મળશે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી ડાકતરે ખંડેરાવને કહ્યું:—“ રાવ ! આપે જે જે પ્રમાણો આપ્યાં. તે મારા ધારવા પ્રમાણે મેં મણિબાઇને લખેલા કાગળ પત્રો ઉપરથી મેળવેલાં હોય તેમ જણાય છે ? ”

ખંડેરાવ બહુ ચાલાક હોવા છતાં આ વખતે ડાકતરના ફંદામાં ફસાયો. તેણે જવાબ આપ્યો:—“ ખરી વાત છે. તે ઉપરથીજ મેં સઘળી હકીકત મેળવી છે. એક પણ પત્ર વાંચ્યા સિવાય બાકી મૂક્યો નથી. ”

ડાકતર જવાબ મળતાંની સાથેજ પોતાના મનમાં હસ્યો. તેના મનમાં ભરાયેલો સઘળો ભય જતો રહ્યો. આ વખતે તે પોતાના મનમાં બહુજ ખુશી થયો હતો, છતાં પ્હેલાં જેવી રીતે ભયથી કંપીત સ્વરે જવાબ આપતો હતો, તેવીજ રીતે ભયથી કંપતો હોય તેવો ખોટો ભાવ દેખાડતાં કહેવા લાગ્યો:-"તેથી એમ જણાય છે કે પોલિસે જે બાબતમાં પોતાનું લક્ષ્ય દોર્યું ન્હોતું તે બાબતમાં આપે પુરતું લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે. મણિબાઇના મુખ પર એક ન્હાનો છરાનો ઘા પણ કરવામાં આવ્યો હતો કેમ ખરૂંને?"

ખંડેરાવ ફરીથી પણ ડાકતરની જાળમાં ફસાયો. તેણે જવાબ આપ્યો:-"હા! તે સંબંધમાં પણ કેટલુંક મારા જાણવામાં આવ્યું છે."

ડાકતર અધિકતર આનંદમાં. આવ્યો. તેના અંતરમાં નિશ્ચય થયો કે, "ચોક્કસ ખંડેરાવ ખોટોજ દમ ભીડે છે, અને મને ધાપ આપે છે."

ડાકતરના ઘરમાં હમ્મેશાં દારૂના શીશાઓ પડયાજ રહેતા હતા. તેણે આલમારી ઉપરથી એકસ ઓ નંબર ૧ ની બોટલ અને ગ્લાસ બ્હાર કાઢયાં, અને ખંડેરાવને કહ્યું:- "ચાલો! અત્યાર સુધી તો આપણે કામની વાતો કરી, હવે કાંઈક આનંદની વાતો કરીએ."

ખંડેરાવ શત્રુની સાથે કોઈપણ દિવસ મદિરાપાન કરતો નહિ તેમજ તેના મનમાં ખાત્રી થઇ હતી કે "ડાકતર દારૂની સાથે કાંઇ પણ દવા મેળવવા માગે છે." તેથી તેણે જવાબ

આવ્યો:-"મારાથી એ બધી પી શકાશે નહિ."

"ઠીક!" એમ કહી ડાક્તરે પ્યાલામાં કાઢેલી બ્રાન્ડી પોતેજ ઉડાવી દીધી અને પાછો ખુરસી ઉપર બેસીને ખંડેરાવને કહેવા લાગ્યો:-"રાવ! આપને ખરૂ કહું છું કે એટલા બધા રોકડ રૂપિઆ હું ઘર આગળ કદી પણ રાખતો નથી!"

"હું પણ તેતો સમજું છું."

"બેંકમાંથી મારે તે મંગાવવા પડશે."

"કેટલો વખત લાગશે?"

"જુઓ! આજે તો અત્યારે વખત નથી; કાલે આજ વખતે આપ આવશો તો અવસ્ય આપના કહેવા મુજબ વ્યવસ્થા થઇ જશે."

"બહુ સારૂં."

ખંડેરાવ હવે પૈસા મળશે, એમ સમજી પોતાના મનમાં ને મનમાં આનંદ પામવા લાગ્યો. "એમાં શું? જ્યાં ત્યાં તો ફકત આડી રાત છે; કાલે આ સમયે તો આપણે વીસ હજારના માલિક બની જઇશું. પછી શું?" આમ વિચાર કરવા લાગ્યો.

ડાકતરે ખંડેરાવને ઠંડા પાડવા આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:-"જુઓ સાહેબ! આજે જે વાત આપણા બેમાં થઇ તે થઈ, હવે કોઇની પાસે પણ આ વાત જવી ના જોઇએ અને તેટલા માટેજ હું આપને વીસ હજાર રૂપીયા આપવા તૈયાર થાઉંછું."

"એ બાબતમાં આપે ફીકર રાખવી નહિ. કાંઈ પણ

વાત બહાર પડશે નહિ.”

“કાલે આ વખતે આપ આવશો, ત્યાર પછી આ જીવનમાં આપણે એકમેકને ફરીથી મળવાનું થશે નહિ.”

“ખરી વાત છે ડાક્તર! જો કે વાત સારી નથી તે હું જાણું છું, અને તેટલા માટેજ આપને બચાવવા મેં આ યુક્તિ શોધી કાઢી છે.”

“આપની વાત સત્ય છે, આપ ખરૂં કહો છો.”

“ઠીક! ત્યારે હવે આપનું કહેવું સ્વિકારી મારે કામ તો આજથી માંડી વાળવુંને?”

“હા. હા! આપે તેમ કરવુંજ.”

ખંડેરાવ ઉઠતાં ઉઠતાં બોલ્યો:—“ત્યારે કાલે આજ વખતે આવુંને?”

“ભલે! ભલે! ખુશીથી પધારજો.”

ખંડેરાવના ગયા પછી ડાકતર ગોકળદાસ તે ઓરડામાંથી બહાર નિકળી પોતાને કામે લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સમાનાચરણ.

સાપ ઘરે જઈ સાપ નવ, પામે કદી સન્માન;
જીભ ચાટી પાછો વળે, મૂકી ગર્વ ગૂમાન.

હરકીસનદાસ નામે એક વ્યક્તિની સાથે ડાક્તર ગોકળદાસને બહુજ સારો સંબંધ હતો; તે એક નાટક કંપનીનો

મેનેજર હતો. ડાકતર અને કવિ તરીકે ઓળખાતા ગોકળદાસનાં ગુપ્ત ચરિત્રોથી તે બરાબર રીતે જાણીતો નહિ હોવાથી તેના સ્નેહમાં પડયો હતો. દાક્તરને તે એક સદ્‌ગૃહસ્થ તથા બહુજ સારો લેખક સમજતો હતો. પોતાની કંપનીમાં નાટકો સુધરાવવા માટે તથા નવાં લખાવવા માટે દાકતરને તે વારંવાર બોલાવતો હતો, અને હમેશાં દાકતરનો સારો આદર સત્કાર કરતો હતો. સારાં નાટકના લેખકોના લેખો મોંઘા પડવાથી માનને માટે મરી મથનારા, ચ્હા પાણીના શોખીન, સોડા લેમનના ઉપાસક, આઇસક્રીમના અધિક વિલાસી, અને મિથ્યા માનથી ફુલાનારા તથા ઉપર ઉપરથી અધિક સદ્‌ગુણશાળી જણાતા મી. ગોકળદાસ દાકતર સાથે તેને કામ લેવામાં બહુજ સારી સરલતા થઇ પડી હતી.

વિશેષમાં દાકતર દવાઓનું કામ પણ જાણતો હોવાથી જોઇતી દવા પણ મળતી, તેથી તે તેની સાથે બહુજ સારો સ્નેહ બતાવતો હતો. પોતે એક વખત મહાન રોગનો ભોગ થઇ પડયો હતો, તે સમયે દાકતર ગોકળદાસે તેને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવ્યો હતો, તેને અનુસરી :હરકીસનદાસ દાકતરનો બહુજ ઉપકારી બન્યો હતો.

દાકતર ગોકળદાસ આજે તેની નાટક કંપનીમાં નાટક સુધારવાના બ્હાને જવા નિકળ્યો હતો. ત્યાં સમય જોઇ દાકતરે પોતાના કાર્યમાં સ્હાયક તરીકે હરકીસનદાસને હથીયાર તરીકે વાપરવાનો વિચાર કર્યો હતો, તેથીજ તે નાટક કંપનીના થીએટરમાં ખોટું બહાનું કાઢી આવ્યો હતો.

ડાક્તરને આવેલો જોતાંજ હરકીસનદાસે તેને આવકાર આપતાં કહ્યું:–" પધારો, કવિરાજ ! આજે ધનભાગ્ય કે આપ આપો આપ ઓળગ કર્યા સિવાય પધાર્યા ? ડાકતર ! બહુ દિવસે અમારી બળીયાકાકાની ઓળગો સફળ થઇ લાગે છે. કહો સાહેબ ! કેમ છે ? તબીયત તો મઝામાં છેને ?"

ડાકતરઃ–" મી. હરકીશનદાસ ! આજે આપનું એક અગત્યનું કામ હોવાથી અત્રે આવ્યો છું."

" બોલો સાહેબ ! એવું તે શું કાર્ય છે કે આપ આટલા બધા અધિરા બની બોલો છો ?"

" કામ તો જુજ જેવું છે. આપણે ત્યાં પોલિસ ઇન્સ્પેકટરનો ડ્રેસ છેને ?"

" હાજી ! કહો આપને તે મ્હેરી ઇન્સ્પેકટર બનવાનો વિચાર છે ?"

" નહિ નહિ ! આજે ઘર આગળ એક નાટક ભજવવાનું નક્કી કર્યુ છે, તેમાં આપની પાસેજ એક પાર્ટ ભજવાવવાનો પ્રોગ્રામ રાખેલો છે."

" મારી પાસેજ ?"

" હાજી ! બહુ દીવસ આપની સેવા બજાવી છે, તો આજે આપનો વારો આવ્યો છે."

" એવું શું કાર્ય છે, કે મારે તે ભાગ ભજવવાનો છે ?"

" જુઓ ! આપ તો મ્હારા સ્નેહી છો, વળી આપણું અંતર જુદાં નથી, એટલે આપને જણાવવાને હરકત નથી. એક માણસ આવી ખાલી મને હંમેશાં સતાવે છે, અને કહે

છે કે તમે નરોતમદાસની સ્ત્રી મણિબાઇને મારી નાંખી છે માટે જો વીસ હજાર રૂપિઆ આપો તો, કોઇને પણ જણાવું નહિ. હું તેના કહેવા મુજબ વર્તુ નહિ તો પોલિસને જણાવી દેવાની તે ધમકી બતાવે છે.”

“ એવો બદમાસ માણુસ છે ? ”

“દુનિયામાં દુષ્ટ લોકો કાંઈ ઓછા છે ? એ માણુસને જરા દમ બતાવવાને માટેજ આપની પાસે આવ્યો છું. જો કે પોલિસને જણાવવામાં કેવી હરકત આવી પડે છે, તે તમે બરાબર રીતે સમજો છો. મ્હારા કરતાં આપ તેના ઓછા અનુભવી નથી. તેટલા માટે જો તમે પોતેજ પોલિસ ઇન્સ્પેકટરનો ડ્રેસ લઈ મારા ઘર આગળ આવો, અને તે પહેરી પાંચ મિનિટ ઉભા રહો તો, આપને જોતાંજ એ માણુસ ભય પામશે, અને છ પાંચ ગણી જશે. પછી કોઇ પણ દિવસ સતાવવાનું ભૂલી જશે. ”

“ ઠીક ! મારે ત્યાં આવી શું કરવું પડશે તે જણાવો.”

“ આપને કાંઈ પણ કરવાનું નથી. કેવળ ઇન્સ્પેકટરનો પોશાક લઇ મારે ત્યાં આવવું; ફક્ત ત્યાં આગળ તે પ્હેરીને બેસવાથીજ કાર્ય સિદ્ધ થશે ! ”

હરકીસનદાસ:—“ ઠીક મઝા આવશે ! શું થાય છે તે જોઇએ છીયે. આપે મારો પ્રાણુ બચાવ્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ કંપનીને પણ વારંવાર નાટક સુધારી આપી તથા નવાં લખી આપી મદદ કરી છે એટલે કામ કર્યા સિવાય છુટકો નથી; નહિ તો અમે વાણીયા કોઇનું પણ આવું કામ કર-

વાનું કબુલ કરીયે નહિ. જાઓ! અવશ્ય હું કાલે આવીશ. એના તે શા ભાર છે કે આપને સતાવે?"

"ત્યારે તો ઠીક! મારા મનમાં હતું કે વખતે આપ આનાકાની કરશો."

"નહિ નહિ! એમાં તો શું મ્હોટું કામ હતું, કે આનાકાની કરૂં! જરૂર આવીશ."

"ત્યારે હું જાઉં છું. જુઓ આપનો સંપૂર્ણ ભરોંસો છે."

"હા! હા! જરૂર આવીશ."

હરકીસનદાસે કબુલાત આપવાથી દાક્તર ઘર તરફ વિદાય થયો. ચતુર ચૂડામણિ ખંડેરાવને મહાત્ કરાશે, એમ સમજી તેનું હૃદય આનંદથી અત્યંત પ્રફૂલ્લીત બનવા લાગ્યું. રસ્તે ચાલતાં મનમાંને મનમાંજ તે એક ગઝલ લલકારવા લાગ્યો:—

અમે શયતાનના સાથી, સતાવે કો શક અમને;
નથી કો જગતમાં જન્મ્યો, ડરાવી દે દગો અમને. અમે૦
જગતમાં જે અકલમંદો, કહેવાયે કવિ ત્હેમાં;
અકલમંદી મહી મ્હોટા, કરે શું કોઇરે અમને. અમે૦
સૃગાલો ચાર પગવાળાં, પશુમાં ધૂર્ત લેખાયે;
કુટીલ કાગડા કેરી, પંખીમાં ગણના થાયે. અમે૦
મનુષ્યમાં નાપીકો ધૂર્ત, ધીમાનોમાં અમે મ્હોટા;
કવિ કહેવાયએ મ્હોટા, અન્ય જગમાં નથી જોતા. અમે૦

"બસ! ભેડો પાર! હવે ખંડેરાવ શું કરનાર છે? એ લુચ્ચો છે તો હું લુચ્ચાનો સરદાર છું. એના જેવાને પાણી પીતા કરતાં શું વાર છે?"

આ પ્રમાણે મનની મસ્તીમાં મ્હાલતો, તરંગોના તાનમાં ચાલતો ડાકતર પોતાને દવાખાને આવી પહોંચ્યો.

સાયંકાળનો સમય થવાની સાથેજ હરકીસનદાસ પોલિસ ઈન્સ્પેકટરનો પોશાક લઇ દાકતરને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. દાકતરે હરખાતાં હરખાતાં કહ્યું:–" પધારો સાહેબ! બહુજ તસ્દી આપી છે. બરાબર સમયેજ આવી પહોંચ્યા છો. આપના નામની માળાજ આ જીંહ્વા જપતી હતી."

" આપને કહેલુંજ હતું કે હું અવસ્ય આવીશ. પછી શા માટે અધિરતા રાખવી જોઇએ?"

" એ તો કુદરતી થયાજ કરે છે. જુઓ સાહેબ! હવે તેને આવવાનો સમય થયો છે. આપ ડ્રેસ પ્હેરી તૈયાર થઈ બેસો."

" શું તે હમણાંજ આવનાર છે?"

" હા, હા! તેને આવવાનો સમય થઈ ગયો છે."

" ત્યારે મને પણ શું વાર છે? આ ડ્રેસ તૈયાર છે. પ્હેરી લઉં તેટલીજ વાર છે." હરકીસનદાસે પોતાનો માથાનો ડબો હેઠે ઉતાર્યો. કોટને કાઢી નાંખી એક બાજુ પર ફેંકયો, અને પાસેનો પોલિસ ઇન્સ્પેકટરનો ડ્રેસ પ્હેરી લીધો. પછી ઘરની અંદરની બાજુએ જઇ બેઠો. એટલામાં નોકરે આવી દાકતરને જણાવ્યું:–" સાહેબ! કાલવાળો માણસ આવ્યો છે."

" તેમને અહીં બોલાવી લાવ,"

" મેં તો તેમને ના કહી હતી! અને–"

"ચૂપ કર, જો તે આવે છે."

ખંડેરાવે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરતજ ડાકતરે ઇશારો કરવાથી હરકીસનદાસે જઇને પેસવાના દ્વારને સાંકળ મારી.

ખંડેરાવ ઘરમાં આવ્યો; પણ પોલિસના ઇન્સ્પેક્ટરને જોઇને તેના મનમાં ત્રાસ પડયો. તરતજ તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે ડાકતરે મને ફસાવવાનો ઉપાય સાધ્યો છે.

ખંડેરાવને પાસે આવેલો જોઈ ડાકતરે જરા અકડાઇને કહ્યું:–"પધારો ખંડેરાવ સાહેબ! આવો. આવો. કાલે તો આવતાની સાથેજ આસન ગ્રહણ કર્યું હતું, અને આજે કેમ કાંઈ ચિંતાતુર જણાઓ છો?"

ડાકતરના કહેવાનો કાંઈ પણ ઉત્તર ખંડેરાવે આપ્યો નહિ. તેનો પગ આગળ ઉપડયો નહિ. શું જવાબ આપવો તે સૂઝયું નહિ. તેનો કંઠ સૂકાઇ ગયો. તેણે ભયગ્રસ્ત સ્વરે પૂછયું:–"આ શું? એઓ કેમ આવ્યા છે?"

"ડાક્તર આપની સાથેની વાતમાં એમને હાજર રાખવાથી બહુ લાભ થશે, એમ ધારી એમને બોલાવવામાં આવેલા છે. કાલે આપેજ મણિબાઈના મરણના સંબંધમાં મને ખોટી હકીકત સમજાવી ભય બતાવ્યો હતો અને મારી પાસેથી વીસ હજાર રૂપિઆ પડાવવાનો પેંતરો રચ્યો હતો કેમ ખરૂંને? આપ ગઈ કાલ આજ વખતે મને કહેતા હતા, કે મેં મણિબાઇને જે સઘળા કાગળો લખ્યા છે, તે આપે મેળવ્યા છે, પણ મહેરબાન! હું તો તેજ વખતે સમજયો હતો કે તે વાત તદ્દન ખોટી છે. આપ તદ્દન જુઠું જણાવતા હતા."

ખંડેરાવ ઉંચું જોઇ શકયો નહિ. સહજ પણ ઉત્તર આપવાની તેનામાં શકિત રહી નહિ.

દાકત્તરે આગળ ચલાવ્યું.–" રાવ ! આપના ગયા પછી મેં સઘળી હકીકત પોલિસને જણાવી છે. મણીબાઇની ગરદન પર છરાને ઘા હતો, તે વાત પણ ખોટી છે. મહેરબાન ! આપ જાણી બૂઝીનેજ ખોટું બોલ્યા છો; જો સાચીજ વાત હોય તો, આ ઇન્સ્પેકટર સાહેબની સન્મુખ તે કહી બતાવો. ચાલો બોલો ! "

ખંડેરાવ આ વખતે પણ કાંઇ જવાબ વાળી શકયો નહિ. તેના મોંમાથી એક પણ શબ્દ બહાર નિકળી શકયો નહિ.

આ વખતે દાક્તર ગુસ્સે ભરાઇ ઉત્તેજીત સ્વરે કહેવા લાગ્યોઃ–" જો હીમ્મત હોય તો જણાવી દ્યો, "

હવે ખંડેરાવને ઉત્તર આપ્યા સિવાય ચાલ્યું નહિ, તેણે જવાબ આપ્યોઃ–" દાકતર સાહેબ ! આપ શું કહેવા માગો છો તે કાંઇ સમજી શકાતું નથી. મેં કયારે આપની પાસે એક પૈસાની પણ માગણી કરી હતી ? "

દાકતર મ્હોટેથી હસતાં હસતાં કહેવા લાગ્યોઃ–" ત્યારે કાલે આપ મહાશય શા માટે મારી પાસે આવેલા હતા ? વીસ હજાર રૂપિઆ મને દાન આપવા આવ્યા હશો કેમ ? "

ખંડેરાવે ગંભિરપણે જવાબ આપ્યોઃ–" આપે બોલાવવા માણુસ મોકલ્યું હતું, તેથીજ આવવાની જરૂર પડીહતી. "

દાકતરે મ્હોટેથી હાસ્ય કરતાં કહ્યું:–" ત્યારે તો એમજ કહોને કે મેંજ આપ મહાશયને એમ જણાવ્યું હતું, કે મેંજ

મણિભાઇનું ખૂન કરેલું છે.”

“હા ! તમેજ તે પ્રમાણે કહેલું હતું, અને અત્યારે પણ કહો છો. તમે પોતેજ મણિભાઇનું ખુન કરેલું છે.”

“એટલા માટેજ તમે નિશ્ચયપૂર્વક આ સંબંધમાં કેટલાંક પ્રમાણો એકઠાં કરેલાં છે. ખરૂં ?”

“હા !”

ડાક્તરે બનાવટી ઇન્સ્પેકટરને કહ્યું:–“ઇન્સ્પેકટર સાહેબ! આપ સઘળું સાંભળો છો, હવે પછી વિચાર કરવાને માટે આ સઘળું આપના કામમાં આવશે. આ પાગલે મને કહ્યું હતું કે તમે મણિભાઇને અનેક પત્રો લખેલા છે, અને તે સઘળા મેં મેળવ્યા છે. આ બદમાસે એમ પણ કહ્યું હતું કે તમે મણિભાઇના ગળાપર છરાનો ઘા કર્યો છે.”

ખંડેરાવ બરાબર રીતે સમજી ગયો કે, મને પોતાની જાળમાં ફસાવવાને માટેજ આ વખતે ડાક્તરે કાગળોની અને છરો મારવાની વાત ખોટી રીતે જણાવી હતી. આજે મને પકડાવવાના વિચારથીજ આને બોલાવ્યો છે. આમ પકડાતાં કેટલીક વખત જેલમાં સડવું પડશે. “કેવું ભયાનક ! આ દુરાત્મા હમણાંજ મને પોતાના હાથમાં લેશે.” ખંડેરાવનો કંઠ આ સઘળી વાતનું સ્મર્ણ થતાની સાથેજ રૂંધાઇ ગયો.

ડાકતરે રોષ સ્વરે ઇન્સ્પેકટરને કહ્યું:–“આ નરાધમ મને ભય બતાવીને વીસ હજાર રૂપિઆ પડાવવા માગતો હતો. કેવળ મારી વાત ઉપરથીજ તે મને ફસાવવા માગતો હતો. ગમે તેમ થાય તથાપિ આ દુરાત્માને છોડવો યોગ્ય

[illegible]. હવે તે મારા ઉપરથી એ બોજો ઉઠાવી અને બીજા ઉપરજ ફેંકશે અને તેને ફસાવવાની યુક્તિ રચશે, માટે તેને તેના ગુન્હાની શિક્ષા અપાવ્યા સિવાય આપે છોડવો નહિ જોઇએ."

ખંડેરાવે કંપીત સ્વરે દાકતરને ઉદ્દેશી કહ્યું:—"દાકતર! દાકતર! તમે શું કરવા ચાહો છો?"

"હું જે કરવા ચાહું છું, તે હમણાંજ જણાશે."

"દાકતર! મારા ઉપર દયા કરો."

"તારા ઉપર દયા! ના! ના! તેમ નહિ બને."

"દાકતર! હું મારે ઘેર ચાલ્યો જાઉં છું, હવે કદી પણ આવું કામ નહિ કરૂં. માફ કરો, મારે બૈરી છોકરાં છે. જો હું જેલમાં જઇશ તો તેઓ ભૂખે મરશે, તેનો વિચાર કરો, તેમના ઉપર દયા લાવો."

"દયા! તારા જેવા ઉપર દયા કેવી?"

ખંડેરાવે બહુજ કરગરીને કહ્યું:—"મને છોડી દ્યો સાહેબ! હવે કોઇ પણ વખતે હું આવું કામ કરીશ નહિ, આપના સોગન લઇને સાચું જણાવું છું. મને માફ કરો, દયા કરો."

"ત્યારે તું કબુલ કર કે, તેં જે કાંઇ કહેલું હતું તે સાચું નહિ પણ જૂઠુંજ હતું."

"હા! હા! મેં સઘળું ખોટુંજ જણાવેલું હતું એમ કબુલ કરૂં છું; મારા ઉપર દયા લાવી મને જવા દ્યો."

દાકતરે ઇન્સ્પેકટરને વિનંતિ કરતો હોય તેમ

જણાવ્યું:—" સાહેબ! લખી આપે તો તેને મૂક્ત કરવો એવી મારી મરજી છે."

બનાવટી ઇન્સ્પેકટર હરકીસનદાસે ગંભીર બની કહ્યું:— "ના! ના! તો પણ હજી બહુ સખ્ત સજા થવાની જરૂર છે."

દાકતરે ઉત્તર આપ્યો:—" ગમે તેમ કરીને આટલું તો મ્હારૂં માનવુંજ પડશે." દાકતરે ખંડેરાવને કહ્યું:— "ચાલ! આની અંદર જે પ્રમાણે કહેવામાં આવે તે પ્રમાણે લખી આપ."

કોઇ પણ રીતે આ વખતે બચી જવાને માટે ખંડેરાવ પોતાના મનમાં ચિંતા કરી રહ્યો હતો, તેથી તેણે કાંઇ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં દાકતરે જે કાંઇ કહ્યું તે સઘળું લખી આપ્યું. તેનીચે પ્રમાણે હતું:—

"મેં દાકતર ગોકળદાસ ઉપર મણિબાઇના ખૂનનો ખોટો અપવાદ મૂકી ભય બતાવી પૈસા કઢાવવા માટે જે કાંઇ હીલચાલ કરેલી હતી, તથા હું જે કાંઇ બોલ્યો હતો, તે બધી વાતો કેવળ ખોટીજ ઉભી કરવામાં આવેલી હતી, તે માટે હું પૂરેપૂરો પસ્તાવો કરૂં છું, અને કદાપિ પણ એ પ્રમાણે હવે પછી કરીશ નહિ. દાકતરે દયા લાવી મને છોડી દીધો છે."

ખંડેરાવે ધ્રુજતા હાથે કલમ પકડી પોતાની સહી તથા દસ્કત કર્યા. દાકતરે તરતજ હરકીસનદાસને ઇશારત કરી એટલે ઘરનાં બંધ કરેલાં દ્વાર તેણે ઉઘાડી નાંખ્યાં. ખંડેરાવ

લથડીઆં ખાતો ઉંચે શ્વાસે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો. તે ઘરમાંથી બ્હાર નિકળ્યો છે કે નહિ તે તપાસવાને માટે ડાકતર બારણા સુધી તેની પાછળ પાછળ ગયો.

ત્યાર પછી પાછા આવી તેણે હરકીસનદાસને કહ્યું:- "જોયું શેઠજી! સઘળા બદમાસોને આવીજ રીતે આપણે ત્યાં સિધા કરવામાં આવે છે."

હરકીસનદાસે હસતાં હસતાં જણાવ્યું:-"ડાકતર! તમારી બુદ્ધિ બહુજ પ્રસંશનિય છે. પોલિસના હાથમાં જો આ વાત મૂકવામાં આવી હોત તો, બહુજ ઘોટાળો થઇ જવાનો સંભવ હતો."

"એટલા માટેજ મેં તેમને ખબર આપી ન્હોતી."

એ પ્રમાણે વાત કરી બન્ને જણા ઘરની અંદરથી બ્હાર નિકળ્યા; ખંડેરાવે ડાકતરના મકાનથી કેટલેક દૂર આવી દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકયો અને બોલ્યો:-"કદી નહિને આજેજ હું તારા હાથમાં સપડાઇ ગયો. તું પણ બહુ ચાલાક છે. મેં પણ મૂર્ખની માફકજ તારી ચીઠ્ઠીઓની અને ગરદન પર છરો બેસાડવાની વાતમાં વિશ્વાસ કર્યો. ઠીક છે બચ્ચાજી આજે હું ઠગાયો છું, પણ તેનો બદલો લીધા સિવાય કદી પણ રહેનાર નથી! તેમ ના કરૂં તો મારૂં નામ ખંડેરાવ નહિ."

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અનિવાર્ય આફત.

પૈસાના પૂજારીઓ, કરે ન કો વિશ્વાસ;
રખે લઈ નાશી જશે, સદા હૃદય એ ત્રાસ.

દામોદર ડાકતર ગોકળદાસના મકાનમાં ગયો, તે વખતથીજ લાલદાસ તેની બ્હાર આવવાની રાહ જોતો પોળની બ્હાર બેઠો હતો. બહુ વખત વ્યતિત થયો, છતાં દામોદર બ્હાર આવ્યો નહિ.

લાલદાસે પોળની બહાર રહ્યાં રહ્યાં ડાકતરના ઘરના આગલા દ્વાર ઉપર બારીકાઇથી નજર રાખી હતી કેમકે તેને દામોદરનો જેવો જોઇએ તેવો વિશ્વાસ નહોતો. તેને પાકકો વ્હેમ હતો, કે વખતે તેને પૈસા મળતાં તે પલાયન કરી જશે. પૈસાનો તે એવો તો પૂજારી હતો કે, તે કોઇનો પણ નાણાંના સંબંધમાં ભરોંસો કરતો નહિ અને તેટલા માટેજ વખતે પૈસા લઇ દામોદર નાસી ના જાય તેની પુરતી તપાસ રાખતો બેઠો હતો. અદ્યાપિ સુધી દામોદર ડાકતરના ઘરની બ્હાર આવ્યો નહિ, ત્યારે તેના મનમાં વ્હેમનો વધારો થયો.

આમ ચાર પાંચ કલાકો વહી ગયા. આખરે રાત્રીનું અંધારૂં થયું, તો પણ દામોદર બ્હાર આવ્યો નહિ, તેથી ભયને લીધે લાલદાસનું હૃદય કંપવા લાગ્યું.

દામોદરનું શું થયું હશે તેજ ચિંતા તેના મનમાં થયા કરતી હતી. જો તે પોલિસના હાથમાં પકડાયો હોત, તો તેને આટલી બધી ચિંતા થાત નહિ, તેમ ડર પણ લાગત નહિ; પરંતુ દાકતરના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો છે, અને બ્હાર કેમ ના આવ્યો? તેનું શું થયું હશે? એજ વિચારોમાં લાલદાસ ગુંચવાયો.

તે એક કલાક વધારે દાકતરના ઘર સામી નજર રાખી ઉભો રહ્યો પણ કોઇ બહાર આવ્યું નહિ. પળે પળે તેની અધિરાઈ વધતી ચાલી. હવે વધારે વખત બેસી રહેવું તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ તેથી તે દાકતરના ઘરની સમિપમાં આવ્યો. તેણે દાકતરને ઘરની અંદરથી બ્હાર જતાં જોયો હતો, જેથી ક્ષણે ક્ષણે તેનો ભય અધિકાધિક વધતો ચાલ્યો.

તે ઘણા વખત સુધી આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. આખરે હીમ્મત ધારણ કરી તેણે દાકતરના ઘરનાં બારણાં ખખડાવ્યાં એટલે નોકરે આવી બારણું ઉઘાડયું. નોકરને જોઇ લાલદાસે પૂછયું:–" મારો એક સ્નેહિ સંધ્યાકાળ પહેલાં દાક્તરની પાસે આવેલો હતો ને?"

નોકરે ભ્રકુટી ચડાવી જવાબ આપ્યો:–" જો સંધ્યાકાળ પહેલાં આવ્યો હશે, તો કયારનોએ તે ઘેર ગયો હશે!"

લાલદાસે વ્યગ્ર ચિત્તે તેને ફરીથી પૂછયું:–" તે અહિં આવ્યો છે ત્યારથી હું બ્હાર ઉભો ઉભો તેની રાહ જોયા કરૂંછું. તે આ ઘરની અંદર છે, પરંતુ બ્હાર આવ્યો નથી."

નોકરે નરમાસથી કહ્યું:–" સાંજના સમયે એક લાંબો

માણુસ દાકતરની પાસે આવેલો હતો, તે વાત સાચી છે, અને તે દાકતરને મળ્યો પણ હતો."

"તમે બરાબર તે વાત જાણો છો?"

"હા! હું તે બરાબર રીતે જાણું છું. હું તેને દાકતરના દિવાનખાનાની અંદર લઇ ગયો હતો."

"ત્યાર પછી?"

"હું સત્ય કહું છું કે તે પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો છે."

"નહિ! હું બ્હારજ ઉભેલો છું. તેને મેં બ્હાર નિકળતાં જોયોજ નથી."

"ગાંડા જેવા છો! અત્યાર સુધી અહિંયાં તે શું કરતો હશે? દાકતર સુદ્ધાંત પણ બ્હાર ગયેલા છે."

"નહિ! તેઓ આ બારણેથી બ્હાર નિકળ્યા નથી."

"ત્યારે શું તેઓ પેલી બાજુનું બારણુ ઉઘાડીને બ્હાર નિકળ્યા હશે?"

"ત્યારે તો બીજુ એક બારણું છે એમ કહોને?"

"હા!"

"ઠીક!"

"અવસ્ય ધાપ મારવાને ઇરાદેજ દામોદર પણ તે બારણે થઇ ચાલ્યો ગયો હોવો જોઇએ, અને હું મૂર્ખની માફક અહિં ઉભો રહ્યો છું. જરૂર તે પૈસા લઈ ગામ છોડીને પણ જતો રહેલો હશે. આ પ્રમાણે વિચાંર કરી લાલદાસ દામોદરના ઘર તરફ ઉતાવળો ઉતાવળો ચાલ્યો.

દામોદરની સ્ત્રી પોતાનો સ્વામિ ઘર આગળ નહિ

આવેલો હોવાથી પોતાના મનમાં ચિંતા કરતી બેઠેલી હતી, એટલામાં હાંફતો હાંફતો લાલદાસ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેને જોતાંજ દામોદરની સ્ત્રીએ પૂછયું:–"એ કયાં ગયા છે?"

લાલદાસે જવાબ આપ્યો:–"શું તે અત્યાર સુધી અહિં આવ્યા નથી?"

દામોદરની સ્ત્રીનું મુખ જોઇને લાલદાસ સમજી ગયો, કે હજી દામોદર ઘર આગળ આવ્યોજ નથી. ત્યારે શું વીસ હજાર રૂપીયા લઇ તે પોતાની સ્ત્રીને મૂકીને પણ ચાલ્યો ગયો હશે? તે નિરાશ થયેલાની માફક લમણે હાથ દઇ પૃથ્વી-પર બેસી ગયો.

તેની આવી વિલક્ષણ કૃતિ જોઈ, દામોદરની સ્ત્રી પોતાના મનમાં બહુજ ભય પામી, જેથી દામોદરની સ્ત્રી વિણાએ લાલ-દાસને પૂછયું:–"તેઓ કયાં ગયા છે?"

લાલદાસે દામોદરના ઘરનું બારણું બંધ કર્યું અને ઘરની અંદર પેઠો.

વિણાએ ફરીથી દુ:ખીત સ્વરે પૂછયું:–"તેઓ કયાં ગયા છે?"

"કાંઇ કહી શકાતું નથી! તે દાકતરને ઘેર ગયો હતો અને અત્યાર સુધી હું તેની રાહ જોતો જોતો રસ્તામાંજ તેને માટે ઉભો રહ્યો હતો. પરંતુ તે પાછો આવ્યો નહિ, તેથી મેં જાણ્યું કે તે ઘેર ગયો હશે, જેથી હું તેને મળવા આવ્યો છું."

"દાકતરને ત્યાં તેઓ શા માટે ગયા હતા?"

"એક કામ હતું, તેથી તે તેને મળવા માટે ગયો હતો અને બ્હાર હું તેની રાહ જોતો ઉભો રહેલો હતો."

"ત્યારે તમે તેમને સંકટમાં સપડાવા મોકલી શું બ્હાર ઉભા રહ્યા હતા?"

"ના! તેમ નહોતું. દાકતર મને ઓળખે છે અને દામોદરને ઓળખતા નહોતા, તેથી તે દાકતરને મળવા માટે પોતેજ ગયો હતો. તેને બ્હાર નિકળેલો નહિ જોવાથી તરતજ હું દાકતરને ત્યાં ગયો હતો અને તપાસ કરી તો દાક્તરના નોકરે જણાવ્યું કે, "દામોદર નામનો માણસ સંધ્યાકાળ પ્હેલાં દાકતરને મળવા માટે આવેલો હતો ખરો, પરંતુ તે તો કયારનોએ આ બારણું બંધ કરી ચાલ્યો ગયો છે. તેમ દાકતર સુદ્ધાંયે ઘર આગળ નથી, તેથી તે ઘેર ગયો હશે. "શું તે ઘેર આવ્યો નથી?"

"ના! ના! આવ્યાજ નથી! તમે તેમને ક્યાં મૂકી આવ્યા છો?"

"તે કયાં ગયો હશે તે કેવી રીતે કહેવાય?"

વિણાએ રડવા માંડયું અને ગભરાતી ગભરાતી કહેવા લાગી:—"ત્યારે હવે કાંઇ ઉપાય? અરેરે! તે કયાં ગયા હશે?"

"છાની રહે! સવારમાં તપાસ કરીશું." કહી લાલદાસ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

વિણાએ લાલદાસનાં વચનો સાંભળી કપાળે હાથ પછાડયો અને નિરાશ થઇ રડવા બેઠી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

શોધ.

પાપ પાતાળે કરેલાં, પ્રગટ થાયે પલકમાં;
સતત્ ખંતે ખોળ કરતાં, કઠીણ શું છે ખલકમાં.

ખંડેરાવ શાન્ત થઇ બેસી રહે તેવો માણસ નહોતો. તેણે પ્રથમ દામોદરનો શોધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તેને લાગ્યું કે દામોદર આ કામમાં મુદ્દાનો માણસ છે, અને તેથીજ તે નાસી ગયો છે. તેને સઘળી હકીકતની બરાબર રીતે માહીતી હોવી જોઇએ. જો એનો પત્તો મળી આવે તો આ બાબતની સઘળી બાતમી મેળવતાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો આવે નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી ખંડેરાવ પોલિસના થાણામાં ગયો. ત્યાં સઘળી હકીકત જાહેર કરી તેણે દામોદરના ઘરની ઝડતી લેવા માટેનું વોરન્ટ મેળવ્યું.

બે પોલિસના માણસોને સાથે લઈ તે દામોદરના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. પોલિસને પોતાના ઘર આગળ આવેલા જોતાંજ વિણા ભયની મારી કંપવા લાગી. તેનામાં એક પણ શબ્દ બોલવાની શકિત રહી નહિ.

પોલિસના સિપાઇઓએ તેને જણાવ્યું:–" અમારે તમારા ઘરની તપાસ કરવાની છે માટે મૂગાં મૂગાં બ્હાર નિકળો. "

વિણાએ તેમને આજીજી કરતાં પૂછયું:–" અમે શું

કર્યું છે તે સાહેબ મારા ઘરની ઝડતી લ્યો છો ?"

"બાઇ ! તેં કાંઈપણ કર્યું નથી."

"ત્યારે મારા ઘરમાં શું છે ?"

"શું છે તે અમારે તપાસવાનું છે."

ખંડેરાવ અને બીજા બે પોલિસોએ ઘરની અંદર સઘળે ઠેકાણે તપાસ કરી તો ઘરના એક ખુણામાંથી એક સારો કોટ અને ચેકના બૂટ મળી આવ્યા. તે જોઇને પોલિસે વિણુને પૂછ્યું:–"આ કોનાં છે ?"

આ કોટ દામોદરે આ ઠેકાણે મૂકેલો હશે તે, તેની સ્ત્રી જાણુતી નહોતી. તે કોટ જોતાંજ તેને જણાયું કે તે પોતાનો નથી, કેમકે તે ઘણોજ મૂલ્યવાન હતો. હવે શું જવાબ આપવો તે માટે તે વિચાર કરવા લાગી.

એટલામાં એક પોલિસના માણસે કોટની અંદરના ખીસ્સામાંથી ત્રણ કાગળો બ્હાર ખેંચી કાઢયા. સઘળા કાગળો ઉપર નરોતમદાસનું શિરનામું કરવામાં આવેલું હતું.

જે વખતે નરોતમદાસના મૃતદેહને રાયપૂર બ્હાર કાંકરીયા નજીકના મહાદેવની ઓરડીમાં મૂકી આવવામાં આવ્યો હતો, તે વખતે આ કોટ નરોતમદાસના શરીર ઉપર પહેરેલો હતો. પાસે કપડાં વિગેરે હોવાથી વખતે કોઇના ઓળખવામાં આવી જશે એ બીકથી દામોદર અને લાલદાસે તેના દેહ ઉપરનાં વસ્ત્રો ઉતારી લીધાં હતાં. તેમ એટલા માટે કોઇ પણ પોતાના ઘરની તપાસ કરશે, એવી શંકા તેમને સ્વપ્ને પણ આવેલી નહોતી.

ખંડેરાવે ઘરના એક બીજા ખુણાની અંદરથી એક બૂટની જોડી શોધી કહાડી હતી તે વિણાને બતાવી પૂછ્યું:-"આ જોડા તમારા સ્વામિના છે?"

આવા કિમતી જોડા પોતાનો સ્વામી કેવી રીતે પહેરી શકે? ધારો કે કદાપિ લાવે, તો તે તેના પગમાં બેસે તેવા પણ નહોતા! આ જોડા પોતાના ઘરમાં છે એ વાત પણ વિણાના જાણવામાં નહોતી. ખંડેરાવે તે કોટ અને જોડા પોતાના કબજામાં લઇ લીધા.

આખરે સઘળા ઘરની બરાબર તપાસ કરી રહ્યા પછી ખંડેરાવે વિણાને પૂછ્યું:-"તમારો સ્વામિ અત્યારે કયાં છે તે તમે નિશ્ચયપૂર્વક કહેશો?"

"હું જાણતી નથી કે તેઓ કયાં છે."

"જાણતાં તો હશો, પરંતુ કહેવું નથી એમ કહો."

"ના! હું કાંઇ પણ જાણતી નથી કે તેઓ કયાં છે."

"ખંડેરાવે કોટ અને જોડા મળવાથી દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે દામોદરેજ નરોતમદાસનું ખૂન કરેલું હોવું જોઇએ, અને તેથીજ અત્યારે તે છુપાઇ ગયેલો છે. તેની સ્ત્રી જાણે છે પરંતુ તે કયાં છૂપાયો છે તે તે બતાવતી નથી."

આખરે ખંડેરાવ અને પોલિસના સિપાઇઓ જવાને તૈયાર થયા. તેમને જતા અટકાવીને વિણાએ પૂછ્યું:-"તમે શા માટે તેમને શોધો છો?"

એક પોલિસના માણસે તેને કહ્યું:-"અમે તેનેજ શોધીયે છીયે એમ તેં શા ઉપરથી જાણ્યું?"

"મારૂં મન તેમ કહે છે તેથી! નહિ તો તમે મારા ઘરની ઝડતી શા માટે લ્યો?"

"એ વાત ખરી છે."

"જે જોઇતું હતું, તે અમોને મળ્યું છે." બીજા સિપાઇએ જણાવ્યું.

"હા! મળ્યું તો ખરૂં. પરંતુ હવે તમારે મારા સ્વામિની શું જરૂર છે?"

"જરૂર તો ઘણીએ છે."

"શા માટે?" એમ કહેતાં કહેતાં વિણાનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. તે રૂંધાઇ ગયેલા કંઠે બોલી:–"બોલો! બોલો! શા માટે તેમની જરૂર છે?"

તેને દુ:ખી થતી જોઇ પોલિસના સિપાઇઓનાં મન દયાને લીધે પીગળી ગયાં તેથી તેમાંના એક માણુસે જવાબ આપ્યો:–"તે કહી શકાય તેમ નથી."

વિણાએ વ્યાકુળ થતાં પૂછ્યું:–"કેમ?"

"કેમકે તે અમે પોતે પણ જાણુતા નથી."

આ વખતે વિણા અતિશય આર્ત્તસ્વરે બોલી ઉઠી:–"ખરેખર! તમે સઘળી વાત જાણો છો, પરંતુ મને જણાવતા નથી."

"ના! બાઈ ના! અમે જાણુતા નથી, કે અમારા અમલદાર તેને કેમ શોધે છે. એક માણુસના ગુમ થવાની તપાસ ચાલે છે તેમાં તેની જરૂર હશે. ગુમ થયેલો માણુસ મરી ગયો છે કે જીવતો છે તે અમે જાણુતા નથી."

વિણાએ અશ્રુપૂર્ણ નેત્રો વડે તેમના તરફ જોઇ કહ્યું:– "તે માટે તમે શું વિચાર ધાર્યો છે?"

આ વખતે ખંડેરાવે ઉત્તર આપ્યો:–"જ્યારે મેં પૂછ્યું છે તેનો જવાબ મળશે, ત્યારેજ હું તમને તે જણાવીશ. કેવળ એક કામને માટેજ તેની જરૂર છે એમ નથી, પરંતુ બીજી વાત પણ છે; તે હું જાણું છું."

"શું જાણો છો? જે જાણુતા હો તે મને જણાવો, નહિ તો હું એક ઘડી પણ જીવી શકીશ નહિ."

"એજ જાણું છું, કે જે માણુસ ગુમ થયો છે તે જીવતો રહેલો નથી."

"બચ્યો નથી?"

"હા! અમને તમારા ઘરમાંથી જે પુરાવો મળ્યો છે, તે ઉપરથી હવે કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ રાખવાનું કારણુ રહેતું નથી. અમારો નિશ્ચય થયો છે કે દામોદરેજ તે માણુસનું ખુન કરેલું છે."

આ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ અને પોલિસના સિપાઇઓ પોલિસ થાણામાં ગયા.

વિણા રડતી કકળતી બેભાન બની મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડી ગઈ અને તેનું સઘળું ભાન જતું રહ્યું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મૃત્યુની શય્યાપર.

મનનું ધાર્યું થતાં મનમાં, પામે જન ઉલ્હાસ;
વ્યર્થ થતાં ઉલ્હાસ તે, પામે અતિશય ત્રાસ.

ખંડેરાવને કબજે કરવાથી ડાક્તર ગોકળદાસના મનમાં બહુજ આનંદ થયો હતો. તે પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો કેઃ—

" હવે કોઇ પણ જાતનો ભય રહ્યો નથી. તેમજ ક્યારે પણ તે મારા વિરૂદ્ધમાં વર્ત્તન ચલાવવાને હીમ્મત કરી શકે તેમ નથી. જો કદાચ વિરૂદ્ધ વર્ત્તન કરશે તો તેની પાસેથીજ જે કાંઇ લખાવી લેવામાં આવેલું છે, તેને અનુસરીને તેને પોતાનેજ કેટલાક દિવસ પર્યંત જેલજાત્રા કરવાનો સમય આવશે.

વળી દામોદરનું નામ નિશાન તો હવે રહ્યુંજ નથી, કેમકે તેને તો તેના હાથ પગના કકડા કરી અરકમાં નાખી ક્યારનોએ ભસ્મ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે તે બાબતમાં પણ હવે ફીકર રાખવાનું રહ્યું નથી.

તે વિષયમાં બીજું કોઇ જાણતું નથી. જાણવામાં ફક્ત મોતીબાઇ એક જીવતી છે. પરંતુ તેતો બેભાન અવસ્થામાં પડેલી છે. એને તો જ્યારે મરજીમાં આવશે, ત્યારે દવાની સાથે ઝેર મેળવી આપી દેવાશે કે ઝટ પતી જશે. તે એવી

હામ ભરવા હીમ્મત કરી શકે તેમ નથી. મણિબાઇ નરોતમદાસના ઘરમાં ઝેર ખાઇને મરી ગઈ, ત્યાર પછી તેજ ઘરમાં તેજ દિવસે નરોતમદાસ મરી ગયો છે, તે માટે સંદેહ ઉત્પન્ન થતાં કદાચ તપાસ ચાલે તો તે બધી વાત જણાવે ખરી. એને મારી પાસેજ નજરકેદ રાખવી જોઇએ. જેથી કદાચ ભાન આવે તો પણ કોઇને કાંઇ વાત તે જણાવી શકે નહિ. ચાલ હવે તેનેજ હાથ કરવાની યુક્તિ રચું."

ત્રીજે દિવસે દાક્તર ગોકળદાસને ત્યાં નરોતમદાસનો ભાઇ જગન્નાથ અકસ્માત આવી ચઢયો, તેણે તેને કહ્યું:—"દાક્તર! હવે ભાઇનું ઘર વધારે દિવસ ઉઘાડું રાખવાની જરૂર નથી."

દાક્તરે વિસ્મય પામતાં તેને પૂછયું:—"આપ શું કહો છો તે બરાબર સમજાતું નથી."

"મારૂં એ કહેવું છે કે હવે નકામું મોટા ભાઈનું ઘર શા માટે ઉઘાડું રાખવું જોઇએ? હવે ત્યાં શું કામ છે?"

"પરંતુ આપ મોતીબાઈ માટે કાંઈ વિચાર કર્યો છે?"

"હા! તેને તેની નરમ સ્થિતિ હોવાથી ગમે ત્યાં રાખવાની ગોઠવણ કરીશ. હું તો હમણાંજ તેને ઇસ્પીતાલમાં મોકલી આપું, પરંતુ એ ઠીક ગણાય નહિ."

"ખરી વાત છે, લોકો તરત વાત કરે કે બિચારીને કાઢી મૂકી. જુઓ! મોતીબાઈની સાથે મારે બહુ દિવસનો પરિચય છે. આપને જો કાંઇ પણ હરકત ના હોય તો હું તેને મારે ઘેર બહુ સારી રીતે રાખીશ. મારા ઘરમાં રોગી-

ઓને રહેવા માટે બહુજ ઉત્તમ સવડ છે. ”

“ હું તો તેને ઓળખતો પણ નથી, એટલે આપ તેને આપને ઘેર લાવો તેથી મને સંતોષ પામવાનું કે અસંતોષિત થવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. પરંતુ વાત એ છે કે એવી અવસ્થામાં આપ એને શી રીતે અહીં સુધી લઇ આવી શકશો ? ”

“ એ તો એક ડાળીમાં નાંખીને ઉચકાવી લવાશે. ”

“ ત્યારે તેને માટે આપને ચોગ્ય લાવે તેવી વ્યવસ્થા કરો. ”

તેજ દિવસે દાક્તરે મોતીબાઇને પોતાને ઘેર લઇ આવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો.

દાક્તરના મેડા ઉપર જે ઓરડામાં એક ગાંડા મનુષ્યને રાખવા માટે દાક્તરે પહેલાં બંદોબસ્ત કર્યો હતો તે ઓરડો અત્યારે તદ્દન બંધ હતો. તેથી દાક્તરે તેજ ઓરડામાં સાફસુફ કરાવી મોતીબાઇને માટે બીછાનું તૈયાર કરવા માટે પોતાના નોકરને હુકમ આપ્યો. વળી તે ઓરડામાંથી બ્હાર નિકળવાનો બીજો કોઇ પણ માર્ગ નહોતો. ગમે તેટલા બૂમ બરાડા પાડવામાં આવે છતાં ઓરડાની બ્હાર કોઇથી સંભળાય તેમ નહોતું.

બીજે દિવસે સવારે દાક્તર જાતે એક પાલખી લઇને નરોતમદાસને ઘેર ગયો. તે વખતે પણ મોતીબાઇની અવસ્થા જેવી ને તેવીજ હતી. તેને કોઇ પણ પ્રકારનું ભાન કે જ્ઞાન નહોતું. તેની આંખોમાં ઉંઘ નહોતી, છતાં તેની આંખો લાકડાની પૂતળીની માફક સ્થીર અને ખુલ્લીજ હતી. દાકતરે તેની આજુબાજુ ત્રણ ચાર ચાદરો વીંટી પોતાની પીઠ પર

ઉપાડી લાવી પાલખીમાં સુવાડી, અને પાલખી ઉપડાવી પોતાનો ઘેર લઇ આવ્યો.

દાકતરે નોકરને હુકમ આપ્યો કે, "કોઇએ પણ એ ઓરડાની અંદર પેસવું નહિ, તેમ કોઇને આવવા પણ દેવું નહિ. હુંજ તેને ખાવાનું તથા દવા આપીશ. એને જે રોગ થયો છે, તે એવો તો ચેપી છે કે, જે કોઇ એની પાસે જશે તેને એ રોગનો ચેપ લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ. એનો રોગ બહુજ ભયાનક છે."

નોકર કાંઈ પણ નહિ બોલતાં કેવળ સાંભળી રહ્યો, અને નીચે ચાલ્યો ગયો.

નોકરના બ્હાર ગયા પછી દાકતરે મોતીબાઇને બોલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બોલી નહિ.

દાકતરે તેની નાડી તપાસી જોઈ, અને બોલ્યો:–"તાવ ઉતરતાં હજી એક દિવસ લાગશે. જોકે તે ઉતર્યા પછી ભાન આવશે ખરૂં, પરંતુ ઉઠવા બેસવા જેટલી શકિત આવવાને બહુ વખત લાગશે. જ્યાં સુધી તે મારા કબજામાં છે ત્યાં સુધી તો કાંઇ પણ કરી શકશે નહિ, એટલે એ બાબતનો પણ હવે ભય રાખવાનો રહ્યો નથી."

દાકતર પૂનઃ પળવાર તેના મુખ સ્હામું જોઇ રહ્યો, અને બોલ્યો:–"અહિંથી હવે એને નાસી જવાનો માર્ગ પણ મળવાનો નથી. વખતે કોઇની સાથે કહાવી મોકલે, પરંતુ તે પણ બનવા જેવું નથી. આ ઘરની અંદર બીજાને આવવાનો હુકમજ નથી ત્યારે હવે શો ભય રહ્યો? કાંઇ નહિ!

કાંઇ નહિ!"

હવે ગોકળદાસ મોતીબાઇની પથારી પાસેથી ઉઠયો, અને બારણું બંધ કરી નીચે આવ્યો. તે જાણુતો હતો કે સંધ્યાકાળના સમયે તાવ ઓછો થઇ જશે, તેથી પાછો તે સંધ્યાકાળના વખતે મોતીબાઇની પાસે ગયો અને તેના બીછાનાથી કેટલેક દૂર ઉભો રહી તીક્ષ્ણદૃષ્ટિએ તેના તરફ જોવા લાગ્યો.

મોતીબાઇએ પોતાની આંખ જરા ઉઘાડી કે તરતજ તેની દ્રષ્ટિ ગોકળદાસના ઉપર પડી. ગોકળદાસને જોતાંજ તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. તે ભય પામેલી હરણીની માફક વ્યાકુલપણે દાકતરના સ્હામું જોઇજ રહી. તેણે કાંઇક બોલવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ તે એટલી તો અશક્ત બની ગઈ હતી કે તેનાથી કાંઇ પણ બોલી શકાયું નહિ.

દાકતર તેની પાસે ગયો, અને તેનો એક હાથ ઝાલી તેનુ મુખ બીજે હાથે ઉંચું કરી કોમળ વાણીથી પૂછવા લાગ્યો:—"તું શું કહેવાનું કરે છે?"

અસ્ફુટ સ્વરે મોતીબાઇના મુખમાંથી શબ્દો બહાર આવ્યા. "હું કયાં છું?"

પ્રથમ એક વખત દાકતરના હાથે મૃત્યુના મુખમાં પડવા છતાં રક્ષણ મળ્યું હતું, જેથી આજે પણ મૃત્યુના મુખમાં તો નથી આવી પડી એમ સમજી તેણે પૂછ્યું હતું.

દાકતરે ઉત્તર આપ્યો:—"તને ઠીક છે! હવે તારો તાવ જરૂર ઉતરી જશે. પહેલાંના કરતાં હવે તને બહુજ

આરામ છે હું તારી દવા અને સેવા ચાકરી કરૂં છું."

મોતીબાઇ પોતાની આંખો બરાબર ઉઘાડી ફરીથી અસ્પષ્ટ સ્વરે કહેવા લાગી:–"તમે? તમે?

"હા! હુંજ! બીજાઓ તને દવાખાનામાં મોકલવા માટે તૈયાર થયા હતા, પરંતુ મેં તને મારે ત્યાં આણેલી છે, અને તારી દવા તથા સેવા ચાકરી કરી તને સારૂ થઈ જાય, તેટલા માટે બહુજ મહેનત કરૂંછું. તેં નરોતમદાસનું ઘર છોડેલું છે."

નરોતમદાસના ઘરની સઘળી હકીકત એક પછી એક ક્રમાનુસાર તેની દ્રષ્ટિ સન્મુખ ખડી થવા લાગી. તેનું સઘળું શરીર કંપવા લાગ્યું. તેણે પોતાનાં નેત્રો પુન: મીંચી દીધાં.

મોતીબાઇને આ વખતે બરાબર રીતે ભાન આવેલું હતું. "તે પુન: દાક્તરના હાથમાં આવી ફસાઇ છે, અને દાકતર ચાહે તે સમયે પોતાની હત્યા કરવા ચુકશે નહિ; એમ તેને નક્કી થયું. પરંતુ જો મને જીવથી મારવી હોત તો તે મને અત્યાર સુધી જીવતી શા માટે રાખત? જરૂર મને જીવતી રાખવામાં તેને કોઇપણ જાતનો મ્હોટો લાભ હોવો જોઇએ, નહિ તો કયારનીએ મને તેણે નક્કી કરી નાંખી હોત." આ પ્રમાણેના વિચારો મોતીબાઈના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા.

"અધીરી થઈશ નહિ! હમણાં વધારે બોલીશ નહિ! તેમ કરવાથી તારા શરીરની દૂર્બળતા વધી જશે."

"મને! મને! મને તમે શું કહો છો? હું શું ખરે.

ખર ગાંડીજ થઇ છું."

"તું ગાંડી બની ગઇ છે એ વાત મારા માનવામાં આવતી નથી; પરંતુ બીજા દાકતરોએ તો તને ગાંડી થઈ ગયેલી જણાવી છે. જો મેં તને અહીં ના આણી હોત તો ખરેખર તું ગાંડી બની ગઇ હોત."

મોતીબાઇએ અસ્ફુટ આર્ત્તનાદ કર્યો. પછી કેટલાક વખત પર્યંત શૂન્ય જેવી પડી રહી. આખરે તે બોલી:—"હું ગાંડી નથી! ગાંડી નથી."

"હમણાં તો નથીજ! જ્યારથી તેં તેને (નરોતમદાસને) જોયો હતો ત્યારથીજ તારૂં ભેજું ભમી ગયું છે."

"તેમ હશે! તેમ હશે! પરંતુ હમણાં તો હું તેવી નથી. મને જવા દેશો?"

મોતીબાઈ એકી દૃષ્ટે દાકતરના મૂખ સામુંજ જોઇ રહી. દાકતરે જવાબ આપ્યો:—"શું આ વખતે તારી જવા જેવી સ્થીતિ છે?"

"હમણાં નહિ તો બે દિવસ પછીથી."

"તને સારૂ થતાં હજી બહુ દિવસ લાગે તેમ છે."

"જ્યારે હું સારી રીતે સાજી થાઉં ત્યારે?"

"હા! ત્યારે તને જવા દેવામાં આવશે, પરંતુ જ્યાં સુધી તારૂં શરીર સુધરશે નહિ ત્યાં સુધી તારે અહિંયાંજ રહેવાનું છે."

"તમેજ—તમેજ હમણાં કહ્યું હતું કે હવે તારૂં શરીર સારૂં થયું છે."

આ પ્રમાણે કહી મોતીબાઇ રડવા લાગી. ડાકતરે તેને શાન્ત પાડતાં કહ્યું:–" જા! મારી પાસે રડવાની જરૂર નથી. રડવાથી કાંઇ પણ તને લાભ થવાનો નથી, ઉલટું તેથી તો તારા દુઃખમાં વધારો થશે."

ઘણા વખત સુધી મોતીબાઈ શાન્ત પડી રહી. છેવટે તેણે મૌન્યનો ભંગ કરી કહ્યું:–" મારી પાસે છુપાવશો નહિ; મને જણાવો કે ક્યાં સુધી તમે મને અહીં અટકાવમાં રાખવાની ઇચ્છા રાખો છો?"

" તે પછીથી જણાશે. સઘળી વાતનો આધાર તારા ઉપરજ રહેલો છે."

" ત્યારે શું તમે મને મૃત્યુ પર્યંત આ ઠેકાણેજ અટકાવી રાખવા માગો છો?"

" ના! ના! તેમ નથી. તું જરા સાજી થઇ જશે, એટલે આપણે તે સંબંધીનો વિચાર કરીશું."

" મારા સમજવામાં છે; પરંતુ શા માટે મને તમે દુઃખ આપો છો? હું તમારા આશ્રયે રહેલી છું. તમે શું કરવા ચાહો છો તે મને ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવો. આ પ્રમાણે વહેમમાં જો મને વધારે દિવસ સુધી રાખશો તો જરૂર હું ગાંડી થઇ જઇશ."

" નકામી તું અધિરી બને છે; તેથી તો તારામાં નબળાઇ વધી પડશે. વળી મને લાગે છે કે જો તું આવી રીતે ચિંતા કર્યા કરશે તો પાછો તાવ પણ આવવો શરૂ થશે; માટે હાલ તો તારે શાન્તપણે રહેવું એજ ઉચીત છે."

"ક્યાં સુધી એ પ્રમાણે મારે રહેવું પડશે તે શા માટે તમે મને જણાવતા નથી ?"

"હાં ! એજ વાત છે કે જ્યાં સુધી તને સ્પષ્ટપણે હું કહીશ નહિ ત્યાં સુધી મારી પણ ચિન્તા ઓછી થશે નહિ; પરંતુ તેવો સમય આવે તેટલા દિવસ તો તારે અહિંજ રહેવું પડશે."

"કેટલા દિવસ સુધી ?"

"શાન્ત થા ! શા માટે અધિરી બને છે ? હમણાં તે વાત જણાવવાનો સમય નથી."

"કેમ ?"

"કેમકે તે વાતનો સઘળો આધાર તારા ઉપરજ છે."

"મારા પોતાનાજ ઉપર ?"

"હા ! તારા પોતાનાજ ઉપર છે. તે વાત પાછળથી થશે. તારી સાથે જે કાંઈ બંદોબસ્ત કરવાનો છે, તે કર્યા પછી તરતજ તને છોડી દઇશ."

"જરૂર ?"

"હા ! જરૂર છોડી દઈશ."

"ત્યારે તો મને એમ જણાય છે, કે તમે મારી પાસે કાંઇ ભયાનક કાર્ય કરાવવા માગો છો."

"મૃત્યુની શય્યા ઉપર પડેલા મનુષ્યે આ પ્રમાણે વિચાર કરવો ઉચિત નથી."

"ત્યારે તમે મને મારી બેભાન અવસ્થામાંજ કેમ મારી નાંખી નહિ ?"

"વિચાર કર. તેં કરેલા ઉપકારની માગણીને લીધેજ મેં તને મારી નાંખી નથી. તેં એક વખત મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. થવાનું હશે તે થશે, પરંતુ તારે અધિરૂં બનવું નહિ; વખત આવ્યે સહુ થઇ રહેશે. અહિંયાં તને કોઇપણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થશે નહિ. તારે માટે ખાવા પીવા વિગેરેનો અરે! જે કાંઈ જોઇશે તેનો હું પોતે બંદોબસ્ત કરીશ; પરંતુ એટલું યાદ રાખજે કે આ ઘરમાંથી જતા રહેવાનો તારો કાંઈ પણ ઉપાય ચાલશે નહિ તેમ બૂમ બરાડા પાડશે તો તે પણ બ્હાર કોઇ સાંભળશે નહિ."

આ પ્રમાણે કહી દાક્તર બારણાં બંધ કરી તે ઓરડામાંથી બ્હાર નિકળી ગયો. અભાગિની મોતીબાઇ નિરાશ્રીત બની પથારી ઉપર પડી અને તેનામાં ઉઠવાની બિલકુલ શકિત રહી નહિ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

મિત્રની મુક્તિ માટે ઉપાય.

પોતાનું પણ રાખવા, ધરે ટેકી જન ધ્યાન;
પણ લઇ જે તોડે પલિત, જન નહિ તે નાદાન.

લાલદાસ પોતાના સોબતીના ગુમ થવાથી બહુજ ચિંતા કરવા લાગ્યો. તે સંબંધમાં તેણે બહુજ વિચાર કર્યા પરંતુ કોઇ પણ રીતે તેનું મન માન્યું નહિ. છેવટે તેણે નિશ્ચય કર્યો, કે દામોદર કોઇપણ રસ્તે થઇને દાકતરના ઘરમાંથી

બ્હાર નિકળ્યોથી. નહા કતરની પાસેથી પૈસા પડાવી મને ઠગે, અને પોતાની સ્ત્રીને પૈસા સોંપી પલાયન કરી જાય, એ તેના મને કબુલ કર્યું નહિ; જેથી ખરેખર તે દાકતરના મકાનમાંજ હોવો જોઇએ એમ સિદ્ધ થયું. દાકતરે તેને પોતાના મકાનના ઉપરના ભાગમાં ગમે તે ઠેકાણે અટકાવી રાખ્યો હોવો જોઈએ. તે કયાં છે તે દાકતરથી અજાણ્યું હોવું જોઇએ નહિ.

દાકતરના મકાનમાં કોઈ પણ વખતે રાત્રે પેસીને તેમાંથી પૈસાની ચોરી કરવી, એવો બહુ દિવસથી દામોદર અને લાલદાસે નિશ્ચય કરેલો હતો, તેટલા માટે તેઓ તેના ઘરની બરાબર રીતે સઘળી ખબર રાખતા હતા. આજે એજ મકાનમાં દામોદર સપડાયેલો છે, અને તેને અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલો છે, એમાં કાંઇપણ સંદેહ નહોતો, તેથી લાલદાસે આજે દાકતરના મકાનની બરાબર સંભાળ રાખવાનો ઠરાવ કર્યો.

તે જાણતો હતો કે મકાનના ઉપરના ભાગના પાછળના ભાગમાં કોઇપણ રહેતું નથી. આજે તેજ રસ્તે દીવો સળગવામાં આવેલો હોવાથી તેના મનમાં અતિશય વહેમનું કારણ ઉત્પન્ન થયું, એટલુંજ નહિ પરંતુ દામોદરને ત્યાંજ પૂરવામાં આવેલો હોવો જોઇએ એવી તેના મનમાં સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ. આખી રાત્રી તે તરફ નજર રાખતો લાલદાસ ત્યાંજ ઉભો રહ્યો પણ સઘળી રાત બળતા દિવા સિવાય કાંઇ પણ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ.

દામોદરની સ્રીને દામોદરના ગૂમ થવાના સમાચાર આપવા કે નહિ, તે સંબંધમાં લાલદાસ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. " પહેલાં તેના મનમાં એમ આવ્યું કે કહેવું તો નહિજ કારણ કે તે સ્રી જાતિ હોવાથી તેના મનમાં અનેક અમંગળ શંકાઓ ઉત્પન્ન થશે. વળી દામોદર મરી ગયો નથી, પરંતુ દાકતરના ઘરમાં કેદ પકડાયો છે, એમ કહેવું એ પણ એક કેવળ અન્યાયરૂપ તેને જણાવા લાગ્યું. ફરીથી તેણે વિચાર્યું કે દામોદરની સ્રી તેને માટે હમેશાં રડે કકળે છે, માટે તેને ખબર તો આપવીજ જોઇએ.

ગમે તેટલી તોપણ તે સ્રી જાતિ છે. તેના પેટમાં તે વાત છુપી રહેશે કે કેમ? વખતે તેણે આ વાત સાંભળી બૂમાટ કર્યો તો બધી વાત બારી જશે, અને દામોદર પણ માર્યો જશે; પરંતુ એટલું તો સમજશે કે પોતાના ધણીની વાત હોવાથી બ્હાર પાડવી નહિ. શું પોતાના પતિને માટે તે આટલી સહનશિલતા રાખી શકશે નહિ? સ્રીઓ સમય પરત્વે અબળા હોવા છતાં સબળા બને છે, એવા અનેક દાખલાઓ બન્યા છે. તે પોતાના ધણીના રક્ષણ માટે અગર તો પોતાના બચાવ માટે, અગ્નિમાં પડતું મૂકી શકે છે. જળની અંદર કુદી પડતાં તે કાંઈ પણ ભય રાખતી નથી. વિકટ પર્વતોને અને ભયંકર જંગલોને ઓળંગવામાં તે સહજ પણ શંકા ધરાવતી નથી. ભયથી વારંવાર ભડકતી હોવા છતાં સમય પરત્વે તે ભય વિનાની બને છે.

તે એકલી કોઈપણ રીતે દાક્તરના મકાનમાંથી દામો-

દરને છોડાવી શકે તેમ નથી, માટે તેની સાથે કોઇ પણ મનુષ્યની જરૂર છે; પણ આ વાત કોઈની પણ પાસે કહી શકાય તેમ નથી. ત્યારે કરવું કેમ? ગમે તેમ થશે, અગર ગમે તે ઉપાય યોજાશે, પણ તેને વાત તો કરવીજ જોઇએ. શું મારેજ જઈ તે તેને જણાવવી? ના! ના! તેમ કરવું એ પણ ઠીક નથી. વખતે કોઇને વ્હેમ લાવવાનું કારણ મળે ત્યારે? ત્યારે એજ કે બીજાની સાથે કહેવરાવવું. નહિ! નહિ! એથી તો વધારે ઉઘાડું પડવાનો સંભવ રહેશે માટે મારે જાતેજ તેને જઇ જણાવવું જોઇએ."

લાલદાસ આ પ્રમાણે વિચાર કરી તરતજ દામોદરના ઘર તરફ ગયો. ઘરનું બારણું અંદરથી બંધ કરેલું હોવાથી તેણે બ્હારથી બૂમ નહિ મારતાં બારણાની સાંકળ ખખડાવી એટલે તરતજ બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું. લાલદાસને જોતાંજ બારણું ઉઘાડવા આવેલી દામોદરની સ્ત્રી એક બાજુ પર ખસી ગઈ અને બોલી ઉઠી:—"મને અડકશો નહિ."

દામોદરની સ્ત્રીનું કહેવું સાંભળી લાલદાસ ચેતી ગયો અને ચિંતા કરતો હોય તેવી રીતે પૂછવા લાગ્યો:—"કેમ! કેમ! શું થયું છે? શું છે?"

તેણે બ્હીતાં બ્હીતાં ઉત્તર આપ્યો:—"શું થયું છે? જુઓ! જુઓ! તમારા હાથ પર લોહીના લાલ દાઘ છે."

"લોહીના! મારા હાથ પર! ગાંડી તો નથી થઇને? હું દામોદરની ખબર લાવ્યો છું તે સાંભળ."

દામોદરની સ્ત્રી વિણાએ પોતાના ઘરની અંદરના ખુણા

તરફ જોતાં જોતાં કહ્યું:–" તેમ હશે! તેમ હશે! મને લાગે છે કે તેઓએ તેમને પકડયા હશે."

" પકડયો હશે! કોણે પકડયો હશે?"

" કોણે તે પોલિસે! મારી પાસે શા માટે છુપાવો છો? હું સઘળું જાણું છું."

" ઠીક છે! તે જોઇ લેવાશે; પરંતુ તું મ્હારા મોંઢા સ્હામું જોઇને જણાવ. તું મને બરાબર રીતે ઓળખે છે કે હું કોણ છું?"

" કોણ તે ખૂની."

" ખુની! શું બોલે છે! મેં કોનું ખુન કર્યું છે? કોણે ખુન કર્યું છે?"

" કોણે તે તમે બન્ને જણે."

" ઠીક!"

" તમને બન્ને જણાને પોલિસ શોધે છે. ખરેખર! તમેજ મારા ધણીને ધુળ ફાકતો કર્યો છે." એ પ્રમાણે કહી વિણા મ્હોટેથી રડવા લાગી.

લાલદાસ આ નવિન પ્રકાર જોઇ બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને વિસ્મત નજરે વિણાના મુખ સ્હામું જોઇ રહ્યો. કેટલીક વારે તે વિણાને કહેવા લાગ્યો:–" વિણા! મને લાગે છે કે ત્હારૂં મગજ ભમી ગયું છે. કહે જોઇએ અમે કોનું ખુન કર્યું છે?"

" તે હું જાણુતી નથી, પરંતુ તમે બન્ને જણે કોઇનું ખુન કર્યું છે, એવી મને પાકી ખબર મળી છે."

"વિણા! તેમાંનું કાંઈ પણ હું જાણતો નથી. પરંતુ એતો કહે કે દામોદરને બચાવવામાં તું કાંઇ મદદ કરી શકે તેમ છે? જો જલદીથી ઉપાય કરવામાં નહિ આવે, તો જરૂર તેનું આજે ખુન થશે. આજેજ તે અન્ન પાણી સિવાય મરી જશે, અગર તો તેને જીવતો બાળી મૂકવામાં આવશે!"

"ત્યારે શું જે દિવસે તમે બન્ને જણા અહિંયાંથી મોડી રાત્રે બ્હાર ગયા હતા, તે દિવસે તમે કોઇનું ખુન કર્યું નથી?"

"ના!"

"શું કહો છો! ત્યારે ઘરમાંથી તેઓને કોટ અને જોડા મળ્યા છે, એ કોના હતા?"

લાલદાસ કોટ અને જોડાની વાત સાંભળી બહુજ આશ્ચર્ય તથા ભય પામ્યો. તેણે પોતાનો ભય જણાઇ નહિ આવે તેવી રીતે મોંઢું ઠેકાણે રાખી વિણાને પૂછ્યું:–"કોણે મેળવ્યાં છે?"

"પોલિસે! શું એટલો માટે પોલિસ અહિંયાં આવી હતી?"

"હા, હા! તે સઘળું ઘર તપાસી ગયા છે."

પોલિસે કરેલી તપાસની વાત સાંભળી લાલદાસનું મુખ ઉતરી ગયું. તેના મનમાં ત્રાસ પડયો. તેને એમજ જણાવા લાગ્યું કે કાળી ડગલીવાળા પોલિસના સિપાઇઓએ આવી પાછળથી પોતાની ગરદન પકડી છે. તે કંપિત સ્વરે કહેવા લાગ્યો:–"તેમણે બીજું કાંઇ મેળવ્યું છે?"

"કોટ અને જોડા તમે બન્ને જણે ઘરના ખુણામાં સંતાડી રાખ્યા હશે તે મળ્યા છે. જેનું તમે ખુન કર્યું હશે તેનોજ તે કોટ અને જોડા હશે."

આ વખતે લાલદાસના મનમાં નક્કી થયું કે, નરોતમદાસનો મૃતદેહ પેલી વાડીમાંથી અવસ્ય પોલિસના હાથમાં આવેલો હોવો જોઇએ. તેનો કોટ અને જોડા શોધવાને માટેજ તેઓ અહિંયાં આવ્યા હોવા જોઇએ; પણ પોલિસે કેવી રીતે જાણ્યું કે, તેના મુડદાને અમેજ લઈ ગયા છીયે? વિચાર કરતાં કોઇ પણ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું નહિ, તેથી તે વ્યાકુળ ભાવે કહેવા લાગ્યો:—"વિણા! સઘળી હકીકત મને બરાબર સમજાવ કે તેમણે અહિંયાં આવી શું શું કર્યું હતું."

"બીજું શું કહેવાનું હતુ? કોટના અંદરના ખીસ્સામાંથી કેટલાક કાગળો પણ તેમણે મેળવ્યા છે."

લાલદાસનું સઘળું શરીર તે સાંભળતાંજ કંપી ઉઠયું. ભયને લીધે તેના શરીર પર પરસેવો આવવા લાગ્યો. પોતે નરોતમદાસનું ખુન કરેલું નથી, એ કેવી રીતે પોલિસના આગળ સાબીત કરી બતાવવું, એ વિચારે તેના મગજને ભમાવવા માંડયું. ત્યાંથી નાસી જવાને તેનું મન તત્પર થયું. એક પળ પણ આ શહેરમાં રહેવું એ તેને ભય ભરેલું લાગવા માંડયું. જો અહિંથી નાસી જવામાં નહિ આવે તો કોઇ પણ રીતે પોતાનો બચાવ થશે નહિ, ને ઉલટું ફાંસીને લાકડે લટકવું પડશે, એવો નિશ્ચય થઇ ગયો. જરૂર દામોદરને પોલિસેજ અટકાવમાં રાખ્યો હશે, એમ વિચાર આવવા

લાગ્યો પરંતુ બીજીજ પળે તે વિચાર બદલાઈ ગયો. એને ખાત્રી થઇ કે દાકતરેજ પોતાના માથેથી ખુનનો આરોપ ખસેડી મૂકી દામોદરને માથે મૂકવા માટે તેને પોતાના ઘરમાં પૂરી રાખ્યો હશે. પૂનઃ વિચાર આવ્યોઃ—" એ તો ઠીક! એનો તો ઉપાય થશે."

હજી સમય છે, માટે અહિંથી સિધો નાસી જઇ જીવ બચાવવાની યુક્તિ રચું તો રચી શકાય તેમ છે. પરંતુ પોતાના હંમેશના સોબતી દામોદરને આ જીવલેણ દુઃખમાં પડતો મૂકી નાશી જવું, એ કોઇ પણ રીતે ઠીક કહેવાય નહિ. ગમે તેટલી વિપત્તિ આવે, ગમે તેટલું સાહસ ઉઠાવવું પડે, સુખ આવે કે દુઃખ આવે, કિન્તુ દામોદરને મૂકી ચાલ્યા જવું એ ઠીક નથી. તે પણ પ્રતિજ્ઞા તોડી અહિંથી ચાલ્યો જાત નહિ. પ્રાણ જાય તો ભલે જાય, છતાં તેને મૂકી હું પલાયન કરી જઇશ નહિ; પરંતુ તેને બચાવવાના ઉપાય શોધીશ! પ્રાણાંત પર્યંત તેને માટે પ્રયત્ન કરીશ! તેને છોડીને કોઇ પણ ઠેકાણે જીવ બચાવવાની આશાએ જઇશ નહિ.

આ રીતે પોતાના મનની સાથે નિશ્ચય કરી તેણે વિણાને કહ્યું:—" વિણા! તું જે કહે છે તે મને તો ખરૂં લાગતું નથી. હશે! તેનું તો જે થવાનું હશે તે થશે, કેમકે એ સંબંધમાં હું કાંઇ કહીશ તો તે તારા માનવામાં આવશે નહિ, એટલે જે કહેવું તે નકામું છે; પરંતુ એટલું તો નક્કી છે કે અમે કોઇનું પણ ખૂન કરેલું નથી. મારા કહેવા

ઉપર વિશ્વાસ રાખ. વિશ્વાસ ના આવે તો તારી મરજી. એમાં મારૂં કાંઈપણ જવા આવવાનું નથી. હવે હું જાઉં છું, છતાં એટલો તો વિશ્વાસ રાખજે કે દામોદર હજી જીવતો છે, અને તે ક્યાં છે તે હું બરાબર રીતે જાણું છું."

"તમારા બોલવા ઉપર મને કાંઈ ભરોંસો આવતો નથી."

"તારો ધણી કહેશે ત્યારે તો વિશ્વાસ આવશેને ? હું ખરૂં કહું છું કે અમે કોઇનું પણ ખૂન કર્યું નથી."

"હા ! તે કહેશે તો તો ભરોંસો પડશે."

"ઠીક ! ત્યારે તો આવીને સઘળી હકીકત તને કહે તેવો ઉપાય કર."

"તમે જાણો છો કે હું તેને માટે મારો પ્રાણ આપવા તૈયાર છું."

"જો એમજ હોય, તો મને મદદ કર. જે ઠેકાણે તેને અટકાવી રાખવામાં આવ્યો છે, ત્યાંથી છોડાવી લાવવામાં તારી મદદની જરૂર છે. તે પછી પોલિસ અમને પકડવા ફરે છે, એ વાત ખરીજ હશે, તો અમે બન્ને જણ અહિંથી નાશી છુટીશું. જો કે હજી પણ હું કહું છું કે, અમે કોઇનું પણ ખૂન કર્યું નથી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે, અમારા સ્હામે એ પ્રમાણે પૂરાવો પડશે તો અમો બન્ને જણા કોઈ પણ રીતે અમારો બચાવ કરીશું."

આ પ્રમાણેની ખરા અંતઃકરણની લાગણીની વાત સાંભળી વિણાને કાંઈક વિશ્વાસ આવ્યો, અને તે લાલદાસને

પૂછવા લાગી:–"બોલો તમે મારી પાસે શું કરાવવા માગો છો ?"

"જો ! જે ઘરમાં તારા ધણીને પૂરવામાં આવ્યો છે, તે ઘરની અંદર હું જવાને તૈયાર થયો છું. બોલ ! હું જે પ્રમાણે કહું તે પ્રમાણે તું કરી શકીશ ?"

"શું કરવું છે અને કયાં જવું છે તે મને કહો ?"

વિણાની હીમ્મત જોઇ લાલદાસે દાકતર ગોકળદાસ કવિની સઘળી હકીકત કહી બતાવી. જે સાંભળીને વિણા આશ્ચર્ય પામી.

લાલદાસે તેને કહ્યું:–"જો, બીક રાખવાનું કે ગભરાવાનું કાંઇ પણ કારણ નથી. હું પોતે એક લાંબી દોરી લાવીશ, તેને આધારે તે બંધ કરવામાં આવેલા ઘરની અંદર પેસીશ, અને દામોદરને છુટો કરી લઈ આવીશ. તારે તો ફક્ત નીચેથી તે દોરીને ખુબ જોરથી પકડી રાખવાનુંજ કામ કરવાનું છે."

"ત્યારે શું એ અત્યારે બંધીખાનામાં છે ?"

"હા ! મારા ધારવામાં તો તેમ છે. શું છે તે ઉપર જઇશ ત્યારે જણાશે."

"જરૂર હું તમારી સાથે આવીશ ! તમે જેમ કરવાનું કહેશો તેમ અવસ્ય કરીશ."

"ઠીક ! ત્યારે રાત્રે હું તને બોલાવવા આવીશ. આપણે બન્ને અહિંયાંથી સાથેજ જઇશું."

"કેટલી રાત્રે ?"

"મધ્ય રાત્રી પહેલાં જવું એ બહુજ ભયંકર છે.

શહેરમાં સઘળું શાન્ત થયા સિવાય જવું એ ઠીક નથી."

"હું તે વખતે તૈયાર રહીશ."

"હા! બરાબર તૈયાર રહેજે."

આ પ્રમાણે દામોદરની સ્ત્રી વિણાને સમજાવી લાલદાસ પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પડતા પહેલાં પ્રાણત્યાગ.

કરી મનસુબો કારમો, જન ગઢ જીતવા ચાલ્ય;
પાસા અવળા પલકમાં, વિધી વશ થઇ પલટાય.

રાત્રીના અગીઆર વાગવાના સુમારે લાલદાસ દામોદરને ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. દામોદરની વહુ પણ તૈયાર થઇનેજ બેઠી હતી.

લાલદાસને આવેલો જોઇ તેણે તેને કહ્યું:—"બોલો, હવે શુ કરવાનો વિચાર છે."

"વિચાર! વિચાર એજ કે જે ઘરમાં દામોદરને અટકાવવામાં આવ્યો છે, તે ઘરના છજા આગળ એક મ્હોટું ઝાડ છે; તે ઝાડની સહુથી ઉપરની ડાળીએ થઇને તે છજાની અંદર ઉતરી શકાય તેમ છે. જો આ સુતરની દોરીનું બંડલ હું મારી સાથે લાવેલો છું, તે હું ઝાડની ઉપરની ડાળે થઇને છજાના થાંભલાની સાથે બાંધીશ; અને બાકીનું બંડલ નીચે નાંખીશ; તેને તારે ઝાડના થડ સાથે મજબુત રીતે

બાંધવાનું છે. ઝાડની ઉપરની ડાળીનો છેડો એટલો બધો પાતળો છે, કે તેના આધારે છજાની અંદર ઉતરવા જતાં વખતે તે નીચે તુટી પડે તેમ છે; માટે હું દોરી બાંધીનેજ નીચે આવીશ અને તે દોરીના આધારે ઉપર ચડી જઈશ. અત્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય જાગતું હશે નહિ એટલે આમ કરતાં કાંઇ હરકત પણ આવશે નહિ. તે ઘરમાં રાત્રે કોઈ રહેતું નથી, તેથી કોઇ જાગી જશે અને પકડાઈ જઈશું એવો ભય પણ રાખવાનો નથી. હું ઉપર જઇ દામોદરને બારણું ઉઘાડી છુટો કરીશ અને પછી અમે બન્ને પાછા આ દોરીનાજ આધારે તરતજ નીચે આવીશું. તારે તો ફક્ત સાથેજ આવવાનું છે અને નીચે ઉભાં રહી કોઈ આવતું જતું હોય તેની તપાસ રાખવાની છે."

વિણાએ કહ્યું:-"એ તો ઠીક, પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે છજા અંદરની બારી આગળ લોઢાની મજબુત જાળી છે; તેને કેવી રીતે ઉઘાડશો, તેનો કાંઇ વિચાર કર્યો છે?"

"હા! જો આ હું લોઢું કાપવાની એક કાનસ લાવ્યો છું; એના વડે હું તે જાળીને લગાડવામાં આવેલા તાળાના નકુચાને કાપી નાંખીશ. મેં પ્રથમથીજ તેને માટે વિચાર કર્યો છે એટલે કોઇ પણ પ્રકારની હરકત નડશે નહિ."

"ઉપાય તો ઠીક ગોઠવ્યો છે."

"ત્યારે ચાલ, હવે તૈયાર થા. આપણે જઇએ."

આ પ્રમાણે કહી બન્ને જણાં ગુપચુપપણે ચારે તરફ પોતાની નજર ફેરવતાં ફેરવતાં દાકતર ગોકળદાસ કવિના

ઘર આગળ આવી પહોંચ્યાં.

રસ્તામાં કોઇ પણ મનુષ્ય તેમને સ્હામું મળ્યું નહિ. શેરીમાં પણ સઘળાં મનુષ્યો શાન્તપણે નિદ્રા લેતાં જણાયાં. ઝરમર ઝરમર મેઘ વૃષ્ટિ થતી હોવાથી શહેરમાં ચોકી માટે રાખવામાં આવેલા પોલિસના સિપાઇઓ પણ પોલિસ ચોકીઓમાં ભરાઇ બેઠા હતા, અને માંહોમાંહે તડાકા મારતા હતા. અંધારી રાત્રે અને વળી વરસાદના વખતે કોઇ પણ અધિકારી આવી ચઢશે, એવો તેમના અંતરમાં બીલકુલ ભય નહોતો. આકાશમાં એક પણ તારાનો પ્રકાશ અવલોકાતો નહોતો. રસ્તા ઉપરના સઘળા દિવાઓ ઘોર અંધકારમાં સહેજસાજ પોતાના પ્રકાશવડે રસ્તાનું દર્શન કરાવતા હતા. કેટલેક સ્થળે સુધરાઇ ખાતાનાં ફાનસોમાં તેલ પૂરનાર હજામોની કારીગરીના લીધે બત્તીઓ બીલકુલ બંધ થઈ ગઈ હતી. દેખરેખ રાખનાર સુધરાઇના અમલદારોના પોલને લીધે પોળની અંદરનાં ફાનસોને પ્રગટવાની તો સુધરેલા હજામોએ બીલકુલ પરવા પણ રાખી નહોતી. દાક્તરનો મોહોલ્લો મૂળે તો ગંદોજ હતો, એટલે રાત્રીના ઘોર અંધકારમાં ત્યાં થઇને કોઇ આવે જાય તેવો બીલકુલ સંભવ નહોતો. લાલદાસ અને વિણા અંધારી રાત્રીનો લાભ લઇ દાક્તરની પોળના દરવાજા બહાર આવી ઉભાં. વિણાને પોળના મ્હોડા પર આવેલા જાજરૂના ખુણામાં ઉભી રાખી લાલદાસ પહેલાં પોળની અંદરના આવવા જવાના રસ્તાઓ અને ખુણા ખોચરાઓ તપાસી આવ્યો. કોઇપણ મનુષ્ય આવતું જતું દેખાયું નહિ. લાલદાસ

તરતજ પાછો વિણાની પાસે આવ્યો, અને તેને દાક્તરના છજાની પાસે આવેલા ઝાડ નીચે લઇ ગયો. તે વખતે પણ દાક્તરના પાછલા ખંડમાંથી મંદમંદપણે દીવાનો પ્રકાશ આવતો દેખાતો હતો. એ જોઇ લાલદાસે વિણાના કાનમાં કહ્યું:—"આજ ઘરમાં દામોદરને અટકાવી રાખવામાં આવ્યો છે. હવે તું અહિંયાંજ ગુપચુપપણે ઉભી રહેજે. હું આ ઝાડ ઉપર ચઢું છું, અને તને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે ગોઠવણ કરી નીચે આવું છું. જોજે બરાબર ચારે તરફ સંભાળ રાખજે અને હું ઉપરથી દોરી ફેંકુ તેના બન્ને છેડાઓને મજબુત રીતે આ ઝાડના થડની સાથે બાંધજે."

વિણા લાલદાસનું સઘળું કહેવું, તેના મુખ સ્હામુ જોતી સાંભળી રહી. લાલદાસ પણ પ્રતિઉત્તરની રાહ નહિ જોતાં તરતજ ઝાડ ઉપર ચઢયો. વિણા ઝાડના થડના ઓથે અંધકારમાં છુપાઇ ચારે તરફ નજર ફેરવવા લાગી.

લાલદાસે ઝાડની ઉપરની ડાળીએ ચઢી દાક્તરના ઘરના છજાના થાંભલાની સાથે દોરી બરાબર રીતે બાંધી દીધી. એ સઘળુ કામ તેણે ત્વરીત રીતે કરી નાંખ્યું. પછી તેણે તે દોરી નીચેની બાજુ બહુજ ધીમેથી નાંખી દીધી.

નીચે ઉભી રહેલી દામોદરની સ્રી વિણાએ તે દોરીના બન્ને છેડા મજબુત રીતે ગાંઠ પાડી ઝાડના થડની સાથે બાંધી લીધા એટલે તે દોરી ઉપરની બાજુએ તણાવા લાગી.

બહુવાર પર્યંત વિણા નીચે ઉભી રહી. ઉપર લાલદાસ શું કરે છે તે કાંઈ પણ તેના સમજવામાં કે જાણવામાં આવ્યું

નહિ, તેથી તે પોતાના મનમાં બહુજ ગભરાવા લાગી

આ બાજુએ લાલદાસે તે દોરીના છેડા બહુ યુક્તિથી ઉપરની બાજુએ ડાકતરના છજાના ફાંસડા સાથે બાંધી લીધા, અને ધીમે ધીમે બહુજ સાવચેતીથી તે છજાની અંદર ઉતર્યો.

ઘરની અંદર દીવો બળતો હતો અને જીનાનું બારણું ખુલ્લું હતું તેમાં થઇને તે ઘરમાં ગયો. આગળ જતાં કાચની તખતીઓથી જડેલું બીજું બારણું તેના જોવામાં આવ્યું પરંતુ તે અંદરથી બંધ કરેલું હતું.

લાલદાસે તે કાચની અંદરથી જોયું તો અંદરની બાજુએ ખાટલા ઉપર કોઇ સૂનેલું હતું. તેના મનમાં નક્કી થયું કે, તે દામોદરજ હોવો જોઇએ. તેણે બહુજ ધીમેથી બૂમ મારી કે "દામુ । દામુ !"

કોઇએ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. આખરે તેણે મ્હોટેથી બુમ મારી "ભાઇ દામોદર."

તોપણ કાંઇ જવાબ મળ્યો નહિ, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે, શું દામોદર આવી રીતે ગાઢ નિંદ્રામાં પડયો હશે ? ના ના ! તેને ઉંઘ આવે નહિ. આવી દુઃખમય અવસ્થામાં નિશ્ચીંતપણે તે કોઇપણ દિવસ સૂઇ રહે તેવો નથી."

પુનઃ તેણે પહેલાંના કરતાં પણ મ્હોટેથી બૂમ મારી "દામોદર ! દામોદર ! દામોદર ! "

આ વખત તે સૂઇ રહેલી વ્યક્તિએ ઉંચું જોયું. ધીમે ધીમે તેણે પોતાનું મુખ જીનાના બારણા તરફ ફેરવ્યું.

તેને જોતાંજ લાલદાસ પોતાના મનમાં આશ્ચર્ય પામતાં

બોલી ઉઠયો:—" અરે ! આ શું ? આતો પેલી મોતીબાઇ ! જેણે મારી નજર આગળજ ડાક્તર નરોતમદાસનું ખુન કરવામાં સ્હાય કરેલી હતી તે વૈરી ! " આ વખતે લાલદાસને મોતીબાઇનું મુખ રોગી બનેલી હોવાથી પિશાચીની જેવું દેખાતું હતું.

આ વિકાળ રાત્રિના સમયે આ અવસ્થામાં તેનું મુખ જોઇને લાલદાસના શરીરનાં રોમાંચ ખડાં થઈ ગયાં. તે પત્થર સમાન જડ બની ગયો. તેણે મોટેથી બૂમ મારી નહિ, કેમકે બૂમ મારવાની તેનામાં આ સમયે શકિત પણ રહેલી નહોતી. તેનાં સઘળાં અંગ શિથિલ બની ગયાં હતાં તેથી તેના હાથમાં દોરીની ગાંઠ પકડેલી હતી, તે ધીમે ધીમે ભયને લીધે સરી જવા લાગી.

પોતાની આવી દશા તેને સમજાઇ તેથી તેણે પોતાનું ચિત્ત ઠેકાણે રાખવા બનતો પ્રયત્ન કર્યો ! કિન્તુ સઘળી મહેનત વૃથા ગઈ ! તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવડયો !

એકાએક તેનાથી પોકાર પડાઇ ગયો તેથી હાથમાંની દોરીની ગાંઠ સરી પડી, અને લાલદાસ નીચેની બાજુએ જ્યાં આગળ વિણા ઝાડ નીચે ઉભી હતી, ત્યાં તેના પગ આગળ પટકાઇ પડયો. વિણાના મનમાં બહુજ ભય ઉત્પન્ન થયો.

વિણાએ પોતાનાથી બૂમ ના પાડી જવાય એટલા માટે પોતાનું હૃદય દૃઢ કર્યું તેનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો. અંધકારમાં કાંઇ જણાંયું નહિ. તેણે શું પડયુ તે જાણવા માટે પોતાનો હાથ નીચે બેસી લાંબો કર્યો. તરતજ એક મનુષ્યનો દેહ

પડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. તેના હાથ રકતવડે ભીંજાઇ ગયા. તેણે પોતાના મન સાથેજ નક્કી કર્યું કે લાલદાસ ઉંચે-થી પડી ગયો છે. તેના શરીરનો ભાગ વિચ્છીન થઇ ગયેલો છે! તેનો પ્રાણ ચાલ્યો ગયેલો છે!

આ ભયંકર બનાવ જોતાની સાથેજ તેના શરીરમાં રહેલું સઘળું લોહી પાણી સમાન ઠંડુ બની ગયું અને તેનાથી બુમ પણ મરાઈ શકી નહિ. તે એક પગલું પણ આગળ વધી શકી નહિ.

આખરે તે ત્યાંથી કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય પોતાના ઘર તરફ હિંમત રાખી પાછી ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

જીવન સંચાર.

જેને રાખે રામ તે, કદી ન માર્યો જાય;
પડ્યો હોય પાતાળમાં, ત્યાં પણ આવે સ્હાય.

મનુષ્યના અદૃશ્યમાં લખાયેલા લેખ કોઇ દિવસ ફેરવી શકાતા નથી. સુંદરલાલ પોતાની સ્ત્રીને માટે દેશત્યાગી થઇને બહાર નિકળી પડયો, હજારો પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ પુનઃ તેને તેની સ્ત્રી પ્રાપ્ત ન થઈ તે નજ થઇ, કેમકે તેણીએ આત્મ-હત્યા કરી હતી.

તે રાત્રે ઘર આગળ પાછો આવી અને પોતાના શયનગૃહમાં ગયો તો તેના જોવામાં આવ્યું કે તેની સ્ત્રી પોતાના

ગળામાં છરી ઘાલી પડેલી હતી. તેના ગળાની અંદરથી નિકળતા લોહીથી તેનું સઘળું શરીર રકતવર્ણનું બની ગયું હતું. તે જડવત બની ઉભો અને આ દુઃખદાયક બનાવ એકીદૃષ્ટે અવલોકવા લાગ્યો. તેણીના મોત માટે ક્ષણવાર પણ તેને ક્ષોભ થયો નહિ.

એકદમ તેના મનમાં શંકા આવી કે "વખતે કોઇ મને અહિંયાં ઉભેલો જોશે, તો મેંજ આ ખુન કરેલું છે એમ તો નહિ ગણી કાઢે ?"

તરતજ તેનો તે વિચાર દૃઢ થયો. જોનાર મનુષ્ય એમજ ધારશે કે મેંજ આ ખુન કર્યું છે, અને તેથીજ આ સ્ત્રીની પાસે હું ઉભો રહેલો છું. વળી આ રીતે મારા ઉભા રહેવાથી મારો બચાવ પણ રહેશે નહિ. આ વિચારથી તરતજ પોતે ઘરમાંથી ઉતાવળે પગલે બહાર નિકળી ચાલ્યો ગયો.

અત્યારે રાત્રી પૂરી થવા આવી હતી અને પ્રાતઃકાળ થવાની તૈયારી થતી હોય એવો આભાસ થવા લાગ્યો હતો. સુંદરલાલ ઉતાવળો ઉતાવળો પોતાના ઘર બહાર નીકળી શેહેરની બહાર જવા લાગ્યો. પોતાના હાથ રક્તથી રંગાયેલા હોવાથી કોઇના જોવામાં આવતાં વ્હેમનું કારણ વધી જશે, એમ સમજી સિધેસિધો નહિ જતાં તે શેહેરના કોટ બહાર ચાલ્યો, અને કાકરીયાના રસ્તે આવેલા મહાદેવની ઝુંપડીમાં પેઠો. અત્યારે તેણે ત્યાંજ આશ્રય લેવાનું નક્કી કર્યું.

ઝુંપડીમાં પ્રવેશ કર્યાને થોડાક વખત થયો નહિ, એટલામાં કોઇક માણુસોનો પગરવ પોતે જ્યાં આશ્રય લીધો હતો

તે તરફ થતો તેણે સાંભળ્યો. તરતજ તે બહુ સંભાળપૂર્વક ઝુંપડીના બારણા આગળ આવી ઉભો રહ્યો, તો તે વખતે તેના જોવામાં આવ્યું કે બે માણસો કાંઇક વસ્તુ પકડીને મહાદેવ તરફ ચાલ્યા આવતા દેખાયા.

તેઓ પાસેનીજ બીજી ઝુંપડીમાં તે આણેલી વસ્તુને મૂકી તરતજ કાંઇપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય બહાર નિકળી ગયા. શું મૂકી ગયા, તે જોવાને માટે સુંદરલાલની ઉત્સુકતા વધી. તે હળવે રહી બહાર નિકળ્યો, અને જે સ્થળે તે મૂકવામાં આવેલું હતું, ત્યાં તપાસ્યું. અંધકાર હોવાથી હાથ લાંબા કરી તેણે શોધવા માંડયું. પડેલી વસ્તુપર હાથ પડતાંની સાથેજ તે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ બોલી ઉઠયો. " અરે! આ શું ? આતો કોઇનું મુડદું છે!"

સુંદરલાલનું મસ્તક ભમવા લાગ્યું. તેણે પુનઃ ઉચ્ચાર કર્યો:-" આતો ઓલામાંથી નિકળી ચુલામાં આવી પડવા જેવું થયું. બૈરીને મરેલી મૂકી ભયનો માર્યો અહિંયાં આવ્યો, તો અહિંયાં આગળ પણ તેનું તેજ થયું. હવે શું કરવું ?"

લાલદાસ અને દામોદર નરોતમદાસનો દેહ આ સ્થળે મૂકી ચાલ્યા ગયા હતા. સુંદરલાલે તેનેજ સ્પર્શ કર્યો હતો, અને તેથીજ તે ભડકી ઉડયો હતો.

સુંદરલાલનું મગજ વધુ વધુ ભમવા લાગ્યું. પોતે વૈદ હતો. તેથી સહસા કોઇ પણ મૃતદેહ અગર તો રોગથી પિડા પામતી વ્યકિતને સ્પર્શ કરવાની સાથેજ તેની ચિકિત્સક શક્તિનો સ્વભાવિક ગુણ કયાં જતો રહે ? તે પડેલા દેહને

સ્પર્શ કરતાંની સાથેજ તે સમજી ગયો કે હજી આ મનુષ્ય મરી ગયું નથી; પરંતુ જીવતું છે. તેમજ એમ પણ નક્કી છે કે જો તાત્કાલિક ઉપાય હાથ ધરવામાં આવશે, તો અવસ્ય તે બચી શકશે. એમ ધારી તેણે તે મનુષ્યને બચાવવાને માટે ઉપાય કરવાનું કાર્ય પોતાના મન ઉપર લીધું.

તે ઝુંપડીની બહાર નિકળ્યો. આજુબાજુથી કેટલાંક વનસ્પતિનાં પાંદડાં અને કાંઇક બીઆં શોધી લાવ્યો, અને તેનો હાથ વડેજ મસળી નાંખી રસ કાઢી થોડાંએક ટીપાં નરોતમદાસના મુખમાં મૂકવા લાગ્યો. તેમાંથી થોડાં ટીપાં તેના મુખમાં પડયાં, અને કેટલાંક તેના મુખમાંથી બહાર સરી પડવા લાગ્યાં.

આણેલી ઔષધીનો રસ તેના મુખમાં મૂકયા પછી પાછો સુંદરલાલ બહાર નિકળ્યો અને બીજી કેટલીક વનસ્પતિનાં પાંદડાં લઈ આવ્યો. પેહેલાંની માફક તેનો પણ રસ કાઢી તે તેના મોંઢા ઉપર અને ગર્દન ઉપર તથા માથા ઉપર ઘસવા લાગ્યો. થોડો રસ આ વખતે પણ તેણે નરોતમદાસના મુખમાં નાંખ્યો.

આ સમયે ધીમે ધીમે નરોતમદાસના શ્વાસોશ્વાસની ગતિ ચાલતી થયેલી તેને જણાઇ. સુંદરલાલ પોતાનો પ્રયત્ન સફળ થતો સમજી બીજો વધુ રસ તેના મુખમાં રેડવા લાગ્યો, તેમજ શરીર પર ચોળવા લાગ્યો.

સુંદરલાલ સંપૂર્ણપણે ગાંડો બની ગયો હતો એ સત્ય હતું; પરંતુ નરોતમદાસના સદ્‌ભાગ્યે આ સમયે તે કાંઇક

ભાનમાં હતો અને તેથીજ નરોતમદાસ બચવા પામ્યો.

લાલદાસ અને દામોદરે જવાની ઉતાવળમાં નરોતમદાસના શરીર ઉપરથી સઘળાં કપડાં ઉતારી લીધેલાં નહોતાં. તેઓ ફક્ત ઉપર પહેરેલો એક કોટ અને તેના જોડા બન્ને લઇ ચાલતા થયા હતા; તેથી અંદરની બાજુએ પહેરેલો એક કબજો તેના બદન ઉપર રહેલો હતો. સુંદરલાલે તે કબજો નરોતમદાસના શરીર ઉપરથી બહુજ સાવચેતીથી કાઢી લીધો, અને તેને બદલે પોતાનો કોટ તેના બદન ઉપર પહેરાવ્યો અને પોતે નરોતમદાસનો કબજો પહેર્યો. પોતે કેટલાંક કપડાં ઘર આગળથી પોતાની સાથે લાવેલો હતો, તે ઉતાવળે ઉતાવળે નરોતમદાસને પહેરાવી દીધાં.

કેટલાક સમયની સારવાર પછી નરોતમદાસની સ્થિતિ સુધરતી જતી હતી, તેથી સુંદલાલે તેને એક ભીંતને અઢેલીને બેસાડયો અને ફરીથી બહારથી કેટલાક પાંદડાંનો રસ લાવી તેને પાયો. વળી પાછો તેને સુંદરલાલે સુવાડી દીધો.

નરોતમદાસે આ વખતે પોતાનાં ચક્ષુઓ ઉઘાડયાં હતાં પરંતુ હજી સુધી તેનામાં જોઇએ તેટલું ભાન આવ્યું નહોતું. સહજ ભાન આવતાં તેણે પોતાની દૃષ્ટિ સુંદરલાલ તરફ ફેરવી.

સુંદરલાલે તેને પોતાના તરફ નિહાળતો જોઈ પૂછયું:—"તમારાં સગાં સંબંધીઓ કયાં રહે છે? જો જણાવો તો હું તેમને ખબર આપું."

નરોતમદાસે અસ્ફૂટ સ્વરે ઉત્તર આપ્યો:—"મ્હારે મ્હારૂં આત્મિય કોઇપણ નથી."

" ત્યારે હું કોને ખબર આપું ? "

આ પ્રમાણે કહી સુંદરલાલ નરોતમદાસ શું જવાબ આપે છે, તે સાંભળવાની ઇચ્છાથી તેના મુખ આગળ કાન ધરી રહ્યો. તેણે જે સાંભળ્યું તેથી તેને ભય ઉત્પન્ન થયો. તરતજ સુંદરલાલ વેગળો નાસીને ઉભો રહ્યો.

નરોતમદાસના મુખમાંથી અસ્પષ્ટ સ્વર નિકળ્યો " પોલિસ. "

સુંદરલાલ પોલિસના ભયથી તો ભાગીને ઘેરથી નાસી છુટયો હતો; તેજ પોલિસને બોલાવે એ અસંભવિત હતું. તેમ નરોતમદાસને આવી અર્ધમૃતાવસ્થામાં મૂકીને ચાલ્યા જવું, એ પણ તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ તેથી તેણે પોતાના મનની સાથે વિચાર કર્યો:-" જો તેને મૂકીને ચાલ્યો જઈશ, તો જીવનની આશામાં આવેલો આ માણુસ જરૂર મરી જશે. " આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, નહિ! નહિ! આને આ પ્રમાણે એકલો મૂકી જઈ મનુષ્યહત્યા થવા દેવી એ ઠીક નથી. જરૂર મ્હારે એનો પ્રાણ તો બચાવવો જોઇએજ.

તેણે બહુ સમય પર્યંત વિચાર કર્યો. વિચારમાંને વિચારમાં ઝુંપડીની અંદર તે આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. આખરે તેણે પોતાના ખીસ્સામાંથી પેન્સીલ અને કાગળ બહાર કાઢયો અને લખ્યું:-

" રાયપુર દરવાજા બહાર કાંકરીયા તરફ જવાના રસ્તા પર આવેલા મહાદેવના મંદિર પાસેની નં. ૨ ની ઓરડીની અંદર એક મનુષ્ય પડેલો છે, તે ઉઠી શકે તેવી અવસ્થામાં

નથી. તે પોલિસની મદદ માગે છે. જો તેને તાત્કાલિક સહાય નહિ મળે, તો તેનું મૃત્યુ થવાનો સંભવ છે."

આ પ્રમાણે પત્ર લખી સુંદરલાલે પોતાની પાસે એક કોરૂં કવર હતું તેમાં તે બંધ કર્યો, ને તેના ઉપર પોલિસ સબ-ઇન્સ્પેકટરનું સરનામું કર્યું:-

આ પ્રમાણે પત્ર તૈયાર કરી, તે પાછો નરોતમદાસની પાસે આવ્યો. વળી પાછો આણેલાં પાંદડાંનો રસ કાઢી તેને પાયો, અને કહ્યું:-"આ રસ પીવાથી તમારામાં શકિત આવતી જશે."

તરતજ સઘળાં વસ્ત્રોથી નરોતમદાસને બરાબર રીતે વીંટી તેણે સૂવાડયો. નરોતમદાસે કમતાકાતને લીધે પોતાનાં ચક્ષુઓ બંધ કર્યાં.

પછી સુંદરલાલ તે ઓરડીનો ત્યાગ કરી બહાર નિકળ્યો. આ સમયે પ્રાતઃકાળ થઇ ગયું હતું. ચારે તરફ સારી રીતે અજવાળું થયું હતું. લોકોની આવજાવ શરૂ થઇ હતી. એટલામાં એક પોલિસનો સિપાઇ સુંદરલાલના જોવામાં આવ્યો. તેના મનમાં તેને જોઇને ભય ઉત્પન્ન થયો, તેથી નાસી જવાને તૈયાર થયો. નરોતમદાસના આયુષ્યના પ્રભાવે તેને તેમ કરતાં રોકયો, ને તેણે નાસી જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. હીમ્મત રાખી સુંદરલાલ તે પોલિસના કોનસ્ટેબલની પાસે ગયો અને તેને કહ્યું:-"સાહેબ! પેલી જે સ્હામે ઓરડી જણાય છે, તે ઓરડીમાં એક માણસ પડેલો છે, તેણે આ ચીઠ્ઠી પોલિસ ચોકીના સબ-ઇન્સ્પેકટરને આપવા માટે મને

આપી છે; પરંતુ મેં આપને અહિંયાં જોયા તેથી હું આપને આપું છું, તે આપ મહેરબાની કરી સબ-ઈન્સ્પેકટર સાહેબને પહોંચાડશો એવી આશા છે.”

“ભલે! તેમને આપવામાં આવશે. મારો પહેરો ઉતરી ગયો છે, તેથી હું સિધો ચોકી ઉપરજ ચાલ્યો જવાનો છું. જરૂર તે ઈન્સ્પેકટર સાહેબને આપીશ.”

“મારે કામ હોવાથી મારાથી એટલે બધે દૂર જઇ શકાય તેમ નથી; જેથી આપને તસ્દી આપી છે, તે માફ કરશો.”

આ પ્રમાણે કહી સુંદરલાલ પહેરાવાળાને પત્ર આપી ત્યાંથી ઉતાવળે પગે ચાલતો થયો.

ત્રણ દિવસ પછી સુંદરલાલનો દેહ સમરૂખીના ઓવારા નજીક સાબરમતિ નદીમાંથી મૃત અવસ્થામાં મળી આવ્યો. ઉન્મત્ત સુંદરલાલે ઉન્મત્તાવસ્થામાં નદીમાં પડી આત્મહત્યા કરી હતી.

પોલિસને ત્યાં આગળ પડેલા તેના કોટના ખીસ્સામાંથી કેટલાક કાગળો મળી આવ્યા. તે ઉપરથી આ નરોતમદાસનો મૃતદેહ હશે, એમ પોલિસની તપાસમાં નક્કી થયું, અને તે માટે શહેરના પોલિસ-ઈન્સ્પેકટર અને સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને ખબર આપવામાં આવી.

શેહેરમાં એમ સિદ્ધ થયું હતું કે નરોતમદાસ સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખ વૈરાગી બની ચાલ્યો ગયો છે, પરંતુ આજે નક્કી થયું કે તેણે સ્ત્રીના વિયોગ દુઃખમાં આત્મહત્યા કરી

પોતાનું જીવન ત્યજી દીધું છે; તેથી હવે સંદેહ કરવાનું કોઇને પણ કારણ રહ્યું નહોતું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અતિ લોભ.

લોભીને સંતોષનું, કદી ન હોગે ભાન;
દિન દિન વૃદ્ધિ લોભની, થતાં ગૂમાવે જ્ઞાન.

નરોતમદાસ પોતાની પાછળ અસંખ્ય દોલત મૂકી ગયો હતો. દાકતરે વિચાર કર્યો કે એ મિલકતને માટે તેનો ભાઇ કાંઇ પણ દરકાર કરતો નથી, તેમ તે મેળવવાને માટે તેની કોઈ પણ રીતની ખટપટ પણ થતી નથી, તો પછી તે સઘળી મિલકત મારે પોતાને હાથ કેમ ન કરવી?

"નરોતદાસનો હવે પત્તો મળે તેગ નથી. તે મર્ણ પામ્યો છે એ વાત ચોકકસ થઇ છે. હવે ફકત હું અને તેનો ભાઇ બેજ સઘળી મિલકતના માલિક છીયે, પણ એમાંથી અડધી મિલકત જગન્નાથને લઇ જવા દેવાથી મને લાભ શું? જો તે જીવતો રહે, તો તો મારે તેને અર્ધો ભાગ આપવો પડે; એમાં ના કહેવાશે નહિ, તો પછી તેને શા માટે જીવતો રહેવા દેવો?"

દાકતર સહજમાં જગન્નાથને સૂવાડી દે તેવો હતો. પાણીની અંદર એક ટીંપું જહેર નાંખવાથી કામ પતી જાય તેમ હતું દામોદરની માફક તેના દેહને પણ અદૃશ્ય કર-

વામાં પણ હરકત આવે તેમ નહોતી. ફક્ત કામ એટલુંજ કરવાનું હતું, કે "ચારે તરફ લોકોમાં એમ જણાવવું, કે જગન્નાથ પોતાના દેશમાં ચાલ્યો ગયો છે."

પોતાનો આ ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ કરવાના ઇરાદાથીજ આજે તેણે પોતાને ત્યાં જગન્નાથને આવવા આમંત્રણ કર્યું હતું. જગન્નાથને તેના ઉપર સહજ પણ સંદેહ નહોતો, જેથી ગોકળદાસનું આમંત્રણ મળતાંની સાથેજ તે તેને ઘેર આવ્યો.

દાકતરે તેને પોતાને ત્યાં આવેલો જોઈ સારીરીતે તેનો આદર સત્કાર કર્યો. જગન્નાથે પોતાની બેઠક ખુરશીપર લેતાં દાકતરને પૂછ્યું:-"દાક્તર! ખરેખર તમે કાંઈ સાંભળ્યું છે?"

દાક્તરે જવાબ આપ્યો:-"શું સાંભળવાની વાત કરો છો? કોના સંબંધમાં આપ બોલો છો?"

"મોટાભાઈના સંબંધમાં."

દાક્તરના મુખપર તરતજ શ્યામતા આવી. તેનો સ્વર કમ્પીત થયો. તેણે પૂછ્યું:-"કેમ શું છે! કાંઇ નવા જુની છે?

"તેઓ મળી આવ્યા છે."

દાકતર આ વખતે ચાનો પ્યાલો લાવતો હતો. જગન્નાથના શબ્દો સાંભળતાની સાથેજ તે એટલો તો કંપ્યો કે તેના હાથમાંથી ચ્હાનો પ્યાલો નીચે પડી ગયો, અને તેના કકડે કકડા થઈ ગયા. ક્ષણવારમાં તેના ગત આયુષ્યમાં કરેલાં સઘળાં ભયંકર કૃત્યો તેના હૃદયમાં આવી તાજાં થયાં, અને અગ્નિની પેઠે તેને તે બાળવા લાગ્યાં. તે પોતાના મનમાં ધીમેથી બોલ્યો:-

"ત્યારે શું નરોતમદાસ જીવતો રહ્યો છે? શું નરોતમદાસ ફરીથી આવ્યો છે? તેમ હશે તો હવે રક્ષણ કરવાનો કાંઇપણ ઉપાય રહ્યો નહિ. ખરેખર! તેણે અત્યાર પહેલાં સઘળી હકીકત પોલિસને જણાવી હશે." આ પ્રમાણે વિચારો આવતાં દાકતરે પોતાની પાછળ ચારે તરફ ભયનું વાદળ ઘેરાઇ ગયેલું જોયું. તેનાં સઘળાં અંગો શિથીલ અને જડ જેવાં બની ગયાં. તેનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો.

તેનો આવો વિચિત્ર દેખાવ જોઇ જગન્નાથે તેને કહ્યું:- "મને ખબર તો હતીજ, કે આપ આ વાત સાંભળીને આશ્ચર્ય પામશો; પરંતુ તમારી આવી સ્થિતિ થશે, એવી મને બીલકુલ આશા નહોતી. કયારેને કયારે તેઓ મળીતો આવશેજ, એતો તમારા પણ જાણવામાં હતુંજને?"

દાકતર તેનો જવાબ આપવા ગયો, પરંતુ તેનાથી બોલી શકાયું નહિ. તેને મૌન્ય રહેલો જોઇ જગન્નાથે આગળ બોલવું શરૂ કર્યું:-"દાક્તર! આખરે સાબરમતિ નદિના સપ્તરૂષીવાળા આરા આગળથી તેમનું મૃતશરીર મળી આવ્યું છે."

આ વખતે દાકતરનામાં બોલવાના સહુજ હોશ આવ્યા. તેણે આશ્ચર્યમયભાવે પૂછયું:-"સપ્તરૂષી આગળથી?"

"હા! ખરેખર તેઓ ડુબી મૂઆ છે. ત્યાંથીજ તેમનો મૃતદેહ મળી આવ્યો છે."

દાકતરના હૃદયમાં આનંદનો જરા સંચાર થવા લાગ્યો. હવે કોઇ પણ પ્રકારનો ભય નથી, એમ જાણી તેના મૃતતુલ્ય બની ગયેલા દેહમાં નવીન જીવન આવ્યું. પાપાત્મા

હાક્તરે આ વખતે પુનઃ પૈશાચિક મૂર્ત્તિ ધારણ કરી.

જગન્નાથે આગળ ચલાવ્યું:—"પોલિસે મને ખબર આપી છે કે, તેમને બહારની ચોકી ઉપરથી રીપોર્ટ મળ્યો છે, માટે હવે તે સંબંધે કાંઇ પણ વહેમ રાખવાનું કારણ રહ્યું નથી."

નરોતમદાસ મરી ગયો છે, એ નક્કી થતાં દાક્તરના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, હવે જગન્નાથના સંબંધમાં ઉતાવળ કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. જો ઉતાવળ કરી તેને મારી નાંખવામાં આવશે, તો વખતે ફજેતી થશે; માટે સમય જોઇ તેનો ઉપાય સાધવો એજ શ્રેષ્ઠ છે.

દાકતરે આ વખતે નરોતમદાસ, તેણે કરેલું વિલ તથા તેની સંપત્તિ સંબંધમાં કેટલીક જગન્નાથ સાથે વાત કરી. છેવટે મોડી રાત્રે જગન્નાથ દાક્તરને ત્યાંથી નરોતમદાસના મકાન તરફ ગયો.

નરોતમદાસના મૃત્યુના સમાચાર જો જગન્નાથે આજે દાકતરને ના આપ્યા હોત તો, આજે જગન્નાથને પણ નરોતમદાસના માર્ગેજ મોકલી આપવાનો દાકતરે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. દાકતરે તે સંબંધની દરેક ગોઠવણ અગાઉથીજ કરી મૂકી હતી; પરંતુ "જેને રામ રાખે તેને કોણ મારી શકે તેમ હતું?" મનુષ્ય ધારે છે કાંઇક અને થાય છે કાંઇક! વિધીની ગતિ વિચીત્ર છે!

પ્રકરણ ૨૨ મું.

આખરનાં હુવાતીયાં.

અથાગ જળમાં ડુબતો, બચવા માટ અપાર;
હુવાતીયાં મારે કદા, તો પણ નવ બચનાર.

પ્રાતઃકાળે લાલદાસનો મૃતદેહ દાકતરના ઘર આગળથી મળી આવ્યો. દોરી વિગેરે સાધનો જોઇ સઘળાં મનુષ્યોને વહેમ આવ્યો કે, આ મનુષ્ય દાકતરના ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠેલો હોવો જોઇએ; પરંતુ અકસ્માત પડી જવાથી તેનું મૃત્યુ થયું છે, એમ કોઈના સમજવામાં આવ્યું નહિ.

આ વાત ખંડેરાવના કાને પડી. દામોદર જે મીલમાં કામ કરતો હતો, ત્યાંથી તેને ખબર મળી હતી કે, દામોદરને એક લાલદાસ કરીને દોસ્તદાર છે. લાલદાસના મૃત્યુની ખબર મળતાંજ તેણે પોલિસમાં તપાસ કરી, તો તેને માલુમ પડયું કે તેજ દામોદરનો મિત્ર લાલદાસ મરી ગયો છે, અને તેજ મીલના કેટલાક માણસોએ લાલદાસના દેહની આખરની ક્રીયા કરી છે.

આ સઘળી વાત જાણી ખંડેરાવના મનમાં વિચાર આવ્યો કે “અવશ્ય નરોતમદાસના ઘરમાં પ્રવેશ કરી લાલદાસ અને દામોદરેજ નરોતમદાસનું ખુન કરેલું હોવું જોઇએ, નહિ તો દામોદરના ઘરમાંથી નરોતમદાસનો કોટ અને

જોડા કેવી રીતે મળી આવે ?

વળી દામોદર ગુમ થયો છે, અને તેના મિત્રનો દેહ દાકતરના ઘર આગળથીજ મળી આવ્યો છે; આથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ રીતે આ કામમાં દાકતરનો હાથ હોવો જોઇએ; નહિ તો લાલદાસે પોતે થોડાજ દિવસ ઉપર ખુન કરેલું હોવા છતાં આવી રીતે તાત્કાલિક ચોરી કરવા માટે તૈયાર થાય નહિ."

આ પ્રમાણે સઘળો વિચાર કરી ખંડેરાવે દામોદરની સ્ત્રીને ફરીથી એકવાર મળવાનો વિચાર કર્યો. તેને મળવાથી કાંઈને કાંઇ હકીકત તેની પાસેથી મળી આવવીજ જોઇએ."

ખંડેરાવ તરતજ દામોદરના ઘર આગળ આવ્યો, અને જોયું તો દામોદરની સ્ત્રી આ વખતે ઓળખી શકાય તેવી સ્થીતિમાં નહોતી. તે બહુજ અધિર બનેલી હતી. ખંડેરાવે તેને બહુજ સ્નેહપૂર્ણ વચનોથી પૂછ્યું:-"ગઇ વખતે હું તમારી પાસે એક વખત આવ્યો હતો, તે સમયે તમે મને કાંઈ પણ બરાબર હકીકત જણાવી નહોતી છતાં હું તો કોઇ પણ રીતે તમારા સ્વામિને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરૂં છું. એનાથી વિશેષ હું તમને શું લાભ કરી શકું ?"

દામોદરની સ્ત્રીએ ફક્ત એટલોજ ઉત્તર આપ્યો:- "તમે પોલિસના માણસ છો તેથી...."

ખંડેરાવે તે વાત નહિ સાંભળ્યા જેવી કરી, અને પૂછ્યું:-"જે માણુસ પડીને મરી ગયો છે, તેનું નામ લાલદાસ છે, અને તે તમારા સ્વામિનો મિત્ર થાય છે તે

વાત તો સાચી ને ? તમે જાણો છો કે તે કેવી રીતે મરી ગયો છે ? ”

આ સવાલ સાંભળી દામોદરની સ્ત્રીનું સઘળું અંગ ભયથી કંપવા લાગ્યું. ખંડેરાવની દ્રષ્ટિ તે તરફ ગઇ એટલે તેના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, દામોદરની સ્ત્રી વિણા સઘળી હકીકત જાણે છે; તેમ લાલદાસ શા માટે દાક્તરને ઘેર ગયો હતો અને કેવી રીતે તે પડીને મરી ગયો વિગેરેની તેને માહીતી હોવીજ જોઇએ. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં ચોક્કસ થવાથી તેણે વિણાને ફરીથી પૂછયું:—“ મને લાગે છે કે લાલદાસ કાંઈ કેવળ ચોરી કરવાને માટે દાકતરને ઘેર ગયો નહિ હોય કે જેથી પડીને મરી જાય. ખરૂંને ? ”

વિણાએ ખંડેરાવને પૂછયું:—“ તે તમે કેવી રીતે જાણ્યું ? ”

“ તમે જાણો છો કે તે શા માટે દાકતરને ઘેર ગયો હતો ? જો જાણતાં હો તો મને જણાવો. ”

કેટલીકવાર વિચાર કરી વિણાએ જવાબ આપ્યો:— “ તમારો વિશ્વાસ શું ? ”

આ વખતે ખંડેરાવે ગંભીરતાથી જણાવ્યું:—“ દાકતરના સંબંધમાં કદાપિ કાંઈ વાત હોય, તો તમે કાંઇ પણ બીક રાખ્યા સિવાય મને જણાવો. ” એમ કહી તે પોતાના મનમાંજ બોલવા લાગ્યો કે, “ તેના જેવો પરમ શત્રુ મારે આ દુનિયામાં બીજો કોઇ નથી. જ્યાં સુધી તેને શિક્ષા કરાવવામાં ના આવે ત્યાં સુધી હું જે આહાર કે નિદ્રા લઉં

છું તે નહિ લીધા બરાબરજ છે."

ખંડેરાવના મુખ ઉપર તરી આવતા ભાવો જોઇ વિ- ણુાએ પોતાના મનમાં જાણ્યું કે, દાક્તર અને ખંડેરાવ પાકા શત્રુ હોવા જોઇએ; માટે થોડી ઘણી પણ તેને વાત જણાવવી તો જોઇએજ. જો કે લાલદાસ પર્યંતની કહીશ નહિ. આમ પોતાના મન સાથે વિચાર કરી, તે ખંડેરાવને હકીકત જણાવવા તૈયાર થઇ.

વિણા કાંઇ પણ હકીકત જણાવતી નથી, એ જોઈ ખંડેરાવે તેને કહ્યું:—" તમે બરાબર સાંભળ્યું હશેજ કે, લાલદાસનું શબ દાકતરના ઘર આગળથીજ મળ્યું છે."

વિણાએ પોતાનું મુખ બીજી બાજુએ ફેરવ્યું અને બોલી:—" સાંભળ્યું છે. શું પૂછો છો ? મેં નજરો નજર જોયું છે."

" શું કહો છો તમે નજરે જોયું છે ?"

" હા ! જ્યારે તે પડયો તે વખતે હું ત્યાંજ હાજર હતી. તે મારા પગ આગળજ પડયો હતો."

ખંડેરાવ આ વાત સાંભળી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો તે એટલો બધો વિસ્મયતામાં લીન બની ગયો કે; તાત્કાલિક તેને કાંઇપણ પૂછી શકયો નહિ.

વિણાએ આગળ બોલવાનું જારી રાખ્યું. " અમે દાકત- રના ઘર આગળ ગયાં હતાં, કેમકે મને એમ ચોકકસ ખબર મળી હતી કે, મારા ધણીને દાકતરના ઘરમાં કેદ કરવામાં આવ્યો છે."

" ત્યારે તો મને લાગે છે, કે એટલા માટેજ લાલદાસે ઉપરની બાજુએ ચઢી ઘરની અંદર જવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે ?"

" હા ! લાલદાસે મોડી રાત સુધી એ ઘર આગળજ નજર રાખી હતી. તે ઘરમાં આખી રાત્રી દિવો બળતો રહે છે, તેથી તેના મનમાં એમ ખાત્રી થઈ હતી કે, દાકતરે મારા ધણીને તેજ ઘરમાં પુરી રાખેલો હોવો જોઇએ. "

" તમારા સ્વામિને દાક્તરે શા માટે અટકાવી રાખેલો હોવો જોઇએ ? "

" તે તો હું જાણુતી નથી; તેમ લાલદાસે પણ તે વાત મને જણાવી નથી. તેણે તો ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું હતું કે, મારો ધણી દાક્તરના ઘરમાં ગયો હતો અને પોતે તેની રાહ જોતો બહારની બાજુએ બેઠો હતો; પણ મારો ધણી દાકતરના ઘરમાંથી બહાર આવ્યોજ નહોતો. "

" તમારો સ્વામિ દાકતરને ઘેર કેમ ગયો હતો તે તમે જાણુતાં નથી ? "

" ના ! તે કાંઈ પણ હું જાણુતી નથી; કેમકે લાલદાસે તે વાત મને કહી નથી. "

" હવે હું જે તમને પૂછું તેનો બરોબર જવાબ આપજો. જે એક માણુસ ગુમ થઈ ગયો છે અને જેનો કોટ જોડા તમારા ઘરમાંથી મળી આવ્યાં છે તે માણુસ જે દિવસે ગુમ થઇ ગયો તે દિવસે તમારો સ્વામિ મોડી રાત્રે ઘર આગળ આવ્યો હતો ? જુઓ ખોટું બોલશો નહિ. "

" હા ! પ્રાતઃકાળ પહેલાં આવ્યા હતા. "

"ઠીક ! તે દિવસે આ લાલદાસ તમારા સ્વામિની સાથે બહાર ગયો હતો ?"

"હા ! તેઓ બન્ને જણ અહિંયાંથી સાથેજ ગયા હતા."

"ક્યાં ગયા હતા, તે તમે જાણો છો ?"

"ના ! તે મને જણાવ્યું નહોતું."

"જ્યારે પાછા આવ્યા, ત્યારે કાંઇ માલ તાલ સાથે લાવ્યા હતા ?"

"ના ! મને લાગે છે કે પેલો કોટ અને જોડા સિવાય કાંઇ નહિ લાવ્યા હોય ! એ પણ હું પૂરૂં જાણું નહિ તેવી રીતે મારી ગેરહાજરીમાં છુપાવ્યાં હશે."

"ગઇ વખતે તમે તમારા સ્વામિના સંબંધમાં મને કાંઇ પણ હકીકત કહી નહોતી, પણ મેં આજુબાજુના લોકોની પાસેથી કેટલીક વાત મેળવી હતી. તમારા ધણીના હાથે ચાર આંગળાં હતાં, પરંતુ પાંચમું નહોતું તે વાત ખરી ને ?"

"હા ! ગાડીના પૈડા નીચે હાથ આવવાથી તે પ્રમાણે બન્યું હતું."

"તેના હાથમાં એથીજ એક મોટો ડાઘ પડેલો હતો ખરૂંને ?"

"હા, હતો. ગાડીના લીધેજ તેમ થયું હતું."

"વારૂ ! એ વાત તો એ રીતેજ છે ! એ તો ઠીક ! પરંતુ એ જણાવો કે, તમારો સ્વામિ દાકતરના ઘરમાંજ હતો એ સંબંધેનો કાંઈ સજ્જડ પૂરાવો તમારી પાસે છે ?"

"ના! બીજો તો શો પુરાવો હોય?"

"ગમે તેમ હશે હવે તે દાકતરના ઘરમાં છે કે કેમ તેનો તપાસ કરવો જોઇએ."

"નક્કી ત્યાંજ છે, ત્યાંજ છે!"

"નક્કી નહિ પરંતુ વહેમ માત્ર છે. ત્યારે લાલદાસ અને તમારો સ્વામી કાંઇક દાકતરના સંબંધમાં છાની વાત જાણતા હોવા જોઇએ. એમાં કાંઈ પણ સંદેહ રાખવા જેવું નથી."

"શું વાત જાણતા હશે?"

"એ જાણવા માટેજ હું તમારા સ્વામિની શોધ કરૂં છું. તેઓ દાકતરની છાની વાત જાણે છે અને તે છાની વાત જણાવી દેઇશું એવો ભય બતાવી દાકતરની પાસેથી પૈસા પડાવવાને ઇરાદે તેઓ ત્યાં જરૂર ગયા હશે. દામોદર ઘરમાં ગયો હતો અને લાલદાસ બહાર ઉભો રહ્યો હતો, તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે તેને દાકતર ઓળખતો હોવો જોઇએ. દામોદરને દાકતર ઓળખતો નહિ હોય અને તેથીજ દાકતરે દામોદરને પોતાના ઘરમાં પૂરી રાખ્યો હશે."

"તેથીજ તે ત્યાં હોવો જોઇએ."

"ઠીક છે! હવે જેમ બનશે તેમ જલદીથી ઉપાય કરીશ. એટલા માટેજ હું તેના ઘરનો એક વખત બરાબર રીતે તપાસ કરીશ."

"હું તમને તેનું ઘર બતાવું?"

"ના! યુક્તિ પુરઃસર જોવાશે. તેનો બંદોબસ્ત હું

મારી મેળેજ કરી લઈશ. આજજ લાગ છે. મને ખબર મળી છે કે દાક્તર જે મંડળમાં મેમ્બર છે, તે મંડળની મિટીંગ હોવાથી આજે તે પરગામ પહોંચ્યો છે. તે કાલે આવવાનો છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે, જેથી હું આજજ સંધ્યાકાળના સમયે તેને ઘેર જઇશ; તમારે પણ મારી સાથે આવવું પડશે."

"મ્હારે?"

"હા! તમને મારી સાથે આવવાથી કોઇ પણ પ્રકારની બીક નથી. સંધ્યાકાળે આવીને હું તમને બોલાવી જઇશ."

"ત્યારે શું હજી પણ મારો ધણી ત્યાંજ હશે?"

"જે હશે તે સઘળું સાંજે જણાશે."

આ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ પોતાને રસ્તે પડયો. વિણા ઘરમાં જઈ અનેક પ્રકારની ચિંતા કરતી પોતાના ધણીના ગુમ થવાને માટે રડવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

કપાઇ ગયેલો હાથ.

પાપી જનનાં પ્રાક્રમો, પડે ન પૂરાં બહાર;
ત્યાં સુધી મન મલપતા, ખાતે કરે ખુંખાર.

ખંડેરાવ બહુજ ચતુર પુરૂષ હતો. તે જે કાંઈ કાર્ય પોતાના લક્ષમાં લેતો તે જાણીતું હોય, કિંવા અજાણ્યું હોય તથાપિ તે જલદીથી તેને પોતાના હાથ કરી લેતો. તે

મનુષ્યોને મ્હાત કરવાની વિદ્યામાં પણ જાણીતો હતો. તે શરીરે બળવાન હતો. તે ડાક્તર ગોકળદાસ જેવા હસ્તાક્ષર એવા તો સારી રીતે કાઢી શકતો કે, તેને ગોકળદાસ પોતે પણ પારખી શકતો નહિ, કે આતે મારા હાથના અક્ષર છે, કે બીજાના હાથના છે.

આજે ખંડેરાવે ડાક્તરના જેવાજ આબેહુબ અક્ષરો વડે ડાક્તરના નોકર ઉપર એક પત્ર લખ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે:—

"આ ચીઠી લાવનાર સદ્‌ગૃહસ્થ તેમની સ્ત્રી સાથે આપણું ઘર જોવાને માટે આવનાર છે. તેઓ પરગામથી આવેલા છે, અને મારા સ્નેહી હોવાથી આપણે ત્યાં મળવા આવનાર છે; માટે તેમને આપણું સઘળું ઘર બતાવજો. તેમને કોઇ પણ રીતે હરકત પડે નહિ, તેવી સઘળી વ્યવસ્થા કરી આપજો."

ઉપર પ્રમાણે પત્ર તૈયાર કરી ખંડેરાવે પોતાનો અસલ પહેરવેશ ઉતારી નાંખી એક સદ્‌ગૃહસ્થને છાજે એવો પરદેશીય મુસાફરનો પોશાક શરીર ઉપર ધારણ કર્યો, અને ઘર આગળથી નિકળ્યો. વિણાનો પોશાક બદલાવવાને ઈરાદે તેને માટે પણ કેટલાંક સારાં કપડાં અને દાગીના આદિક તેણે સાથે લીધાં. સંધ્યાકાળ પહેલાં તે દામોદરના ઘર આગળ જઇ પહોંચ્યો.

વિણા તેનો વિચિત્ર વેશ જોઈ, પ્રથમ તો ડરી ગઇ; પરંતુ ખંડેરાવે જ્યારે તેને જણાવ્યું કે "ભય રાખવાનું

કારણ નથી. આ બધો વેષ આપણે પણે જવાનું હોવાથીજ ભજવવામાં આવ્યો છે. તમારે પણ તેવોજ બીજો વેષ ભજવવો પડશે, નહિ તો કામ પાર ઉતરશે નહિ; વિગેરે હકીકત જણાવી ત્યારે તેને શાન્તિ વળી."

આ પ્રમાણે વિણાને સમજાવી ખંડેરાવે પોતે સાથે આણેલાં વસ્ત્રો આદિક બહાર કાઢયાં; જે જોઇને વિણા બહુ વિસ્મય પામી અને કહેવા લાગી:–"આ બધું શું આણ્યું છે? આ બધું હું તો પહેરીશ નહિ."

"કેમ નહિ પહેરો? આ પહેરવાથી કાંઈ ભય આવશે નહિ. તેમ જો નહિ પહેરો તો પછી દાકતરના ઘરમાં પેસી શકાશે નહિ; અને કોઇ પણ કાર્ય બની શકશે નહિ. વળી તમારા સ્વામિને છોડાવી શકાશે પણ નહિ."

"ત્યારે તો આ બધું મારે પહેરવું પડશે કેમ?"

"હા! એમાં હરકત શું છે? એમાં શું દોષ છે?"

વિણા પોતાના પતિને માટે ગમે તે કરવા તૈયાર હતી. ખંડેરાવે તેને જે પ્રમાણે તૈયાર થવા કહ્યું, તે પ્રમાણે તે કપડાં પહેરી તૈયાર થઇ.

સંધ્યાકાળ થઈ ગયા પછી તેઓ દાકતરના ઘર આગળ જઇ ઉભાં રહ્યાં. ખંડેરાવે બારણા ઉપર હાથ ઠોક્યો. નોકરે આવી તરતજ બારણું ઉઘાડયું અને કહ્યું:–"દાકતર ઘેર નથી."

ખંડેરાવે જવાબ આપ્યો:–"તે હું જાણું છું; તેમણેજ મને મોકલ્યો છે અને આ પત્ર આપ્યો છે."

દાક્તરનો નોકર લખી વાંચી જાણે એટલું શિખ્યો

હતો તેથી તેણે ખંડેરાવે આપેલો કાગળ વાંચ્યો, અને આશ્ચર્ય પામ્યો. આ માણસ પાંચ વરસથી દાક્તરને ત્યાં નોકર હતો. દાક્તર કોઇ પણ દિવસ કોઇ પણ માણસને પોતાને ઘેર રહેવાની કે ઘર બતાવવાની આજ્ઞા કરતો નહિ, કોઇ આવતું તો તેને બહારના દિવાનખાનાની અંદર બેસાડતો, અને વાત કરી તરતજ વિદાય કરતો અને આજે આ બે પરદેશીય માણસોને પોતાનું મકાન બતાવવાને માટે તેણે પત્ર લખેલો છે, એ જોઈ તેને કાંઇ પણ સમજણ પડી નહિ. આ પત્ર દાકતરનોજ લખેલો છે, એમ તેનો નિશ્ચય થયો હતો. તેણે પોતેજ તે લખેલો છે, તો પછી મારે વહેમ રાખવાનું શું કારણ છે? મારે તો ફકત તેના હુકમ મુજબ કામ કરવું એજ મારૂં કર્તવ્ય છે. વળી આ પરગામથી આવેલાં છે તેથી જો તેમને પાછાં કાઢીશ તો દાકતર મારા ઉપર ગુસ્સે થશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ખંડેરાવને અને દાદોબાની સ્ત્રીને અંદરની બાજુ લઈ ગયો.

નોકર ખંડેરાવના મુખ સ્હામું વારંવાર જોયા કરતો હતો. તેણે તેને પહેલાં કોઇ વખત જોયો છે, એમ લાગ્યું, પરંતુ ખંડેરાવ વેશ બદલો આવેલો હોવાથી તે બરાબર રીતે ઓળખી શકાયો નહિ. ખંડેરાવે ઘરની અંદર પેઠાં પછી નોકરને કહ્યું :—“ તમે આગળ આગળ ચાલો, અમે બધું બરાબર જોતાં જોતાં તમારી પાછળ પાછળ ચાલ્યાં આવીયે છીયે.

આ પ્રમાણે કહેવાથી નોકર આગળ ચાલવા લાગ્યો. ખંડેરાવે આ વખતે વિણાના કાનમાં બહુજ ધીમેથી કહ્યું:—

"તારો ધણી તે દિવસે કેવાં કપડાં પહેરીને નિકળ્યો હતો તે તને યાદ છે? બરાબર રીતે જોજે, કે આ ઘરની અંદર તેનું અંગરખુ, પહેરણુ, પાઘડી, વિગેરે કાંઇપણ તારા જોવામાં આવે છે કે કેમ?"

તેઓ એક પછી એક ઓરડો જોતાં જોતાં આગળ ચાલવા લાગ્યાં. આગળ નોકર ચાલતો હતો તેને ખંડેરાવે અટકાવી પૂછ્યું:—"આ બાજુના ઓરડાની અંદર શું શું છે?"

"આ તો દાકતર સાહેબને ઔષધો તૈયાર કરવાનો ઓરડો છે." નોકરે બહુજ નમ્ર ભાવે જવાબ આપ્યો.

તરતજ ખંડેરાવ અને વિણાએ તે ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો, અને નોકર બારણા આગળજ ઉભો રહ્યો. તે ઓરડાના અંદરના મધ્ય ભાગમાં એક લંબચોરસ ટેબલ ગોઠવવામાં આવેલું હતું. તેની ચારે બાજુએ આલમારીઓ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ આલમારીઓ ઉપર અનેક ન્હાની મોટી શીશીઓ મોટા મોટા બાટલાઓ, અને બીલોરી કાચની મોટી મોટી બરણીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. એક બાજુપર એક મ્હોટો લોઢાનો ફરતો ચુલો મૂકેલો હતો; તેના ઉપર મ્હોટી લોઢાની કઢાઈ પડેલી હતી.

ખંડેરાવ આ ઓરડાને બહુજ બારીકાઈથી તપાસવા લાગ્યો. વિણા તેની આગળની બાજુએ જોતી ચાલતી હતી તેના મુખમાંથી ઓચિંતો ઉચ્ચાર નીકળ્યો—"આજ તેમનો હાથ!" તરતજ તે પાછી ખંડેરાવની પાસે આવી ઉભી રહી. તેણે પાસે પડેલા એક કપડાનો કકડો જે તે ઓરડાની

અંદર પડેલો હતો, તે હાથમાં લઈ ખંડેરાવને બતાવતાં કહ્યું:—“ આ હાથ મારા ધણીનો છે. આ રૂમાલ તો મારા ધણીની કમરે બાંધેલો હતો.”

ખંડેરાવે તેને ચુપ રહેવા ઇશારત કરી અને ધીમેથી કહ્યું:—“ ચુપ! ચાકર સાંભળશે. તેં કેવી રીતે જાણ્યું કે, આ રૂમાલ તારા ધણીનોજ છે?”

“ મેં પોતે તેને તે કમરે બાંધવા આપેલો હતો.”

“ ઠીક! તને બરાબર યાદ છે?”

“ હા! હા! તે દિવસે મેં પોતે–”

“ બસ. ચુપ રહે! પછીથી વાત.”

જેમ કાંઇ બન્યુંજ ના હોય, તેમ ખંડેરાવે નોકર તરફ ફરીને અંદરનું બારણું બતાવી પૂછ્યું:—“ આ બારણું ઉઘાડીને ક્યાં જવાય છે?”

“ એ બાજુએ તો દાકતર સાહેબનું ઓપરેશન કરવાનું ઠેકાણું છે.”

“ તે કેવું છે?”

“ એ ઓરડાની અંદર દાકતરે પોતાનાં સઘળાં દાકતરી ખાતાનાં હથીઆરો વિગેરે ગોઠવી રાખેલાં છે.”

ખંડેરાવે કાંઇ પણ વધુ નહિ પૂછતાં, તે બારણું ઉઘાડી અંદરની બાજુએ પ્રવેશ કર્યો. અંદર પેસતાંની સાથેજ તે ઓરડાનો દેખાવ જોઇ તે ઠંડો ગાર બની ગયો. તેના પગ ધ્રુજવા લાગ્યા.

આ ઓરડાની ચારે બાજુએ પણ આલમારી હતી. તે

આલમારી ઉપર બીલોરી કાચની આરપાર દેખાઇ શકે તેવી મોટી મોટી બરણીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. તે બરણીઓની અંદર અરકોમાં જુદા જુદા માણસોના શરીરોના વિભાગો રાખવામાં આવેલા દેખાતા હતા. દરેક ઠેકાણે કીડીઓ, ઝીમલો, જીવડાંઓ વિગરે ફરતાં જોવામાં આવતાં હતાં.

ખંડેરાવને તે જોતાંની સાથેજ વમન થઇ આવે તેવું થઈ ગયું. તે તે ઓરડાની અંદરથી બહાર નિકળી જવા તૈયાર થયો એટલામાં તેની નજર એક મોટી બરણી ઉપર પડી. તેને જોતાંજ તે વિસ્મય પામ્યો અને બોલી ઉઠયોઃ– "અરે આ શું!" એ કહેતાંની સાથેજ તેનો શ્વાસ રૂંધાઇ જવા લાગ્યો.

પુનઃ તે પોતાના મનની સાથેજ બોલી ઉઠયોઃ–"કેવો ભયાનક દેખાવ! હવે શું કરવું? અવશ્ય એજ એજ! વિણાને બોલાવી આ બતાવવુંજ જોઇએ. પરંતુ તે કદાપિ બૂમાબૂમ કરશે તો? ગમે તેમ થાય હું તેને શાન્ત રહેવા સમજાવીશ, કિન્તુ નકકી તો કરવુંજ જોઇએ."

તેણે વિણાને પોતાની પાસે આવવા ઇશારત કરી. વિણા આ વખતે ઉપર જે ઘરમાં તેણે પ્રથમ દીવો બળતો જોયો હતો, તે ઓરડામાં જવાના વિચારમાં હતી. જે ઠેકાણેથી લાલદાસ પડીને મરી ગયો હતો તે ઓરડામાંજ પોતાના સ્વામિને કેદ કરેલા હોયા જોઇએ, તેવા વિચારમાં તે હતી. ખંડેરાવ તે ઓરડા તરફ નહિ જતાં ખાલી અહિંયાં શોધે છે, એમ તેના મનમાં નકકી થયુ હતું, તેથી તેને ખોટું લાગતું હતું.

આ વખતે ખંડેરાવે ઇશારત કરવાથી તે તેની પાસે આવી. નોકરને તેઓના ઉપર શંકા ઉત્પન્ન થવાથી તે પણ જ્યાં ખંડેરાવ અને વિણા હતાં ત્યાં આગળ આવી ઉભો રહ્યો.

ખંડેરાવે વિણાને બહુજ ધીમેથી કહ્યું:-"મને આશા છે કે તમે ગાભરાં થશો નહિ. અધિરાં બનવાથી કામ બગડશે. હું તમને એક ભય પમાડે તેવી વસ્તુ બતાવવા માગું છું; તમે તે જોઇને જણાવો કે મારા સમજવામાં ભૂલ તો નથી થઇ ને?"

વિણા કંપીત સ્વરે કહેવા લાગી:-"કેમ? કેમ? તમે મને શું બતાવવા માગો છો?"

ખંડેરાવનું મુખ આ વખતે ફીકકુ બની ગયું હતું. બહુ યત્ન કરવા છતાં તેનાથી કાંઈ પણ બોલી શકાયું નહિ-એક શબ્દ પણ તેના મુખમાંથી બહાર નિકળ્યો નહિ, છતાં તે કોઇ પણ રીતે પોતાનો મનોભાવ ગુપ્ત રાખી શક્યો નહિ. તેનો ભાવ જોતાંજ વિણા બહુ ભયભિત અને અધિરી બની ગઇ.

ખંડેરાવ તેનો હાથ પકડીને એક કાચની મોટી બરણી આગળ લઇ ગયો અને કહ્યું:-"જુઓ!"

વિણા તે જોતાંની સાથેજ પોકાર પાડી ઉઠી, અને બેભાન બની પૃથ્વી પર પટકાઇ પડી.

ખંડેરાવના કપાળ ઉપર પરસેવો થઇ આવ્યો. તે પોતાનો પરસેવો લૂછતો લૂછતો બોલ્યો:-"મારો નિશ્ચય ખરો છે. ભૂલ થઈ નથી. આ બનાવથી વધુ ખાતરી થઇ."

નોકર વિણાને પડેલી જોઇ તેની પાસે દોડી આવ્યો,

અને ભય પામેલાની પેઠે બોલ્યોઃ–"અરે! શું થયું! શું થયું?"

ખંડેરાવે તેનો કાંઇ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં તે બરણીને આલમારી ઉપરથી નિચે ઉતારી નોકરને કહ્યુંઃ–"આ બરણી ક્યાંથી આણવામાં આવી છે તે મારે જોવી છે?"

નોકરે જવાબ આપ્યોઃ–"શું આપ તે લઇ જવા માગો છો? દાકતર સાહેબે તો ફક્ત આપને પોતાનું મકાન બતાવવાનુંજ લખેલું છે કોઇ પણ ચીજ લઇ જવા દેવાને માટે જણાવેલું નથી."

ખંડેરાવે ગંભીરપણે તેને જવાબ આપ્યોઃ–"હા! એ વાત ખરી છે, પરંતુ અહીંયાંથી આને લઇ જવાને માટે જ હું અત્રે આવેલો છું."

નોકર આવી રીતે કહેવાથી ભય પામ્યો; તેણે ખંડેરાવને બહુજ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યુંઃ–"આપ આ બરણીને ક્યાં લઈ જવા માગો છો?"

"પોલિસ ચોકીપર." ખંડેરાવે જણાવ્યું.

નોકર કાંઇ નહિ બોલતાં મૂર્ચ્છિત થઇ પડેલી વિણાના મુખપર તેને સચેત કરવાને સારૂ પાણી છાંટવા લાગ્યો. થોડીવારે વિણા ભાનમાં આવી. ખંડેરાવે તેને ભાનમાં આવેલી જોઇ, નીચા વળી તેના કાનમાં કહ્યુંઃ–"ગભરા નહિ, ચાલ ઉઠી બેઠી થા. આપણે હવે બહાર જતાં રહીએ."

વિણાએ બહુજ ધીરેથી પૂછ્યુંઃ–"ક્યાં જવું છે?"

"ક્યાં તે હવે ઘેર જઇશું."

"ત્યારે ઉપરની બાજુએ જોવું નથી ?"

"ના ! ના ! જોતી નથી કે તારો ધણી-"

"શું તેઓ નથી ? ત્યારે મારૂં હવે શું થશે ?"

ખંડેરાવે આગળ જવાબ નહિ આપતાં તેનો હાથ પકડી ઉઠાડી, અને તેને બહારની બાજુએ લઇ ચાલ્યો. તેણે જતાં જતાં વિણાને જણાવ્યું:-"જોતી નથી કે તારા ધણીનું ખુન થયું છે. તેને મારી નાખવામાં આવ્યો છે ?"

"કોણે ? કોણે મારી નાંખ્યો છે ?"

"જેના ઘરમાં આપણે આવ્યાં છીયે તેણે."

એ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ તેનો હાથ પકડી પોતાની પાછળ ખેંચતો ખેંચતો તેને બહાર લઇ આવ્યો. ભય અને વિસ્મય પામેલા નોકરના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નિકળી શકયો નહિ. તે કાષ્ટના પૂતળાની માફક છાનોમાનો બારણામાંજ ઉભો રહ્યા.

આજે ખંડેરાવનું હૃદય આનંદના વેગથી ઉછળતું હતું. અત્યાર સુધી અનેક મનોવ્યથાઓથી ડામાડોળ થયેલું તેનું મન આજે શાન્ત થયું. આટલા પરિશ્રમ પછી ગોકળદાસને યોગ્ય શિક્ષાએ પહોંચાડવાનો સમય પ્રાપ્ત થયેલો જાણી તેના મનમાં બહુજ સંતોષ થયો.

કંપીત હૃદયે વિણા ખંડેરાવના હાથમાંની કાચની બરણી તરફ એકીટસે જોવા લાગી. બહારની બાજુએ આવ્યા પછી દિવાઓનું અજવાળું પડવાથી તે બરણીની અંદર શું હતું, તે વિણા બરાબર રીતે જોઈ શકી. તેનું શરીર અને મસ્તક

દુઃખના આવેગથી બહુજ કંપવા લાગ્યું.

તે બરણીની અંદરનો હાથ વિણાના જોવામાં આવ્યો. તે હાથને એક આંગળી નહોતી. તે તેના સ્વામિનોજ હાથ છે, એમ તેને ખાત્રી થઇ હતી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મરેલો છે કે જીવતો?

જેને રાખે રામ તે, મરે ન માર્યો માર;
સન્મુખ હોયે શ્રી પતિ, દુશ્મન શું કરનાર.

ખંડેરાવ ખર્ચ કરવામાં કંજુસ હતો, છતાં આજે તે ગાડી ભાડે કર્યા સિવાય રહ્યો નહિ. ભાડાની ગાડીમાં પહેલી વિણાને બેસાડો પછી પોતે બેઠો. હાથવાળી બરણી પણ તેણે પોતાનો સાથે લીધી. ગાડીમાં બેસતાં બેસતાં ગાડીવાનને હુકમ કર્યો:–"ચાલ! ગાડી સીટી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ તરફ લઇ ચાલ. બહુજ ઉતાવળે લેજે, કેમકે અગત્યનું કામ છે!"

કોચમેને ઘોડાની રેન પકડી એક હાથે ઘોડાપર ચાબુકનો પ્રહાર કર્યો. ઘોડો પૂર વેગમાં ચાલવા લાગ્યો. પાંચ દસ મિનિટનો અંદર જમાલપુર સીટી પોલિસ ઇન્સ્પેકટર સાહેબની ઓફીસ આગળ આવી ગાડી ખડી થઇ. ખંડેરાવ વિણાને પોતાની સાથે લઈ પોલિસ ઇન્સ્પેકટર સાહેબના મકાન પર ગયો, અને સઘળી હકીકતથી તેમને માહિત કર્યા. આ

વખતે ડેપ્યુટી પોલિસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ પોતાના બંગલા તરફ ચાલ્યા ગયા હતા, તેથી તરતજ તેઓ બન્ને તેમને બંગલે ગયા, અને બધી બિના જણાવી. વધુમાં ખંડેરાવે સાહેબને વિનંતિ કરી કેઃ–" સાહેબ ! જો વિલંબ કરવામાં આવશે તો ગુન્હેગાર નાસી જશે. પછી આપની મરજી !"

પોલિસના ડેપ્યુટી સાહેબે હુકમ આપતાં ઇન્સ્પેકટરને કહ્યુંઃ–" આવા કામમાં ઢીલ કરવી યોગ્ય નથી. બોલો ફરીથી હકીકત જણાવો."

ઇન્સ્પેકટરે જણાવ્યુંઃ–" પહેલાં થોડા દિવસ ઉપર આપે એક ગાડીવાળાના ઘેરની તપાસ કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો તે આપને યાદ હશે."

" આપ્યો હશે. યાદ નથી ! પછી ?"

" ત્યાંથી આપણને એક કોટ અને જોડા મળી આવ્યા હતા; તે કોટ અને જોડા નરોતમદાસ શેઠના હોવાનું તપાસ પરથી જણાઇ આવ્યું હતું. તે માણસ નાસી ગયો છે એમ અનુમાન થયું હતું. એજ કામમાં આપે દામોદર નામના એક ગાડીવાળા ઉપર પકડવાનો હુકમ આપેલો છે."

" હા ! હવે મને યાદ આવે છે. ત્યાર પછી શું તપાસ કરવામાં આવી છે ? તે માણસ પકડાયો છે ?"

" ના ! છુપી તપાસમાં વધુ હકીકત જણાઇ છે. આ મારી સાથે આવેલા છે તેમનું નામ ખંડેરાવ છે."

ખંડેરાવે આગળ આવી સાહેબને સલામ કરી. ખંડેરાવને જોતાંજ સાહેબે પૂછ્યુંઃ–" મને લાગે છે કે મેં તમને

પહેલાં કોઈ ઠેકાણે જોયેલા છે.”

ઈન્સ્પેકટરે જવાબ આપ્યો:-“હા! સાહેબ જોયા હશેજ! નરોતમદાસના ભાઇએ આ ખંડેરાવને તેના ભાઈની તપાસ કરવાને માટે રોકેલા છે. તેઓને તપાસ કરતાં કેટલીક બાતમી મળી છે, તે ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે એક વખારાનું ખુન થયું છે.”

“શું આ વખતે પણ પાછું ખુન થયું છે? કોનું ખુન થયેલું છે?”

ઇન્સ્પેકટરે જવાબ આપ્યો:-“ખંડેરાવ આપને સઘળી હકીકત જણાવે છે.” સાહેબે ખંડેરાવના તરફ પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવી. તરતજ ખંડેરાવે કહ્યું:-“દામોદર ગાડીવાળાના ઘરની તપાસ કરવામાં આવી ત્યારે હું હાજર હતો. આજે તેની સ્ત્રી પણ અહીંયાં આવી છે.”

સાહેબે તરતજ તેને બોલાવવા માણુસ મોકલ્યો.

ખંડેરાવે પોતાની વાત શરૂ કરી. “એ ઘરની જડતી લેવામાં આવી તે ઉપરથી મારા સમજવામાં આવ્યું હતું કે, દામોદર નરોતમદાસના ગૂમ થવા સંબંધીની કાંઇ પણ હકીકત જાણતો હોવો જોઇએ; અવશ્ય તે બાબતમાં તેનો હાથ હોવોજ જોઇએ?”

“હાં! હાં! એજ દામોદરના નામ ઉપર આ ઓફીસેથી પકડ હુકમ કાઢવામાં આવેલો હતો તે હવે મને બરાબર યાદ આવ્યું.”

“હજી સુધી તે પકડાયો નથી; પરંતુ ગૂમ થઇ ગયો

છે એમ તેની સ્ત્રીનું માનવું છે, છતાં મને તેનુ ખુન થયેલું છે એમ માનવાને અનેક કારણો મળ્યાં છે."

"તમે કેવી રીતે જાણ્યું કે તેનું ખુન થયું છે?"

"આજે હું અને આ દામોદરની સ્ત્રી એક ડાક્તરના ઘરમાં તપાસ માટે ગયેલાં હતાં."

"કીયા ડાક્તરના ઘેર ગયાં હતાં?" પોલિસના ડેપ્યુટીએ વિષ્ણુને પૂછયું.

"ડાકતરને ઘેર ગયાં હતાં; તેનું નામ તો મને ખબર નથી પરંતુ ડાકતરનું તે ઘર હતું એટલું હું જાણું છું।"

ખંડેરાવે આગળ ચલાવ્યું. "આ સ્ત્રીનો સ્વામિ એજ ડાક્તરને ઘેર બે ચાર દિવસ ઉપર ગયો હતો; પરંતુ ત્યાર પછી ત્યાંથી બહાર આવવા પામ્યો નહોતો. તેની સાથેનો સોબતી બહારની બાજુએ તેની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો હતો; તેણે પણ તેને બહાર નિકળતો જોયો નહોતો. તેના તે સોબતીનું શબ એજ ડાકતરના ઘર આગળથી નિચેની બાજુએ પડેલું મળી આવ્યું છે."

"હા! તે હકીકત મારા જાણવામાં આવી છે."

"એ માણસના મનમાં ખાત્રી થઈ હતી કે, દામોદરને ડાક્તરે પોતાના ઘરમાં અટકાવી રાખ્યો છે, જેથી તે દામોદરની આ ઉભેલી છે તે સ્ત્રીને લઈ જુદા લેબાસમાં ડાકતરને ઘેર રાત્રે યુક્તિથી ગયો હતો. ઘરનાં બારણાં બારીઓ બંધ હોવાથી એ મરનાર માણુસ લાલદાસ જીનાપર થઇ ઉપર ચડયો અને ત્યાંથી પડી જવાથી મર્ણ પામ્યો છે."

"ત્યાર પછી ?"

"આ દામોદરને એક હાથે ફક્ત ચારજ આંગળીયો હતી."

"બરાબર છે ! તેના ચેહેરા પત્રકમાં એ હકીકત જણાવવામાં આવેલી છે."

"એ સિવાય ગાડી નીચે હાથ આવી જવાથી તેના હાથમાં એક દાઘ પણ પડેલો છે."

"ઠીક ! હવે વધુ શું થયું છે તે જણાવો. ટુંકામાં હકીકત સમજાવી દો. નકામો વખત કાઢવો એ ઠીક નથી."

"મે તે ડાકતરના ઘરમાં પેસી તેનું સઘળું ઘર તપાસ્યું છે. તપાસ વખતે ડાકતર તેના ઘરમાં હાજર નહોતો. તેના ઘરમાંથી આ એક કમરે બાંધવાનો રૂમાલ મળ્યો છે. દામોદરની સ્ત્રી તે પોતાના ધણીનો છે એમ જણાવે છે. તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે તે માણસ તે ઘરમાં ગયેલો હોવોજ જોઇએ.

એટલુંજ નહિ, પરંતુ મને ત્યાંથી આ એક કાચની બરણી મળી આવી છે. આપ જોશો તો જણાશે કે તેની અંદર એક હાથ છે અને તે હાથને ચાર આંગળીઓ છે. એક આંગળી છે નહિ. હાથની અંદર એક દાઘ પણ છે. આ સ્ત્રી કહે છે કે તે મારા સ્વામિનોજ હાથ છે."

"કેવો ભયાનક બનાવ ! એ ડાકતર કોણ છે ?"

"એ ડાકતરનું નામ ગોકળદાસ કવિ છે."

"ગોકળદાસ કવિ ?"

એ બોલતાની સાથેજ ડેપ્યુટી ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને બોલવા લાગ્યો:—"ગોકળદાસ કવિ ! ડાકતર ગોક-

ળદાસ! પેલો નાટકી? શું તે આવાં ખાટકીનાં કામ કરે છે? મને લાગે છે કે જે માણસ આજે તેને પકડવાનો હુકમ માગવા આવ્યો છે, તે પણ તેના ઉપરનોજ માગતો હશે."

ખંડેરાવ અને ઈન્સ્પેક્ટર બન્ને જણા આ વાત જાણી આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ બન્નેએ પૂછ્યું "તે વળી શું છે સાહેબ!?"

"તે પણ એક ખુનની બાબતમાંજ છે! એજ તે દાકતર ગોકળદાસને?"

ખંડેરાવે વ્યગ્ર ચિત્તે ફરીથી પૂછ્યું:-"શું તે આજ મુકરદમાના સંબંધમાં છે?"

"ના! એક સારા માણસે અહીંયાં આવી મને જણાવ્યું છે કે, એ દાકતરે મારૂં ગળુ દબાવીને મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ પોતે બહુ મહેનતે બચી ગયો છે"

"એ માણસનું નામ આપ સાહેબને માલમ છે?"

"ના! આ પાસેનાજ રૂમમાં તેને બેસાડવામાં આવ્યો છે. તેની વાત ઉપર મને બરાબર વિશ્વાસ નહિ આવવાથી મેં તેને સઘળી હકીકત લેખી આપવાને જણાવ્યું છે. જે તે આ પાસેના રૂમમાં બેસીનેજ લખે છે."

ખંડેરાવ બહુજ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછવા લાગ્યો:-"શું નરોતમદાસ અહીંયાં આ રૂમમાંજ છે!? શું કહો છો?"

"હા! હા! કેટલીવાર કહું કે આ સાથેના રૂમમાંજ બેઠા છે! તે ગોકળદાસ દાકતરના નામ ઉપરજ પકડ હુકમ મેળવવાને અરજ ગુજારે છે. તે કહે છે કે જો વાર કરવામાં

આવશે, તો પછીથી તે પકડાશે નહિ."

"સાહેબ! મારૂં પણ તેજ કહેવું છે અને તેટલા માટેજ હું પણ આપની પાસે અત્યારે આવેલો છું. આજ તે ડાક્તર ઘેર નથી. કાલે સ્હવારમાં વ્હેલો આવવાનો છે. જો કોઇ પણ રીતે તેના ઉપર વારંટ છે એમ તેના જાણવામાં આવશે તો તે નાશી જવા ચુકશે નહિ. તેનું પાપ પ્રગટ થયું છે, એમ જાણતાની સાથે જરૂર તે જતો રહેશે અને પછીથી તે હાથમાં આવવો મૂશ્કેલ છે."

તરતજ સાહેબે પોતાના ટેબલ ઉપર રાખવામાં આવેલી ઘંટડી વગાડી. પેરા ઉપરનો પોલિસ આવી હાજર થયો તેને સાહેબે કહ્યું:-"આ પાસેના રૂમમાં જોને એક ગૃહસ્થ બેઠેલા છે તે લખી રહ્યા છે?"

"હા સાહેબ! તે લખી રહ્યા છે"

"તેને એક વખત અહીંયાં બોલાવી લાવો."

નરોતમદાસ તરતજ આવી ઉભા રહ્યા. આ વખતે તેનું શરીર દૂર્બળ અને ફીકકુ બની ગયેલું હતું; તો પણ તે જીવતો છે એ બાબતમાં કાંઇ શંષય ઉત્પન્ન થાય તેવું નહોતું.

સાહેબે નરોતમદાસને કહ્યું:-"શેઠ! મને અત્યાર સુધી આપની વાત ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો નહોતો, તેથીજ મેં પહેલાં આપને આપની સઘળી હકીકત લખી આપવા જણાવેલું હતું. અત્યારે આ લોકો પણ તમારી માફક ગોકળદાસના નામનુંજ વારંટ મેળવવા માગે છે. આ સ્રીના ધણીનું ગોકળદાસે ચોક્કસપણે ખુન કરેલું છે. તેમજ આપનું ખુન

કરવાના સંબંધમાં પણ તેના નામ ઉપર વારંટ કહાડવામાં આવે છે."

"તે માણસ ગમે તે કરી શકે તેવો છે." નરોતમદાસે જણાવ્યું.

"મેં તેના નામ ઉપર વારંટ કહાડવાનો હુકમ આપ્યો છે. ઈન્સ્પેકટર અને તમે જઈ આ વારંટથી તેને પકડી કેદ કરી શકશો."

ખંડેરાવે આ વખતે સાહેબને જણાવ્યું:–"સાહેબ! મ્હારે પણ સાથે જવાની જરૂર છે."

"કેમ?" સાહેબે પ્રશ્ન કર્યો.

"કદાપિ કાંઇ અડચણ કરે, અગર તો ગરબડ કરી નાશી જવાનું કરે, તો હું તેને ઓળખી કાઢી બતાવી શકુ તેમ છું. હું તેને બરાબર રીતે ઓળખું છું."

"ભલે! એમાં કાંઇ પણ હરકત નથી. તમે પણ સાથે જાઓ!"

ઇન્સ્પેકટર, વિણા, ખંડેરાવ અને નરોતમદાસ તરતજ સાહેબના બંગલામાંથી બહાર નિકળ્યાં. ખંડેરાવે નરોતમદાસની પાસે આવી કહ્યું:–"આપના જાણવામાં નહિ હોય કે હું આપની તપાસ માટેજ રોકાયલો છું. આપની તપાસ લાગવાથી એક હજાર રૂપીયા મને મળવાના છે."

"તે કેવી રીતે?" નરોતમદાસે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

"આપના ભાઇએ આપની તપાસ કરી શોધી કાઢવા મને નિમેલો છે. આપને શોધી કાઢવા બદલ એક હજાર

રૂપીયા મ્હેનતાણું આપવાનું મારી સાથે તેમણે નક્કી કરેલું છે; તે સિવાય ઈનામ તો જુદુજ મળશે."

'ઠીક! તો એ દૂરાત્મા નરપિશાચ ડાકતર ગોકળદાસને પકડો. હું તમને એક હજાર રૂપીયા મહેનત બદલના અને બીજા બે હજાર રૂપીયા ઇનામના આપીશ"

"હવે તે ક્યાં જવાનો છે. કાલે જે વખતે તે ઘેર આવશે, તેજ વખતે હું તેને પકડી હાથ કડી પહેરાવીશ. આજે આખી રાત્રી તેના ઘર આગળજ તેના આવવાની રાહ જોતો ઉભો રહીશ."

"જો જો! નાસી જાય નહિ!"

"હવે શું નાસી જાય?"

પ્રકરણ ૨૫ મું.

પાપીને પાપનો બદલો.

કૃત જેવાં જન આદરે, તેવાં તે ફળ ખાય;
ક્રૂકર્મ કર્તાને કદી, શાન્તિ જરા ન થાય.

રાત્રીના દશ વાગ્યા પછી રાત્રીનું ભોજન પરવારી પોલિસ ઇન્સ્પેકટર, ખંડેરાવ અને બે પોલિસના સિપાઇઓને સાથે લઈ ડાકતર ગોકળદાસના ઘર આગળ ગયો.

ઇન્સ્પેકટરે ડાકતરના બંધ બારણાને ખખડાવ્યું એટલે નોકરે આવી તરતજ તે ઉઘાડયું. તેને ઇન્સ્પેકટરે પૂછ્યું:—
"ડાકતર ઘરની અંદર છે કે?"

"ના! તેઓ તો બહારગામ ગયા છે; કાલે સ્હવારે વહેલા આવનાર છે."

"ઠીક! અમો તેમને મળવાને આવ્યા છીએ. અમે રાત્રે અહીંજ રહેવાના છીયે."

એ પ્રમાણે કહી ઇન્સ્પેક્ટર ખંડેરાવ અને બે પોલિસના કોનસ્ટેબલો નોકરને બારણા આગળથી દૂર ખસેડી ઘરની અંદર પેઠા અને તેમણે પોતાના હાથેજ બારણાં બંધ કર્યાં.

અંદર જઈ ઇન્સ્પેક્ટરે નોકરને પૂછયું:–"ઘરમાં બીજા કોઇ નોકર ચાકર છે કે?"

"હાજી! છે."

"તે કયાં છે?"

"તે તો રાત્રે પોતાને ઘેર સુવા જાય છે; ફક્ત હું એકલોજ રાત્રે અહિંયાં સુઇ રહું છું."

"ડાકતરનાં બૈરી છોકરાં કયાં છે?"

"તેઓ તો તેમના બાપને ત્યાં ગયાં છે."

"તે સિવાય બીજું કોઇ છે?"

"નાજી! બીજું કોઇ નથી."

"ઠીક! ત્યારે તું અમારી સાથે અહિંયાંજ નિરાંતે સૂઇ જા. અહિંયાંથી કયાંઇ જઇશ નહિ, તેમ કોઇને પણ જણાવીશ નહિ કે અમો અહિંયાં આવ્યા છીયે; નહિ તો તારે મુસીબતમાં ઉતરવું પડશે અને કેદમાં પૂરાવું પડશે."

આખી રાત્રી તે સઘળાઓએ ત્યાં જાગતાંજ વ્યતિત કરી.

પ્રાત:કાળ થતાંજ કોઇએ આવીને બારણું ઠોકયું. નોકર

અખડાટ સાંભળી એકદમ ઉભો થયો અને કહેવા લાગ્યો:—
"સાહેબ! દાકતર સાહેબ આવ્યા છે."

ઈન્સ્પેકટર સાહેબે કહ્યુ:—"તું ઉભો રહે, હુંજ બારણું ઉઘડાવું છું."

એક પોલિસના સિપાઇને હુકમ મળતાં તેણે બારણું ઉઘાડયું; અને તે બારણા પાછળ દાકતર ના દેખે તેવી રીતે સંતાઇ ગયો. દાકતરે તેને જોયો નહિ, દાકતર ઘરની અંદર પેઠો કે તરતજ પાછળથી છુપાયેલા પોલિસે બારણું બંધ કરી દીધું. પાછળની બાજુએથી બારણાને બંધ થતાં સાંભળી અને સ્હામે ઉભેલા ઇન્સ્પેકટર આદિકને જોઇ દાકતર અચંબો પામ્યો. ઇન્સ્પેકટરની સાથે પોલિસ અને ખડેરાવને જોવાથી તેના મનમાં ભયનો સંચાર થયો. તે તરતજ પોતાના મનમાં સમજી ગયો, છતાં તેણે જરા ક્રોધની દૃષ્ટિ દેખાડતાં ઇન્સ્પેકટરને પૂછ્યું:—"આ બધું શું છે? તમે બધા કેમ આવ્યા છો."

ઇન્સ્પેકટરે તરતજ વારંટ બતાવી પોતાની સાથેના પોલિસને હુકમ કર્યો કે "આને હાથ કડી કરો" તરતજ પોલિસના બન્ને સિપાઇઓએ દાકતરને કેદ કરી લીધો.

દાકતરે પૂછ્યું:—"મને શા માટે કેદ કરો છો?"

ઇન્સ્પેકટરે જવાબ આપ્યો:—"આપે ખુન કરેલું છે તે માટે."

"ખુન!"

"હા, ખુન! શું કહેવા માગો છો?"

દાકતરનું સઘળું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું; તેનો

કંઠ રૂંધાઇ ગયો અને તેનાં નેત્રો ફાટી ગયાં. તે પોતાના ખીસ્સામાં હાથ ઘાલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

તેને તેમ કરતો જોઇ ઇન્સ્પેકટરે આંખ ફેરવી કહ્યું:- "ચાલ! ખીસ્સામાંથી હાથ બહાર કહાડી લે; સારો માણસ જાણીને હું તને હાથકડી ચડાવવા માગતો નથી તેથી ચાળા કરે છે કે?"

"તેમ કરવું હોય તો તેમ કરો. તેટલા માટે તો તમે મને પકડયો છે. શું તમે મને ખરી રીતે પકડયો છે?"

"હા જુઓ! આ તમારા નામનું વારંટ છે. દામોદર ગાડીવાળાનું તમે ખૂન કરેલું છે. તે ખૂન કરવાના ગુન્હા માટેજ તમને ગીરફતાર કરવામાં આવ્યા છે."

"મેં તેનું નામ સુદ્ધાં પણ સાંભળેલું નથી તો પછી ખૂન તો કયાંથીજ કર્યું હોય? મને લાગે છે કે તમને કોઇએ વ્હેમમાં નાંખ્યા છે."

આ વખતે ખંડેરાવે કહ્યું:-"દાક્તર! તેમને કોઇએ ભરાવ્યું નથી કે ભમાવ્યા નથી. તે બાબતમાં નિશ્ચિંત રહેવું"

દાક્તર વાઘની માફક કરડી નજરે ખંડેરાવના તરફ જોતો બોલ્યો:-"કાંઇ પણ વાત તમે તેમને જણાવી નથી?"

ખંડેરાવે કહ્યું:-"તમે ઘણા માણસોને કસાઇ જેમ બકરાં કાપે છે, તેમ કાપ્યા છે અને તેમના શરીરના કકડે કકડા કરી નાંખ્યા છે. જેમાંના એક માણસનો હાથ મળી આવ્યો છે. સાહેબ! એવા ઘણા માણસોના કકડા કરી આપના ઓરડાની અંદર મોટી મોટી બરણીઓમાં આપે ભરી મૂકયા

છે. તમારા જેવો બદમાસ અને ચતુર બુદ્ધિમાન ચાલાકી વાપરતાં એટલું ચૂકયો એ ઈશ્વરનો ઉપકાર છે. માણુસ ગમે તેવો ચતુર હોય છે પરંતુ પરમાત્મા તેને તેના પાપનો બદલો અપાવવા માટે ભૂલાવે છે; જેથી કાંઇને કાંઇ ચિન્હ પાછળ અધુરૂ રાખે છે. તમે તે માણુસનું ખૂન કરી તેના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા છતાં સંતોષ પામ્યા નહિ; પણ વચ્ચે વચ્ચે પોતાના પરાક્રમને નિહાળી આનંદ પામવાને માટે એક ખંડમાં મોટી બરણીમાં અર્ક ભરી તેનો હાથ રાખવાની હીમ્મત કરી છે એ તમારી કેવી વિચિત્રતા અને નિચતા છે?

દાકતરે તેના કહેવાનો કાંઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેને પોતાના પગ નિચેથી પળે પળે પૃથ્વી સરી જતી હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. તેને પોતાના મનની અંદર ગંભીર નરકયાતના ભોગવતો હોય તેવું જણાયું. ચારે તરફ અંધકાર છવાઇ ગયેલો હોય તેવો ભાસ થવા લાગ્યો. એ અંધકારમાં ચારે તરફ નરક સમાન અતિ ભયંકર દેખાવો તે જોવા લાગ્યો.

પાપીને પાપનુ ફળ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું. "સન્મિત્ર કે શયતાનનું સ્વપ્નું તે જાગૃતાવસ્થામાં અનુભવવા લાગ્યો. દોસ્ત થઇ દુશ્મનનુ કાર્ય કરનારનું આખરે શું પરિણામ આવે છે તેનું હવે તેને પુરેપુરૂં ભાન થવા લાગ્યું."

ઉપસંહાર.

જેવું વાવેતર કરે, તેવો પાકજ થાય;
બાવળ વાવી આમ્રની, આશા કેમ રખાય.

ડાકતર ગોકળદાસને પોલિસના અધિકારીઓ હાથ કડી ચંઢાવી આખરે પોતાની સાથે લઇ ગયા અને ન્યાયાસન સમક્ષ ઉભો કર્યો. ડાકતર સામે નરોતમદાસનો પુરાવો લેવામાં આવ્યો. કોર્ટની સમક્ષ તેણે સઘળી હકીકત જાહેર કરી. ખંડેરાવ અને દામોદરની સ્ત્રીની જુબાનીઓ પણ લેવાઇ. મોતીબાઇની હકીકત કોર્ટને માલમ પડતાં ગોકળદાસનું ઘર તપાસવામાં આવ્યું ત્યાંથી મોતીબાઇનું શબ મળી આવ્યું. જે ચાર દિવસ ઉપરાંતથી મરી ગયેલી હોય તેવું જણાયું.

પાપીનોને તેના પાપનું ફળ પાપાત્માએ પહેલેથી આપ્યું હતું. ડાકતરની આરોપી તરીકે જુબાની લેવાઇ. તેને પોતાનો બચાવ કરવા માટે પૂછાયું. બચાવની બારી નહિ હોવાથી, તેણે સઘળું ખરેખરૂં કબુલ કર્યું અને પાપનો પશ્ચાતાપ કરતાં કહ્યું:—" બચાવ ! મ્હારો બચાવ ! મ્હારો બચાવ શું ? કેમ કે:—

કીધાં છે કર્મો બહુ કાળાં, નિજ હાથથી પૈસા માટે;
સંસારમાં શ્રીમંત બનવા, આશા ખોટી ધરી ખાંતે.
જોયું નથી મેં મ્હારૂં ત્હારૂં, જોયો નથી સન્મીત્ર મેં;
શયતાન સમ શયતાન બની અતિ, ચિતર્યાં ખુની ચિત્ર મેં.

મારે બચાવ કરવો નથી. હું દોષિત છું! કરેલાં કૃત્યનો બદલો મેળવવાને તૈયાર છું; પરંતુ મરતા પહેલાં ફકત મારી નરોતમદાસને મળવાની ઇચ્છા છે!"

નરોતમદાસ કોર્ટમાં હાજરજ હતો તેથી તેના તરફ ફરી ડાક્તરે કહ્યું:-

"દાસ! દાસ!

સન્મીત્ર બની શયતાન સમ, મેં કર્યાં છે તુજથી કામો;
દોસ્ત થઇ દુસ્મનની ગરજ સારી, સંસાર તુજ મેં કર્યો નકામો.
તે પાપનો બદલો મળે છે, પાપ આજ પ્રતાપથી;
રકતમય રચી કુંડ હાથે, હોમાઉં હું હાથથી.
દોષ તેમાં દોસ્ત ત્હારો, કાંઈ હું જોતો નથી;
કરેલું હું ભોગવું છું, વિશ્વાસઘાતી છું અતિ.

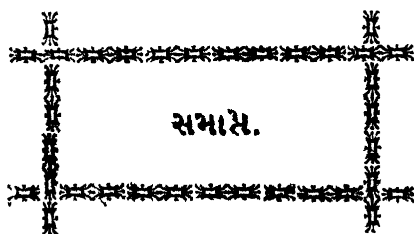
ડાકતર પર ખુનનો અને ખુનની કોશીષનો આરોપ સાબીત થયો, જયુરીના સદ્‌ગ્રહસ્થોએ તેને દોષિત જાહેર કર્યો. ન્યાયાધિકારીએ જયુરીના મતને મળતા થઈ તેને ફાંસીની સજા ફરમાવી અને ડાકતરને કરેલો ઠરાવ વાંચી સંભળાવ્યો.

ડાકતર અત્યાર સુધી પોતે પૂર્વનાંજ પહેરેલાં કપડાંમાં હતો. તેણે પોતાની પાસે ગુપ્તપણે એક ન્હાની પિસ્તોલ છુપાવી રાખી હતી. ફાંસીને લાકડે લટકી હજારો માણસની મેદનીમાં મરવા કરતાં પોતાને હાથેજ પ્રાણની આહુતિ આપવાનું તેણે યોગ્ય વિચાર્યું. કોર્ટના ઉઠતા પહેલાંજ તે બે શબ્દો બોલ્યો:—

કુકર્મોનો બદલો કાળો, મળે છે આ કળીયુગમાં;
દુનિયાના લોકો દેખો, ભોગવું છું આ યુગમાં.
કીધાં મેં કાળાં ધોળાં, આ અવનિમાં જેને માટે;
સાથે તે નથી આવતાં, જાયે જીવ જીવ સાટે.
મેં હોમ કીધો મનુષ્ય રૂધીરે, રૂધીર મુજ રોળાય છે;
ખૂનને બદલે ખૂની આ, ફાંસીએ ટીંગાય છે!

બસ, એજ મારો ન્યાય મ્હારે હાથે થાય છે. લોકોનાં જે હાથે મેં ખુન કીધાં હતાં, તેજ હાથે મ્હારૂં પોતાનું ખુન થાય છે એમ કહેતાંની સાથેજ પોતાની પાસે ગુપ્ત રાખેલી પિસ્તોલ તેણે પોતાના હૃદયમાં છોડી. તરતજ તરફડીયાં ખાતાં તેનો દેહ પૃથ્વી પર પડયો અને કરેલાં પાપનો ન્યાય મેળવવાને માટે તેનો પ્રાણ પરમાત્માની હજુરમાં ચાલ્યો ગયો.

ખડેરાવને તેની મહેનતના બદલામાં જગન્નાથે એક હજાર રૂપીયા આપ્યા, તેમ નરોતમદાસે પણ પોતે કહેલું બે હજારનું ઇનામ અર્પણ કર્યું.

સરસ્વતી.

આ નવલકથામાં હિંદુ સંસારમાં એક મરણને કાંઠે પહોંચેલો મુંબાઇનો બુઢ્ઢો શેઠિયો પોતાનો એક પગ ચેહમાં પડ્યા છતાં એક બાળકુમારીકા સાથે લગ્ન કરી પોતાની ભવિષ્યની જીંદગી (બાકી શેની હોય તે ! !) સુખી કરવા ધારે છે. તેમ કરતાં તે બુઢ્ઢો કાઠિયાવાડી કન્યાદલાલોના પંજામાં ફસાઇ પૈસાનું પાણી કરે છે અને કન્યાને બદલે એક છોકરા સાથે તેનાં લગ્ન થાય છે. વધારામાં મુંબઇની હિંદુ ભોળી શેઠાણીઓ છોકરાંઓ લેવાની આશાએ ધુતારા સાધુ સંન્યાસીઓના પંજામાં કેવી રીતે ફસાય છે તેનું આબેહુબ ચિત્ર જોવું હોય તેમજ મુંબાઇના ભોળા અથવા તો મૂર્ખ શેઠિયાઓની શ્રીમંતાઇનો ખોટો ઉપયોગ થતો જોઈ જરૂર હસવું આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ તેમજ સાધુના વેશમાં ફરતા ગઠીયાઓ પણ બાહોશ માણસોથી કેવી રીતે છેતરાય છે અને ફસાય છે તે ચિતાર જોવો હોય તો અવશ્ય આ ચોપડી વાંચો. પાકું સોનેરી બાઇન્ડીંગ હોવા છતાં **કીંમત** માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સોલ એજન્ટ

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-**અમદાવાદ.**

સરોજસુંદરી

યાને

સુધરેલો જમાનો.

અર્ધદગ્ધ–ધર્મશૂન્ય કેળવણીથી થતી જીવનની, કુટુંબની અને સંસારની પાયમાલી, સુધરેલા જમાનામાં છુપાઇ રહેલો સડો, પરદેશગમન સંબંધીના ઉત્કૃષ્ટ વિચારો, સતી સાધ્વી આર્યપત્નીનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ, સુધરેલી સોસાઇટીઓમાં ચાલતા ઉછ્રૃંખલ આચાર, રેલ્વે ટ્રેનોમાં ક્વચિત્ ભોગવવી પડતી હાડમારી, વિધવાનું આદર્શજીવન, પ્રાણહારક પ્રણય, નિરાશા વિગેરે અસંખ્ય વિષયોથી ભરપુર, તેમજ સુંદર છપાઇ, ઉત્તમ સફેદ ચીકણા કાગળ, સુંદર સોનેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૧–૮–૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સુખ દુઃખના સપાટા! કાળચક્રના ઝપાટા!

કુસુમ-લતા.

ત્રણ રસિક નવલકથાઓનો સંગ્રહ.

સારા સફાઇદાર કાગળ તથા સોનેરી પાકા પુઠા સાથે કીંમત રૂ. ૧–૦–૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:–

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા–અમદાવાદ.